

EEN REISGIDS NAAR INCLUSIEF ONDERWIJS

SAXION
HOGESCHOOL

 **Steunpunt
Passend Onderwijs**
Een initiatief van de PO-Raad en de VO-raad

INZICHTEN UIT HET SPOTLIGHT PROJECT

INHOUD

VOORWOORD	4
HET SPOTLIGHT PROJECT	6
ONDERZOEKSKADER	8
ROUTEKAART	10
ROUTEKAART – LEGENDA	12
OVERZICHT PROFIELEN	11
ROUTE 1	
Octantschool Triangel, Delfgauw	14
De Esdoorn en Lichtenbeek, Elst	18
De Kameleon, 's Gravenzande	22
Stedelijk Dalton Lyceum, Dordrecht	26
ROUTE 2	
De Twister, Horst	30
De KinderCirkel, SBO Bernardus en BS De Triangel, Gulpen	34
IKEC de Zevensprong (voorheen IKEC Hoorn), Hoorn	38
Het Gele Park, Lichtenvoorde	40
Het Kandinsky College met afdeling de Monnikskap/, Nijmegen	44
Jacobus Fruytier Scholengemeenschap, Apeldoorn	48
Matrix Lyceum, Drachten	52
Kentalis College Arnhem en Leerpark Arnhem, Arnhem	56
Eduwiek, praktijkvoorbeeld hvE (Roelof van Echten College), Hoogeveen	60
Het Dieze college en de Bossche Vakschool, Den Bosch	64
ROUTE 3	
ODBS Europa, Enschede	68
SAMENWERKINGSVERBAND	
SWV Noord Kennemerland, Alkmaar	72
SWV Duin- en Bollenstreek, Sassenheim	74
Samenwerkingsverband VO Amsterdam - Diemen	76
PAKLUST	78
ORIËNTATIEPUNTEN	88
ADVIEZEN VOOR ONDERWEG	92
BRONNENLIJST	95
BIJLAGE 1: Vereenvoudigde weergave opbouw Tool Inclusief Onderwijs in de SPOTlight	98
BIJLAGE 2: Aangevulde begrippen model Exclusie, Segregatie, Integratie, Erbij horen, Inclusie	99
COLOFON	100

VOORWOORD

Op reis gaan heeft altijd iets spannends. Het begint eigenlijk al met het uitzoeken waar je naar toe gaat reizen. Als dat is bepaald begint het verwonderen over wat er te zien is en wat er mee genomen moet worden op de reis. Het je afvragen of er nog een verzekering geregeld moet worden, een inenting nodig is of dat er misschien nog nieuwe spullen gekocht moeten worden. Een reis ontwerpen en uiteindelijk gaan doen stelt ons voor allerlei vragen. Eenmaal op reis ontdekken we of we alles hebben meegenomen of de route klopt en ga zo maar door. Als de plaats van bestemming is bereikt kan het ontdekken verder gaan. Op pad gaan op de plaats van bestemming.

Dit gepresenteerde onderzoek is zo'n reis, een reis met een routekaart. Een manier om na te denken over inclusie. In 1990 ondertekende Nederland het VN-kinderrechtenverdrag waarmee kenbaar werd gemaakt dat kinderen rechten hebben en het verdienen om gezond, goed en met mogelijkheden op te groeien in ons land. De weg die we tot nu toe zijn gegaan is de weg van een 1-zorgroute, naar Passend Onderwijs en de weg naar inclusie. Inclusie betekent dat je kinderen er volledig bij betrekt, dat je erbij hoort, en dat je structuren, gewoonten en opvattingen aanpast zodat niet alleen de 'gemakkelijke passenden' erin kunnen, maar ook de kinderen voor wie de bestaande kaders (nog) niet aansluiten. In het onderwijs, als onderdeel van de maatschappij, roept dat een aantal vragen op die vooral in en door de dialoog besproken moeten worden. Te denken valt daarbij aan vragen als:

- Hoe betrekken wij onze kinderen erbij? Ook die kinderen die we misschien nog niet begrijpen, die gedragsuitingen laten zien die we misschien ingewikkeld vinden?
- Hoe werken we met elkaar binnen inclusie aan het 'erbij horen' in onze school, wijk en daarbuiten?
- Welke verwachtingen leggen wij stilzwijgend op aan kinderen?
- In hoeverre dragen de kaders die we hebben ontwikkeld bij aan het realiseren van goed en meer inclusief onderwijs?

Inclusie richt zich dus op mogelijkheden voor eenieder vanuit het gedachtegoed dat je volledig wordt betrokken, erbij hoort en jezelf in relatie met anderen herkent in de context en omgeving waar je je bevindt. Je kunt in deze omgeving groeien en ontwikkelen omdat de omgeving dat toestaat.

Inclusie vraagt om meer dan goede bedoelingen. Hier hoort inclusief denken en handelen bij. Inclusief handelen begint met een open houding: proberen te begrijpen in welke werkelijkheid een kind leeft, opgroeit en zelf kan verschijnen. Inclusie en de daarbij behorende kansen voor kinderen zijn mede afhankelijk van de keuzes en kansen die kinderen krijgen. Omstandigheden zijn namelijk nooit een keuze van het kind, maar het gevolg van omstandigheden zoals woonomgeving, sociale structuren en financiële mogelijkheden. Juist daarom is het essentieel dat we kinderen in hun leefwereld leren verstaan. Inclusie vraagt om een gerichte houding van eenieder om te luisteren.

Luisteren betekent meer dan horen wat uitgesproken wordt. Het gaat om aandacht voor wat zichtbaar én onzichtbaar, hoorbaar én onhoorbaar aanwezig is. Luisteren begint met oprechte interesse en de bereidheid om de ander als gelijkwaardig te zien. Het geeft ruimte aan het verhaal van kinderen, aan ervaringen die soms nog geen woorden hebben. Deze vorm van luisteren bepaalt of een kind zich gezien voelt of buitengesloten — verbonden of alleen. Pas wanneer we echt luisteren, kunnen we passend handelen: niet door direct te diagnosticeren of adviseren, maar door te begrijpen. Luisteren is de eerste stap naar kansen voor kinderen en naar onderwijs dat gebaseerd is op inclusie en de rechten van het kind.

Echte inclusie ontstaat niet op papier, maar in de praktijk, in hoe we onze samenleving en ons onderwijs vormgeven. De kinderrechten zijn daarbij, denk ik, leidend. Ze reiken verder dan de muren van een klas of school. Elk kind heeft recht op onderwijs dat veilig is, dat talenten stimuleert en dat hen erkent als unieke persoon. Om dit te realiseren is reflectie nodig: van ieder individu én van het collectief.

Leraren spelen hierin een cruciale rol, niet als individuen alleen, maar als een professionele gemeenschap die samenwerkt met ouders, lokale partners, organisaties in de wijk en andere onderwijsprofessionals. Door samen te werken ontstaat een netwerk waarin kinderen omringd worden door volwassenen die luisteren, ondersteunen en ruimte creëren. Mede daarom is het belangrijk om te weten waar je als school staat, welke route je misschien al gelopen hebt en waar je naar toe wilt in jouw school. Inzicht krijgen in dat wat aanwezig is en wat je met elkaar als school nog te doen hebt. Hiervoor is het gesprek over inclusie belangrijk. Het eerlijke en open gesprek waarin ruimte is voor openheid, zonder oordeel over goed of fout. Eerlijk. Wanneer leraren samen dat gesprek voeren en reflecteren op hun handelen, elkaar versterken en samenwerken met hun omgeving, ontstaat een leeromgeving waarin empathie, verbinding en menselijkheid centraal staan. Dat maakt het mogelijk om duurzame verandering rondom inclusie te realiseren — niet alleen binnen lessen of schoolmuren, maar in het grotere ecosysteem rond kinderen. Kinderen hebben recht op een inclusieve leeromgeving en ongelijkheid mag nooit als vanzelfsprekend worden beschouwd in scholen; het is een vraagstuk dat we als scholen in de samenleving gezamenlijk dienen op te lossen. Daarom dienen we te blijven bouwen aan een cultuur waarin ieder kind betekenisvolle ontmoetingen heeft die hun toekomst positief beïnvloeden op de weg naar het vinden van een plek in deze maatschappij.

De verantwoordelijkheid daarvoor rust niet op individuen, maar op óns allemaal — als gemeenschap rondom het kind. Die weg lopen we met elkaar, ieder op een ander stukje van de weg. Dit onderzoek, de inzichten van de routekaarten en conclusies kunnen scholen ondersteunen in het ontwikkelen van kennis, kunde en ervaringen over de te ontwikkelen inclusieve school. Een prachtige ontdekkingstocht naar inclusie.

Ingrid Paalman-Dijkenga

Lector Goede Onderwijspraktijken, Hogeschool Viaa

HET SPOTLIGHT PROJECT

De afgelopen jaren zijn vanuit het Steunpunt Passend Onderwijs (SPO) werkbezoeken georganiseerd aan scholen, integrale onderwijscentra en samenwerkingsverbanden die stappen hebben gezet richting inclusief onderwijs. Tijdens de bezoeken worden de inspirerende elementen van deze praktijk in de 'spotlight' gezet. Betrokkenen krijgen daarbij een podium om hun ervaringen en inzichten met de bezoekers te delen. Zo wordt er met en van elkaar geleerd. Bijna altijd stellen de bezoekers de volgende vragen: *“Wat hebben jullie gedaan om het hele team zover te krijgen?”*, *“Wat heeft het samenwerkingsverband bijgedragen?”*, *“Hoe bekostigen jullie deze constructie van inclusief onderwijs?”* en *“Welk advies heb je voor scholen die willen starten?”*.

Deze vragen laten zien dat vanuit de onderwijspraktijk behoefte is aan meer informatie over de succesvolle realisatie van een meer inclusieve leeromgeving. Men wil helder krijgen 'hoe scholen succesvol hun onderwijs anders organiseren' en 'wat de succes- en belemmerende factoren zijn bij het realiseren van inclusief onderwijs'. Deze behoeften en interesses leven ook onder (onderwijs) onderzoekers, de Inspectie van het Onderwijs en de Nederlandse overheid. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in het recente rapport dat de Inspectie van het Onderwijs in samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen heeft uitgebracht, waarin vormen van samenwerking tussen scholen uit het regulier en speciaal onderwijs gepresenteerd worden.^[1]

Ook in het SPOTlight project (een samenwerking tussen het SPO en onderzoekers van het lectoraat Vernieuwend Onderwijs - Saxion) zijn in de periode van maart 2023 tot en met maart 2026 werkbezoeken afgelegd. Op basis van de opgedane ervaringen is in kaart gebracht welke stappen en acties scholen, integrale onderwijscentra en samenwerkingsverbanden hebben ondernomen om het onderwijs anders te organiseren en welke succes- en belemmerende factoren zij hebben ervaren op weg naar meer inclusief onderwijs.

Om deze processen structureel en systematisch in kaart te brengen, is de 'Tool Inclusief Onderwijs in de SPOTlight' ontwikkeld. De tool is gebaseerd op diverse bestaande instrumenten en checklists om de ontwikkeling naar inclusief onderwijs vast te leggen, maar ook om het proces te bespoedigen en te ondersteunen. De ontwikkeling van de tool wordt verder toegelicht in het 'Onderzoekskader' (pagina 8 t/m 9).

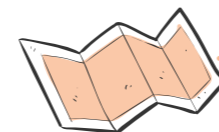
Het resultaat van het SPOTlight project is een reeks profielen van inclusieve leeromgevingen, waarbij de doelgroep, aanpak, organisatievormen, professionalisering en bekostigingsstructuren omschreven staan. Met aanvullend ook de opbrengsten, knelpunten en succesfactoren. Zo kunnen niet alleen de bezoekers van de SPOTlight werkbezoeken van en met elkaar leren, maar kunnen ook anderen geïnspireerd en geïnformeerd worden. De profielen van de samenwerkingsverbanden laten zien op welke manieren zij werken aan de realisatie van inclusief onderwijs in de regio. Deze profielen kunnen als individuele inspiratiebronnen en praktijkvoorbeelden van good practices gebruikt worden door onderwijsteams, schoolleiders, besturen en samenwerkingsverbanden die werk willen maken van inclusief onderwijs. De profielen zijn te vinden op de pagina's 14 t/m 76.

Aanvullend op de profielen is er vanuit het SPOTlight project een overzicht gemaakt van een routekaart naar inclusief onderwijs. Deze routekaart geeft diverse routes aan die gekozen kunnen worden om meer inclusief onderwijs te realiseren. Deze routes zijn gebaseerd op de verschillende vormen van invullingen voor meer inclusieve leeromgevingen die zijn waargenomen tijdens de SPOTlight werkbezoeken. Op pagina 10 is de routekaart te vinden.

De keuze voor een routekaart waarop de stip op de horizon leidt naar (meer) inclusief onderwijs komt niet uit de lucht vallen. In 2021 schreef Hans Schuman het rapport 'Een route naar inclusief onderwijs'^[2] en in 2022 kwam vanuit het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de werkagenda '2035 Route naar Inclusief Onderwijs'.^[3] In deze werkagenda is de stip op de horizon dat inclusief onderwijs in 2035 de norm is. In de werkagenda wordt benadrukt dat er vanuit de realisatie van passend onderwijs al belangrijke stappen zijn gezet richting inclusief onderwijs en deze ontwikkeling als een geleidelijke beweging wordt gezien. Meer inclusief onderwijs is dan ook een ontwikkeling die altijd zal doorgaan met bewegen en ontwikkelen.^[4]

De beeldspraak van reizen en routes komt overeen met de boodschap dat "Inclusief onderwijs een proces is en niet het eindpunt".^[5] Onderwijs kan altijd nóg inclusiever.^[4,6] Om binnen de beeldspraak van reizen te blijven, wordt vanuit het SPOTlight project niet alleen een routekaart gepresenteerd, maar ook een paklijst. De paklijst, gepresenteerd op pagina's 78 t/m 86, is gebaseerd op de opgedane inzichten uit de praktijk. Deze lijst wordt aangevuld met een rijk theoretisch kompas, om zo geïnformeerd vanuit de literatuur te kunnen navigeren richting inclusief onderwijs.

Deze reisgids wordt afgesloten met enkele aanbevelingen om als school, bestuur of samenwerkingsverband goed voorbereid op reis te gaan (pagina 92 t/m 94).

Breinkraker 1 Definitie van inclusief onderwijs

Heb je wel eens bij een overleg gezeten waarbij het onderwerp 'inclusief onderwijs' op de agenda stond en dat binnen 10 minuten duidelijk werd (of in sommige gevallen pas aan het eind van het overleg) dat er meerdere definities en beelden rondom inclusief onderwijs waren?

Dit is een heel bekend fenomeen en is het beste te bevatten met de metafoor van een vijftal geblinddoekte personen rondom een olifant. Ieder zal vanuit hun perspectief en persoonlijke achtergrond een beschrijving geven. Met als gevolg dat zij van dezelfde werkelijkheid uiteenlopende beschrijvingen geven.

Om te voorkomen dat bij het lezen van deze glossy verwarring ontstaat, presenteren wij hier de definitie zoals deze door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap gehanteerd wordt in het 'Beleidskader: Met elkaar voor alle kinderen en jongeren'.^[7]

“Inclusief onderwijs is onderwijs waarbij alle kinderen en jongeren dichtbij huis, volwaardig en gelijkwaardig toegang hebben tot een inclusieve leeromgeving waarin zij zich samen ontwikkelen en samen leren en participeren.”

DE ONTWIKKELING VAN DE 'TOOL INCLUSIEF ONDERWIJS IN DE SPOTLIGHT'

Het doel van deze tool is om in kaart te brengen wat in de specifieke context van scholen heeft bijgedragen aan de realisatie van meer inclusief onderwijs. Dus welke input was er en hoe is het (verander)proces verlopen om tot de output van hoe het onderwijs meer inclusief kan worden te komen? In de tool is ook ruimte om aanvullende succes- en belemmerende factoren te noteren. Voor de samenwerkingsverbanden is een aanvullende set van vragen geformuleerd.

De opbouw van de tool is gebaseerd op de principes van 'realistic evaluation'^[8,9] en het input-proces-output (IPO) model van Loreman en collega's.^[10] Het IPO-model van Loreman en collega's is specifiek ontwikkeld om inclusief onderwijs te conceptualiseren en te meten. De tool start bij de output: hoe het onderwijs op dat moment vormgegeven wordt om meer inclusief onderwijs te bieden. Hierdoor is de opbouw niet input-proces-output, maar precies andersom: output-proces-input.

De onderdelen van het IPO-model^[10] zijn verder uitgewerkt aan de hand van elementen uit diverse instrumenten en de bestudering van (wetenschappelijke) bronnen gericht op de ontwikkeling en realisatie van (meer) inclusief onderwijs.^[2,10-19] Vervolgens zijn de onderdelen aangevuld met literatuur over het anders organiseren van het onderwijs.^[20-22]

De tool kan afgenomen worden als interview en vragenlijst of gehanteerd worden als observatie-instrument bij werkbezoeken aan scholen, integrale onderwijscentra en samenwerkingsverbanden die als inspirerende voorbeelden kunnen dienen.

Scan de QR code
voor de wetenschappelijke
onderbouw van de Tool Inclusief
Onderwijs in de SPOTlight

Scan de QR code voor de
gebruiksvriendelijke versie

Scan de QR code
voor de SWV versie

Breinkraker 2 Inclusie als taalspel?

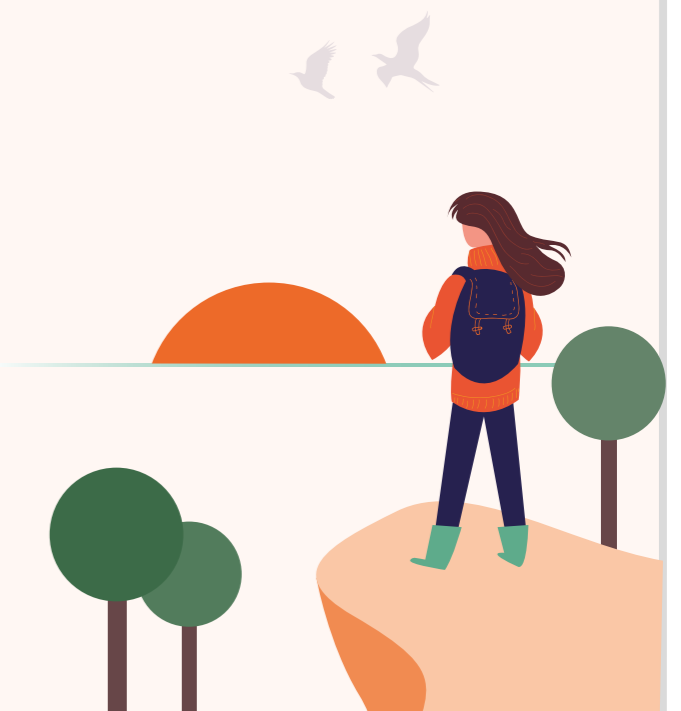
Kijkend naar de discussie rondom inclusief onderwijs lijkt niet alleen de definitie en invulling van het inclusieve onderwijs het onderwerp van debat te zijn. Sommige discussies (ook in de literatuur) lijken te veranderen in een heus taalspel om het standpunt voor de term 'inclusief onderwijs' of 'inclusiever onderwijs' te winnen.

Want naar welke vorm van onderwijs moet er gestreefd worden? Inclusief, inclusiever, ... en inclusiefst als hoogste streven?

Naast het gebruiken van 'inclusief' als bijvoeglijk naamwoord om een overtreffende trap te maken, wordt er in de onderwijspraktijk van de term 'inclusie' ook wel eens gebruikt als werkwoord. Als werkwoord duidt de term aan dat het onderwijs altijd in ontwikkeling is en de leeromgevingen meer inclusief kunnen worden gemaakt.

Het klinkt logisch, doordat er daadwerkelijk naar een meer inclusievere leeromgeving gewerkt kan worden. Ook niet onbekend is de ervaring dat als een leeromgeving inclusiever gemaakt is, er een nieuwe leerling of doelgroep in beeld komt, waarvoor de leeromgeving weer aangepast kan worden om ook hen te kunnen includeren.

De reis ansich leidt tot meer inclusief onderwijs en de stip op de horizon, die van inclusief onderwijs, is geen eindstation. Als je op je bestemming bent aangekomen, heeft de ervaring van de reis je perspectief een nieuwe blik op de horizon gegeven.

OVERZICHT PROFIELEN

Route 1

- Octantschool Triangel, Delfgauw | PO
- De Esdoorn en Lichtenbeek, Elst | PO
- De Kameleon, 's Gravenzande | PO
- Stedelijk Dalton Lyceum, Dordrecht | VO

Route 2

- De Twister, Horst | PO
- De KinderCirkel, SBO Bernardus en BS De Triangel, Gulpen | PO
- IKEC de Zevensprong (voorheen IKEC Hoorn), Hoorn | PO
- Het Gele Park, Lichtenvoorde | PO
- Het Kandinsky College, afdeling de Monnikskap, Nijmegen | VO
- Jacobus Fruytier Scholengemeenschap, Apeldoorn | VO
- Matrix Lyceum, Drachten | VO
- Kentalis College Arnhem en Leerpark Arnhem, Arnhem | VO
- Eduwiek, praktijkvoorbeeld hvE (Roelof van Echten College), Hoogeveen | VO
- Het Dieze college en de Bossche Vakschool, Den Bosch | VO

Route 3

- ODBS Europa, Enschede | PO

Samenwerkingsverbanden

- SWV Noord Kennemerland, Alkmaar
- SWV Duin- en Bollenstreek, Sassenheim
- Samenwerkingsverband VO Amsterdam - Diemen

ROUTEKAART LEGENDA

In deze legenda worden de verschillende onderdelen van de routekaart - de drie 'reisbureaus' en geobserveerde routes - uitgelegd.

Bovenaan de routekaart staan drie 'reisbureaus'. Elk visualiseert een samenwerkingsverband waar een SPOTlight werkbezoek heeft plaatsgevonden. De profielen van de samenwerkingsverbanden bieden concrete voorbeelden en kunnen als inspiratiebron gebruikt worden voor andere regio's. Bij meerdere deelnemende scholen vervult het betreffende samenwerkingsverband een faciliterende rol. Deze samenwerkingsverbanden zijn in deze glossy echter niet opgenomen, aangezien het werkbezoek zich op de school richtte.

Korte legenda - Routes

Groepsarrangementen

Op klas- of groepsniveau wordt er in één of twee klassen onderwijs geboden aan leerlingen waarvoor specifieke aanpassingen nodig zijn om deel te kunnen nemen aan het (reguliere) onderwijs, zoals minder prikkels, meer structuur als ondersteuning en aangepaste roosters, zoals kortere school- of lestijd.

Scholencollectief

Twee of meerdere scholen werken samen, al dan niet in één gebouw, om inclusief onderwijs te realiseren.

Inclusie aan de voorkant

Ondersteuning wordt op de groep of in de klas aan zowel leerlingen als leerkrachten en docenten geboden.

De routekaart laat zien dat er meerdere routes naar inclusief onderwijs zijn. Ze zijn geclusterd in drie categorieën: 1) groepsarrangementen, 2) scholencollectief, en 3) inclusie aan de voorkant.

Het verschil tussen de eerste en de tweede categorie is dat de route 'groepsarrangementen' ook vormgegeven kan worden vanuit een samenwerking tussen verschillende scholen, daarbij gebruik makend van elkaars expertise, maar dat de aangepaste klas- of groepsonderwijs zich onder hetzelfde dak bevindt en verbonden is aan het brin-nummer van de reguliere school. Veelal is de opzet van de klas of groep ook van tijdelijke aard, doordat de in steek van dit groepsarrangement ingericht is als tussenvoorziening, tussen speciaal en regulier onderwijs. De tijdelijke aard heeft geen betrekking op de tijdelijkheid van het initiatief zelf. De groepsarrangementen zijn zo ingericht dat deze niet bedoeld zijn voor de gehele schoolcarrière van een leerling. Een uitzondering hierop zijn de Samen-naar-School klassen (SNS).

Binnen de route 'scholencollectief' zijn er verschillen in hoe de collectieve samenwerking vorm wordt gegeven, waarbij er een praktisch verschil is tussen een 'school-in-school'-model (twee scholen in één gebouw) en een geïntegreerd onderwijscentrum dat bestaat uit meerdere nabijgelegen gebouwen. Daarnaast kenmerkt deze route zich door de intensieve samenwerking tussen verschillende onderwijsteams, de besturen van twee of meerdere scholen en eventuele partners om inclusief onderwijs te realiseren in de vorm van expertise-uitwisseling of het bieden van aangepaste onderwijstrajecten aan diverse leerlingen tussen de scholen, waardoor er specifieke differentiatiemogelijkheden gerealiseerd kunnen worden.

Bij de route 'inclusie aan de voorkant' wordt de ondersteuning op de groep of in de klas geboden aan zowel leerlingen als leraren. De invulling wordt gerealiseerd door meer professionals in de klas, die beschikbaar zijn voor iedereen en niet enkel voor een specifieke leerling. Een voorbeeld op de routekaart van 'inclusie aan de voorkant' is dat van de maatwerkleerkracht.

WISSELEN VAN ROUTE

Zoals dat ook gaat tijdens een reis, kan er besloten worden om gedurende de reis te wisselen van route. Dit is ook terug te zien in de SPOTlight profielen. Zo was Het Dieze College en De Bossche Vakschool gestart met de route 'scholencollectief'. Vanuit een symbiose schakeltraject voor leerjaar drie is er verkend wat de mogelijkheden waren van schakeltrajecten voor eerdere leerjaren en is er een gezamenlijk aanbod gerealiseerd. De opzet van deze maatwerkclassen valt dan weer onder de route 'groepsarrangementen'.

Ook kan het zo zijn dat het te bewandelende pad zich niet volledig lijkt vast te leggen op één route. Bij De KinderCirkel is er ook gestart vanuit de route 'scholencollectief', maar zijn er gaandeweg ook aanvullingen gedaan om meer inclusie aan de voorkant te realiseren.

NIEUWE ROUTES ONTDEKKEN

Doordat de routekaart in deze reisgids slechts gebaseerd is op de SPOTlight werkbezoeken (in de periode van maart 2023 tot maart 2026), biedt deze reisgids geen complete representatie van alle mogelijke routes naar meer inclusief onderwijs. Er is daarom een open uitnodiging om met potlood of stift nieuwe routes toe te voegen!

OCTANTSCHOOL TRIANGEL

DELFGAUW MEI 2026

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

De Christelijke basisschool Octantschool Triangel, is onderdeel van Stichting Octant en biedt inclusief onderwijs door de combinatie van regulier basisonderwijs en in samenwerking met Stichting Iep een geïntegreerde SNS-klas (Samen Naar School). Deze klas is bedoeld voor leerlingen met meervoudige beperkingen die zonder intensieve begeleiding, zoals extra zorgondersteuning in de klas, niet zouden kunnen deelnemen aan onderwijs. Naast de SNS Iep klas wordt in de reguliere klassen door ruim 20% van de leerlingen gewerkt met een Ontwikkelingsperspectiefplan (OPP). Inclusie betekent op Octantschool Triangel dat ieder kind welkom is en op zijn of haar niveau tot ontwikkeling komt. Ook volwassenen met beperkingen zijn welkom om te werken op Octantschool Triangel. Het gaat op deze school niet alleen om inclusie voor kinderen, maar om inclusie door de gehele school van leerling tot medewerker.

Mate van inclusie

De SNS Iep klas is fysiek onderdeel van de school. Dit is weerspiegeld in de gezamenlijke activiteiten, zoals het buitenspelen op het plein, gezamenlijke schoolreisjes en de schoolvieringen waarbij alle leerlingen bijdragen en meedoen. Bij gedeelde activiteiten wordt er expliciet rekening gehouden met wat er nodig is om ervoor te zorgen dat iedereen mee kan doen.

Stichting Iep organiseert dat er voldoende begeleiding aanwezig is en er een rustigere plek voor de leerlingen uit de SNS Iep klas beschikbaar is. Leerlingen uit de reguliere klassen sluiten wekelijks aan bij de SNS Iep klas om voor te

lezen of de leerlingen te ondersteunen bij activiteiten. Er is sprake van sociale inclusie.

Een van de resultaten van de SNS Iep klas en de extra ondersteuning die wordt ingezet via een OPP, is dat alle leerlingen op Octantschool Triangel leren van elkaars verschillen en hierdoor verbondenheid ervaren. De sterke inzet van OPP's leidt ertoe dat meer kinderen thuis nabij passend onderwijs kunnen volgen. Inclusie betekent voor Octantschool Triangel dat er in de school een afspiegeling is van de wijk/dorp waarbij de leerlingen (daar waar pas-send en mogelijk) de gelegenheid willen bieden om thuis nabij naar school te gaan. Hierbij is het welbevinden van de leerling en de groep essentieel waar het gaat om mogelijkheden en grenzen.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

De SNS Iep klas bestaat momenteel uit 6 leerlingen met complexe ondersteuningsbehoeften voor zorg en onderwijs. De leeftijd van de leerlingen varieert van 7 tot 14 jaar. De leerlingen hebben specifiek behoefte aan een aangepast aanbod van prikkels. Hierdoor zijn een kleinere klas met een hoge mate van 1-op-1-begeleiding en een onderwijsprogramma op maat van belang. In de SNS Iep klas van Octantschool Triangel wordt hier specifiek op ingezet.

In de SNS Iep klas wordt gewerkt op basis van het LACCS programma, waarbij lichamelijk welzijn (L), alertheid (A), contact (C), communicatie (C) en stimulerende

tijdsbesteding (S) leidend zijn. De leerkrachten maken gebruik van programma's zoals Leespraat en het gebarentaalprogramma Lotte & Max. Deze programma's worden ook in de onderbouw van het regulier onderwijs toegepast. Daarnaast wordt er in samenwerking met Milo – een organisatie die kinderen en jongeren die niet of nauwelijks kunnen praten helpt te communiceren via ondersteunde communicatie – intensief gekeken naar passende communicatievormen per leerling.

De SNS Iep klas wordt gedragen door een toegewijd team van professionals en een ruimte bezetting in FTE's. Er is een leerkrachtcapaciteit van 1,2 FTE verdeeld over twee leerkrachten, waarvan de ene leerkracht ruime ervaring heeft in het SO en de ander een jarenlange staat van dienst heeft op Triangel, wat de inclusie van de SNS Iep klas bevordert. Daarnaast is er 0,8 FTE aan onderwijsassistenten, 2 FTE voor zorgmedewerkers en 0,1 FTE voor een gedragsdeskundige. Het onderwijspersoneel is in dienst van Octantschool Triangel (Stichting Octant) en het zorgpersoneel is in dienst van Stichting Iep. Aanvullend op de onderwijsactiviteiten en verzorging vindt er ook wekelijkse sensorische fysiotherapie plaats. Deze combinatie van zorg- en onderwijspersoneel zorgt ervoor dat de behoeften van elke leerling in de SNS-klas optimaal worden ondersteund, zowel in de groep als tijdens individuele werkmomenten.

“Inclusie betekent dat iedereen erbij hoort en op zijn of haar manier iets bijdraagt. Het belangrijkste is dat je lekker in je vel zit.”

Om de SNS-klas binnen Octantschool Triangel te integreren, worden er dagelijks inclusiemomenten gecreëerd met leerlingen uit de andere klassen. Voorbeelden hiervan zijn: samen buitenspelen met een reguliere groep, gastleerlingen bij de lunch, gastleerlingen bij spelmomenten, bij de muziekles, bij de gymlessen en contactmomenten met leerlingen op de gang.

Teamprocessen

Niet iedere leerkracht stond vanaf het begin open voor inclusief onderwijs, maar door ruimte te geven en niet te verplichten, is het draagvlak gegroeid. Hierdoor is de transitie naar inclusief onderwijs team gedragen ontstaan.

Het team van de SNS Iep klas is geprofessionaliseerd door scholing en trainingen op het vlak van communicatie en inzet van visuele ondersteuning (Leespraat, Lotte & Max) en in het bekwaam worden voor de specifieke leerlingondersteuning die hoort bij het LACCS-programma en via Milo-trajecten. De leerkrachten van de reguliere groepen in de onderbouw hebben ook de scholing van Lotte en Max gevolgd.

De school heeft ingezet op gelijkwaardigheid en samenwerking binnen het team, waarbij iedereen iets toe kan voegen, zowel in de invulling van het onderwijs als in het team.

Ook ouders (niet alleen van de SNS Iep klas) zijn intensief betrokken geweest bij de visievorming van de klas. Zo zijn er regelmatig gesprekken geweest over verwachtingen, zorgen en mogelijkheden. Doordat het van belang is dat de ouders de inclusieve visie ook blijven omarmen.

Schoolgebouw

Voor de SNS Iep klas is een aangepast klaslokaal ingericht en een snoezelruimte. De omgeving van de SNS Iep klas is zo ingericht dat deze de zelfredzaamheid en prikkelregulatie van de leerlingen ondersteunt. De toegankelijkheid is daarnaast specifiek afgestemd op leerlingen met lichamelijke beperkingen. Daarnaast is er op het schoolplein een schommel geplaatst voor de specifieke doelgroep van de SNS Iep klas. Daarnaast is er een grote toilet-ruimte die ruimte biedt om leerlingen te verschonen en te ondersteunen bij het zelfstandig toiletteren. In het kader van de veiligheid zijn er deurstrips geplaatst, veiligheidsslots en stopcontactbeveiliging.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De SNS Iep klas op Octantschool Triangel is een ouderinitiatief. Vanuit dit initiatief is Stichting Iep opgericht. Het bleek in de omgeving van Delfgauw zeer uitdagend te zijn om een passende onderwijsplek te vinden voor een kind met complexe ondersteuningsbehoeften op het gebied van zorg en ontwikkeling. De ouders waren na een bezoek aan een bestaande SNS klas in Schiedam in gesprek gegaan met het samenwerkingsverband PPO Delftlanden, de gemeente van Pijnacker - Nootdorp en Octantschool Triangel. Ook Stichting Gehandicapte Kind en de door de ouders opgerichte Stichting Iep zijn (gespreks) partners geweest bij de realisatie van de SNS-klas.

De keuze voor Octantschool Triangel was een bewuste keuze, niet alleen omdat een ander kind van de ouders op deze basisschool onderwijs volgt, maar ook omdat de school al langer vanuit inclusie het onderwijs inricht. Na een aanloop van een jaar, waarin alle randvoorwaarden voor een SNS-klas werden aangepakt en gerealiseerd, is op 1 augustus 2023.

Bekostiging (financiële middelen)

De financiering van de SNS Iep klas is complex, doordat diverse financieringsopties noodzakelijk of wenselijk zijn, maar door regel- en wetgeving niet mogelijk zijn voor een reguliere basisschool. Financiering vanuit TLV's is wenselijk, maar niet mogelijk doordat TLV-aanvragen niet mogelijk zijn op een regulier BRIN-nummer. De zorgfinanciering bestaat uit individuele budgetten van de leerlingen, vanuit de Jeugdwet of de WLZ. Beschikkingen vanuit de Jeugdwet moeten vaak jaarlijks voor iedere leerling worden geëvalueerd, verantwoord en opnieuw worden aangevraagd. De bekostiging van de SNS Iep klas vereist een continue afstemming en coördinatie tussen gemeente, schoolbestuur, zorgaanbieder en samenwerkingsverband.

Helpt bij de opzet van de SNS Iep klas was dat het samenwerkingsverband PPO Delftlanden vanuit een open en onderzoekende mindset werkt. Het samenwerkingsverband handelt vanuit de vraag "Wat heb je nodig om tot inclusie te komen?".

Door kritisch te kijken naar financieringskaders en voortdurend in dialoog te blijven, is er een duurzame en schooloverstijgende inclusie gerealiseerd. De tip die hierbij gegeven wordt, is dat het heel belangrijk is om zo vroeg mogelijk met elkaar om tafel te gaan en buiten de kaders te durven te denken.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op Octantschool Triangel is gerealiseerd doordat:

- Er veel initiatief en doorzettingsvermogen vanuit initiatiefnemers is.
- Er een open houding en gedeelde visie over de invulling van inclusief onderwijs en de SNS Iep klas is binnen het team.
- Er een goede combinatie van zorg en onderwijs in de klas is.
- Er scholing op maat wordt geboden voor de ondersteunde communicatie en gedrag.
- Het samenwerkingsverband een open en onderzoekende mindset heeft.

Uitdagingen:

- Moeizame financiering door verdeeldheid in zorg en onderwijsbudgetten.
- Beperkte uitstroomvoorzieningen voor leerlingen na de basisschool.
- Gebrek aan landelijke erkenning voor SNS-klassen binnen het regulier onderwijs.
- Afnemende mogelijkheden voor duurzame teambezetting zonder structurele bekostiging.

DE ESDOORN EN LICHTENBEEK

ELST MEI 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op De Esdoorn en Lichtenbeek worden er door twee scholen in een gebouw nauw samengewerkt om onderwijs dichterbij huis te bieden voor leerlingen met een IQ van 50 tot 140. Door de opzet van twee scholen in één gebouw en de samenwerking tussen de onderwijsteams is er een mix van inclusie. Er is sprake van symbiose, doordat de leerlingen van De Esdoorn en Lichtenbeek in één gebouw onderwijs volgen. Aanvullend is er sprake van integratief onderwijs, doordat de leerlingen van Lichtenbeek lessen volgen op structurele basis binnen het onderwijs van De Esdoorn. Deze lessen zijn onder begeleiding van een leerkracht met expertise.

“Samen waar het kan, apart waar het moet.”

Het resultaat is dat leerlingen met specifieke ondersteuningsbehoeften, dichtbij in de eigen wijk (maar ook het gebied daar buiten), onderwijs krijgen. Waarbij de leerlingen en ouders duidelijk het gevoel hebben naar een en dezelfde school te gaan, namelijk De Esdoorn. Leerlingen groeien en leren hierdoor in symbiose met elkaar en er ontstaat acceptatie voor elkaar.

Een ander, meer praktisch, resultaat is dat er minder doorverwijzingen zijn van leerlingen naar het SBO of SO Lichtenbeek in Arnhem.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

De twee scholen gebruiken hetzelfde onderwijs en curriculum aanbod, vanuit het International Primary Curriculum voor basisonderwijs (IPC). Voor de leerlingen van de Lichtenbeek wordt waar nodig een doel aangepast, zodat er ruimte voor ontwikkeling en groei is voor iedere leerling. De klassen van Lichtenbeek hebben maximaal 12 leerlingen.

Door hetzelfde curriculum te hanteren, zijn de symbiose momenten in de reguliere klassen toegankelijk en vergemakkelijkt. Tijdens deze symbiose momenten is er altijd een leerkracht van de Lichtenbeek die mee gaat met de leerlingen, om zo in de klas extra ondersteuning te bieden. Deze onderwijsprofessional is op dat moment ook inzetbaar voor eventueel leerlingen van De Esdoorn.

De symbiose momenten worden structureel aangeboden, startend bij de kleutergroepen met twee ochtenden. Vanaf groep 3 zijn er meerdere symbiose momenten, namelijk bewegingsonderwijs en bij specifiek afgestemde IPC-lessen. Daarnaast sluiten kinderen van Lichtenbeek op individueel niveau aan bij het lees- en rekenonderwijs, worden vieringen samen uitgevoerd en gehouden en zijn leerlingen van beide scholen vertegenwoordigd in de leerlingenraad.

Er wordt momenteel ook geëxperimenteerd met het onderwijs anders organiseren met een verlengde schooldag. In blokken van 8 weken, geven zzp'ers verschillende invullingen aan een thema zoals gezonde

voeding of beweging. Dit is voor 12 leerlingen (van beide scholen) en vrij van kosten voor de ouders. Financiering voor dit experiment komt uit een tijdelijk potje. Het is een groot succes met wachtlijsten, doordat de hoge animo van leerlingen en ouders. De vraag is hoe ze dit project kunnen continueren, als de financiering stopt.

Team processen

Tijdens deze symbiose momenten is er altijd een leerkracht of onderwijsassistent van Lichtenbeek die mee gaat met de leerlingen, om zo in de klas extra ondersteuning te bieden. Deze onderwijsprofessional is op dat moment ook inzetbaar voor eventueel leerlingen van De Esdoorn.

Om te zorgen voor voldoende afstemming tussen de twee teams, vinden er regelmatig gezamenlijke overleggen plaats over de inrichting van de zorg, onderwijs thema's en de invulling van de samenwerking.

“Inclusief Onderwijs moet je gewoon doen!”

Leerkrachten die bij De Esdoorn komen werken moeten specifiek interesse hebben voor de doelgroep van Lichtenbeek. Er zijn geen specifieke opleidings- of professionaliseringsactiviteiten. De expertise over het onderwijs voor leerlingen met een ZML-profiel wordt uitgedragen en gedeeld vanuit het team van Lichtenbeek.

Schoolgebouw

De twee scholen delen letterlijk één schoolgebouw. Na de start in 2010, zijn er in 2016 ter bevordering van de samenwerking tussen de bouwen van de scholen enkele interne aanpassingen gemaakt, met als resultaat dat iedere bouw naast elkaar zit in het gebouw. Dit heeft niet alleen een gunstig effect op de samenwerkingen tussen de leraren van de gelijke bouwen, er is ook sprake van integratie tussen de leerlingen omdat zij elkaar frequenter op de gang en het schoolplein ontmoeten.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

In 2010 is er een samenwerkingspilot gestart genaamd “Samen leren in de Betuwe” waarbij 4 leerlingen (specifiek kleuters) met specifieke onderwijsbehoeften (zeer moeilijk lerend gerelateerd aan IQ en geen overig revalidatie indicaties of verzorgingstrajecten).

De pilot opzet is zelfstandig gaan draaien vanaf 2012 met twee ZML-klassen en in 2016 zijn er drie groepen, welke elk een bouw (onder, midden en boven) vertegenwoordigen.

Bekostiging (financiële middelen)

De integratie wordt bekostigd vanuit de reguliere bekostiging/ lumpsum van beide scholen. Er is dus geen sprake van extra subsidies of gelden vanuit SWV en/ of gemeente. Leerlingen van Lichtenbeek hebben een TLV. De gemeentes bekostigen extra zorg waar nodig (vanuit de regeling Zorg binnen Onderwijs).

SUCCESS FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op De Esdoorn en Lichtenbeek is gerealiseerd doordat:

- Klein begonnen met een clubje enthousiaste leerkrachten van beide scholen. Langzaam konden anderen wennen en zien hoe het inclusieve onderwijs gerealiseerd kon worden. Hierdoor groeide het enthousiasme binnen de teams en kon de opzet gaan groeien en hebben de leerlingen die gestart zijn in de pilot hun gehele schoolcarrière kunnen doorlopen in hetzelfde schoolgebouw.
- Er hard gewerkt wordt aan het zijn van een team. Dit betekent dat mensen “losgelaten” worden, omdat zij niet mee kunnen/willen veranderen voor de realisatie van inclusiever onderwijs.

- Er met hetzelfde onderwijs gewerkt wordt. Wel worden de doelen aangepast waar nodig aan de behoeftes van de leerling.
- De drive vanuit de betrokkenen (ouders, onderwijsprofessionals, directie) groot is en ze van gebaande paden durven af te stappen, om een eigen en passend pad te bewandelen.

“Heb lef en wacht niet tot de randvoorwaarden in orde zijn.”

Belemmeringen:

- De (extra) gezamenlijke overlegmomenten tussen de twee teams kost extra tijd. Lastig dit weg te zetten in tijd en geld.
- De scholen groeien, waardoor het gebouw te klein wordt.
- Inspectie keurde de werkwijze niet goed en wilde symbiose contracten. Nadat dit opgesteld was, heeft er nooit meer iemand naar gekeken.
- Er zijn veel praktische problemen rondom AVG en daardoor inloggen op apparatuur en inzet van leerlingvolgsysteem. De oplossing is alles dubbel (wat voelt als geldverspilling).

Filmpjes over de scholen zijn te vinden via het scannen van de QR code

[Wonderwijs De Esdoorn](#)

[De Esdoorn samen met Lichtenbeek](#)

DE KAMELEON

'S GRAVENZANDE APRIL 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op De Kameleon in 's Gravenzande wordt al vele jaren inclusief onderwijs geboden. In april 2021 werd de school nog inclusiever met de toevoeging van een Samen naar School klas (SNS-klas), een klas voor kinderen met ernstige (meervoudige) beperkingen, en dit is uitgegroeid tot een visie en grondhouding dat elk kind welkom is op De Kameleon, ongeacht welke ondersteuningsbehoeften er zijn. Hierdoor is de diversiteit in de SNS-klas groot.

De school biedt een breed zorgprofiel, dat gerealiseerd wordt door professionals in het team, zoals een fysiotherapeut, ergotherapeut, orthopedagogen, onderwijsondersteuners, gedragsspecialisten en meerdere kwaliteitscoördinatoren. De vaste medewerkers in de SNS-klas hebben een brede achtergrond en ervaring vanuit het speciaal en regulier onderwijs. Daarnaast hebben zij ook een achtergrond als intern begeleider, waardoor het mogelijk is om meerdere perspectieven in te brengen bij de realisatie en invulling van het leerling specifieke onderwijs in de SNS-klas.

“Er is moed met een [d] nodig, om de visie op inclusie uit te gaan voeren.”

Mate van inclusie

De vorm van inclusie kan beschreven worden als een mix tussen symbiose en integratie. Voor de leerlingen met ernstige (meervoudige) beperkingen is er in het schoolgebouw een eigen lokaal. Vanuit deze klas, dat dient als een soort van veilige en rustige basis, zijn er diverse momenten waarop de leerlingen van de SNS-klas onderwijs volgen in een groep van het reguliere onderwijs. Daarnaast wordt er ook actief ingestoken op contact momenten waarop leerlingen van het reguliere onderwijs in de SNS-klas aanwezig zijn.

Het resultaat van deze vorm van inclusief onderwijs is dat de leerlingen van De Kameleon oog hebben voor elkaar en ruimhartiger en denkender zijn. Ook zijn er de afgelopen vijf jaar geen doorverwijzingen naar het speciaal (basis) onderwijs geweest.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

De SNS-klas bestaat uit één klas met 11 leerlingen waarbij er maximaal 8 a 9 leerlingen tegelijk aanwezig zijn. De leeftijden binnen de klas is een weerspiegeling van groep 1 tot en met groep 8. De ontwikkelingsleeftijd is veel diverser. In de SNS-klas zijn altijd drie medewerkers aanwezig, in de bezetting van een leerkracht, onderwijsondersteuner en een vrijwilliger of stagiaire.

De leerlingen in de SNS-klas hebben elk hun eigen leerplan. Binnen de SNS-klas worden diverse activiteiten individueel of groepsgewijs aangeboden. Voor iedere leerling wordt daarbij gewerkt aan het bereiken van een leerdoel dat aansluit op zijn of haar ontwikkelingsniveau.

Er zijn onderwijsmaterialen die in de basisschool gebruikt worden, al dan niet in aangepaste vorm. Daarnaast zijn er specifieke leermiddelen en methodieken die ook in het gespecialiseerde onderwijs gebruikt worden zoals BIM (Bewegen in Muziek) aangeboden en Leespraat.

Naast het onderwijsaanbod in de SNS-klas zijn er ook momenten dat de leerlingen uit deze klas onderwijs volgen in de andere klassen. Hierbij wordt er per leerling en leerkracht gekeken welke ondersteuning er nodig is. Een veel voorkomende situatie is dat er in het begin een medewerker van de SNS-klas mee gaat en dat na verloop van tijd deze begeleiding of ondersteuning in de klas afgebouwd kan worden.

“De wens van de Kameleon is om elke kind een passende onderwijsplek dicht bij huis te bieden.”

Team processen

Het hele team van De Kameleon staat achter de visie van inclusief onderwijs, zoals deze vorm gegeven wordt op de school. Om dit te realiseren is expliciet gewerkt aan het opbouwen van het zelfvertrouwen bij de leerkrachten. Dit is onder andere gedaan door samen te werken met medewerkers met expertise in ernstige (meervoudige) beperkingen en met leerlingen uit de SNS-klas zelf.

In de periode van de realisatie van het inclusief onderwijs op De Kameleon, is het wel eens voorgekomen dat een leraar aangaf liever nog geen leerling uit de Samen naar schoolklas te ontvangen in de eigen klas. Op die momenten wordt er in de dialoog verkent wat de leraar nodig heeft (denk aan op doen van positieve ervaringen met de leerling uit de Samen naar schoolklas, bevestiging voor het vergroten van het eigen vertrouwen, ondersteuning voor meer kennis of tijdelijke hulp in de klas). Nieuwe medewerkers worden daarom ook specifiek gevraagd hoe zij tegen inclusief onderwijs kijken en dat zij bereid moeten zijn om elke leerling van De Kameleon in hun klas te ontvangen.

Schoolgebouw

Toen het schoolgebouw van De Kameleon twintig jaar geleden werd verbouwd, is er al rekening gehouden met de behoeftes van leerlingen met fysieke handicap, zoals een lift om naar de andere verdieping te komen, een hellingbaan om de speellokalen te kunnen betreden en ruime gangen om voldoende doorgang te bieden aan rolstoelgebruikers. Dit vanuit de gedachtengoed van het VN-verdrag en de rechten van personen met een handicap. Daardoor was het bij de realisatie van de SNS-klas niet nodig om meer aanpassingen te maken.

In de SNS-klas is een verzorgingshoek met verschoonmeubel en tillift aangebracht voor de verzorging van de leerlingen.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

In 2020 werd er gespeeld met de gedachte om onderwijs te bieden aan kinderen met ernstige (meervoudige) beperkingen. De grote vraag was voornamelijk hoe doe je dat als “reguliere” basisschool. Ter inspiratie zijn Theo Molendijk en Evelien van der Heijden toentertijd wezen kijken bij 2 andere basisscholen waar al een SNS-klas draaide. Vanuit de inspiratie en de intentie om alle kinderen dichtbij thuis onderwijs te bieden en om actief bij te dragen aan de realisatie van een diverse maatschappij, is de SNS-klas bij De Kameleon gestart.

Bekostiging (financiële middelen)

Voor de bekostiging van de SNS-klas wordt gebruik gemaakt van een combinatie van fictieve hoge en lage TLV gelden, die uitgegeven worden door het samenwerkingsverband (SPOW). De bekostiging voor de therapieën geschiedt vanuit de zorgverzekeringen van de leerlingen. Daarnaast worden er regelmatig subsidies aangevraagd voor activiteiten en materialen.

SUCCESS FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op De Kameleon is gerealiseerd doordat:

- Er inspiratie is opgedaan bij andere scholen die een SNS-klas bieden. Het model van de inspiratie school is niet een-op-een overgenomen, maar aangepast zodat het paste bij de visie en mogelijkheden van De Kameleon.
- Bij de start ervoor gezorgd is dat iedere betrokkene meegenomen werd en geënthousiasmeerd voor het plan van een SNS-klas. De betrokken partijen die meegenomen werden zijn: schoolbesturen, ouders, speciaal onderwijs, het samenwerkingsverband en de gemeente.
- Er rustig en klein gestart is met de introductie van de SNS-klas. Bij de start van de SNS-klas is er gestart met zes leerlingen, waarbij deze leerlingen eerst drie dagen in het speciaal onderwijs en twee dagen onderwijs volgden op De Kameleon. Nadat de financiën goed geregeld waren en de ouders, schoolpersoneel en de leerlingen voldoende vertrouwen hadden opgebouwd, is na vier maanden de overgang gemaakt naar "voltijd" onderwijs op De Kameleon (vijf dagen).
- De leerling centraal staat. Regelmatig worden de volgende vragen aan elkaar gesteld: "Wat heeft dit kind nodig en wat vraagt dit van ons"
- Het nauwe contact met de ouders. Er is dagelijks contact met de ouders, waardoor het makkelijk is om waar wenselijk en nodig samen te werken en verwachtingen bij elkaar af te stemmen.

STEDELIJK DALTON LYCEUM

DORDRECHT NOVEMBER 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op het Stedelijk Dalton Lyceum heeft een breed aanbod voor voortgezet onderwijs, van vmbo tot en met vwo, een internationale schakelklas voor nieuwkomers en Dalton Speciaal Opleiding klassen (DSO-klas). Binnen de school en de lessen staan de daltonwaarden (samenwerken, vrijheid en verantwoordelijkheid, effectiviteit, zelfstandigheid en reflectie) centraal. In het daltonuur dat op het rooster staat kunnen leerlingen vanuit ruimte en vrijheid zich persoonlijk ontwikkelen.

In de DSO-klas (leerjaar 1 en 2) wordt op vmbo BB/KB niveau begeleiding op maat aangeboden. Dit gebeurt in nauwe samenwerking met de basisscholen uit de buurt, ouders, partners van het voortgezet speciaal onderwijs zoals Yulius, Samenwerkingsverband Passend Onderwijs - Dordrecht en het onderwijsteam van het Stedelijk Dalton Lyceum. De DSO-klas is bedoeld voor leerlingen die baadt hebben bij extra ondersteuning in structuur, studievaardigheden en persoonlijke aandacht. Over het algemeen zitten leerlingen met internaliserende gedragskenmerken in de DSO-klas. De DSO-klas is zo opgezet dat leerlingen op een rustige manier vertrouwd kunnen worden met de gang van zaken in het voortgezet onderwijs. Om prikkels te verminderen en extra structuur en overzicht te bieden start de DSO-klas 15 minuten later, is er een vast rooster, wordt er niet gewisseld van lokaal en bijna alle vakken worden door één docent verzorgd. De praktijklessen worden wel in de reguliere lokalen verzorgd en wordt er in plaats van groepsopdrachten gewerkt met individuele opdrachten, welke op de leerpleinen van het Stedelijk Dalton Lyceum uitgevoerd worden.

Vanuit een geleidelijke opbouw (of afbouw van ondersteuning) worden de leerlingen voorbereid om door te stromen naar het regulier onderwijs of een leerwerktraject in de bovenbouw binnen het Stedelijk Dalton Lyceum.

Mate van inclusie

Met de DSO-klassen wordt er op het Stedelijk Dalton Lyceum geïntegreerd een passend onderwijsaanbod geboden op vmbo BB/KB niveau voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. De pauzes zijn geïntegreerd met de mogelijkheid om onder begeleiding in de klas te pauzeren. Daarnaast zijn de leerlingen van de DSO-klassen een volwaardig onderdeel van de school. Deelname aan activiteiten zoals schoolreisjes, sportdagen en schoolfeesten worden dan ook ondersteund.

Het resultaat van de DSO-klas is dat leerlingen die anders niet zouden starten op het Stedelijk Dalton Lyceum, nu wel de mogelijkheid hebben om onderwijs te volgen op het Stedelijk Dalton Lyceum. Binnen de opzet van de DSO-klas is er veel en nauw positief contact met de ouders, met als resultaat dat de ouderbetrokkenheid hoog is. Doordat de DSO-klas centraal gelegen ligt in de school zien wij leerlingen zichtbaar groeien op sociaal gebied en daarmee snel integreren in het reguliere onderwijs.

Een ander resultaat is dat het werken met individuele leerdoelen ook uitgerold wordt naar andere lessen. Daarnaast worden aanpassingen zoals consequent woordgebruik, denk aan de term 'huiswerk' in plaats van 'bladzijde', 'paragraaf' en 'hoofdstuk', ook overgenomen binnen het reguliere onderwijs.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Binnen de DSO-klas staat voorspelbaarheid centraal. Een DSO-klas bestaat uit maximaal 12 leerlingen. Door de doorstroom op eigen tempo en de mogelijkheid voor leerlingen die doorgestroomd zijn om de DSO-klas als vangnet te gebruiken en zich tijdelijk terug te trekken, kan het aantal leerlingen fluctueren. In het tweede leerjaar wordt voornamelijk verlengde instructie gegeven en coaching, zodat de leerlingen de vakken zoveel mogelijk binnen het regulier onderwijs kunnen volgen. De opzet van de DSO-klas is dat aan het eind van het tweede leerjaar er geen leerlingen meer in de klas zitten. Hiermee lijkt het op inclusief onderwijs zoals dat hedendaags veel besproken wordt. De leerlingen zijn onderdeel van het reguliere proces en worden gecoacht richting het derde leerjaar.

“Start gewoon en reageer constant op de aandachtspunten die je tegenkomt.”

In de DSO-klas wordt er gewerkt met een vast rooster en schooltijden. Om de doorstroom te realiseren, wordt er in de DSO-klas met hetzelfde lesprogramma als in de onderbouw gewerkt. Aanvullend ontvangen leerlingen uit de DSO-klas persoonlijke begeleiding en is er expliciete aandacht voor sociaal-emotionele ontwikkeling en executieve functies. In de klas is er altijd de bezetting van één docent en één onderwijsassistent (op afroep). De vakken worden zoveel mogelijk verzorgd door één en dezelfde docent. Een docent van de DSO-klas moet daardoor van alle markten thuis zijn en heeft profijt van een achtergrond in het speciaal onderwijs.

Op inbreng van één van de leerlingen starten de DSO-klassen in de ochtend een kwartier later. Zo wordt een rustige opstart gegarandeerd in de fietsenstalling, bij de kluisjes en in de gangen op weg naar het lokaal.

Team processen

Niet alleen het onderwijs wordt vanuit de daltonwaarde 'samenwerken' ingericht. Deze waarde wordt ook sterk uitgedragen binnen het team van het Stedelijk Dalton Lyceum. Zo wordt er intensief samengewerkt binnen het team, maar ook met de gedragswetenschappers van Yulius. Vanuit Yulius zijn er scholingsmiddagen verzorgd voor alle (praktijk)docenten van het Stedelijk Dalton Lyceum, zodat docenten geprofessionaliseerd worden in de kennis en vaardigheden die noodzakelijk is voor de doelgroep van de DSO-klas.

Schoolgebouw

De DSO-klassen zijn prikkelarme lokalen op een centrale plek in het gebouw. Door de DSO-lokalen een centrale plek te geven is het voor de leerlingen eenvoudiger om te integreren binnen de school en sociale contacten te leggen. De mogelijkheden om de pauze in de centrale kantine te houden, worden frequent benut en zorgen voor ontmoetingsmomenten met de overige leerlingen van het Stedelijk Dalton Lyceum.

Doordat er geen wisselingen van lokaal zijn, wordt de rust en voorspelbaarheid gewaarborgd.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De aanleiding voor het starten van de DSO-klas, komt voort uit de signalering dat er een groep leerlingen tussen wal en schip vielen, doordat de overgang van de basisschool naar voortgezet onderwijs te groot is, maar dat zij ook niet een passende plek zouden hebben op het voortgezet speciaal onderwijs. Binnen de DSO-klas wordt er met wat extra aandacht en ondersteuning de overgang van basis naar voortgezet onderwijs gemakkelijker gemaakt.

Bekostiging (financiële middelen)

De DSO-klassen worden gefinancierd door gebruik te maken van arrangementen in plaats van TLV's. Vanuit de nauwe samenwerking met het primair onderwijs, is op voorhand al inzichtelijk welke leerlingen een specifiek ondersteuningsprofiel hebben welke binnen de DSO-klas geboden kan worden.

“Leerlingen kunnen bij ons op hun eigen wijze, wijs bezig zijn op het leerplein.”

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

De DSO-klas is gerealiseerd doordat:

- Het team de lef heeft gehad om de DSO-klassen te starten, voordat alles ingeregeld was.
- Er constant afgestemd wordt met alle betrokkenen, zo ook ouders en leerlingen.
- De expertise en energie vanuit het team optimaal benut wordt.
- Er voor elke leerling een traject op maat wordt geleverd.

Belemmeringen:

Het is nog onduidelijk hoe eventuele ondersteuning na de DSO-klas in de bovenbouw gerealiseerd kan en zal worden.

DE TWISTER

HORST NOVEMBER 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op basisschool De Twister wordt al vele jaren inclusief onderwijs geboden. De school heeft twee BRIN-nummers, maar fungeert verder als één school met één team en één bestuur. De twee BRIN-nummers komen uit de tijd dat de regulier basisschool en een speciaal basisonderwijs school op basis van samenwerking zijn samengevoegd in een nieuw gebouw. Dit nieuwe gebouw was de dorpskerk en werd verder uitgebreid.

Het doel van het onderwijs op De Twister is om zo thuisnabij mogelijk onderwijs te bieden aan leerlingen, waarbij er gekeken wordt naar wat er wel mogelijk is en waar er kansen zijn. Op de school zitten leerlingen uit het regulier en speciaal basisonderwijs. De school bestaat uit drie bouwen: onder-, midden- en bovenbouw. Binnen de bouwen wordt er gewerkt in diverse units. Een unit bestaat uit twee stamgroepen, elk uit het regulier en het speciaal basisonderwijs. De bovenbouw unit bestaat uit de stamgroep 7 en 8 van het regulier onderwijs samen met de bovenbouw stamgroep van het speciaal basisonderwijs. Iedere unit heeft een grote ruimte tot z'n beschikking, die door middel van verrijdbare kasten opener of geslotener gemaakt kan worden, zodat de ruimte past bij wat de leerlingen nodig hebben. Naast een onderwijsaanbod in de stamgroep, worden lessen zoals wereldoriëntatie groepsdoorbroken verzorgd. Ook de pauzes en vieringen zijn gezamenlijk. Vanuit de opzet dat het onderwijs in groepsverband gegeven wordt, blijkt dat het onderwijs minder geschikt voor leerlingen met heftige externaliserende gedragskenmerken. Uit ervaring blijkt dat met intensieve één-op-één begeleiding het onderwijs van De Twister niet meer passend is.

Het effect van naar dezelfde school gaan met kinderen uit je straat en die je bij het sporten tegenkomt, is enorm groot. Dat is terug te zien bij de leerlingen die het gevoel hadden dat zij er niet mochten zijn omdat ze anders zijn, geldt dat ze zich geaccepteerd voelen. Eventuele labels en stigma's verdwijnen of staan niet per se centraal. Hierdoor komen de leerlingen tot een verdere ontwikkeling.

“Niet te veel praten en tot in de puntjes uitdenken en schrijven, maar vanuit overtuiging dat iets werkt dit gaan doen. Gaandeweg leren we en stellen we bij.”

De resultaten van het inclusief onderwijs op De Twister gaat verder dan alleen voor zij die zich niet geaccepteerd voelden. De kracht zit in een hechte en daadwerkelijke mini-representatie van de maatschappij, waar respect, begrip en positiviteit centraal staan. Dat resulteert weer in blije kinderen, ouders, leerkrachten en het ondersteunend persoon tot aan de interieurverzorgster toe.

Daarnaast zijn er minder leerlingen die doorverwezen worden naar speciaal onderwijs en is het eenvoudiger om te verkennen of een leerling de stap naar het regulier onderwijs kan maken.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Het onderwijs op De Twister wordt aangeboden in units per bouw. Binnen een unit wordt onderwijs aan diverse stamgroepen gegeven. Een stamgroep van het regulier onderwijs varieert in grote van 20 tot 30 leerlingen. De stamgroep van het speciaal basisonderwijs bestaat uit maximaal 15 leerlingen. Door de insteek van het unitonderwijs is het eenvoudiger voor leerlingen om op hun eigen niveau onderwijs te volgen. Vanuit deze maatwerk aanpak kan het zo zijn dat een leerling voor rekenen in een andere stamgroep zit, dan voor taal. Hiervoor is het wel noodzakelijk dat het curriculum en de materialen op elkaar afgesteld zijn.

Gezamenlijk worden er ouder- en kijkavonden georganiseerd. Dit draagt allemaal bij aan het gevoel van één school.

Team processen

De samenvoeging van de scholen is geleidelijk uitgevoerd. Nog voordat het nieuwe schoolgebouw gerealiseerd was, werd er gewerkt aan de teamvorming en het samen verzorgen van het onderwijs. Zo werden de bouwen van de scholen samengebracht in één gebouw, de bovenbouw had een 'eigen' schoolgebouw en de onder- en middenbouw had het andere schoolgebouw. Vieringen en pauzes werden gezamenlijk gehouden. Om het onderwijs verder samen te brengen en de teams samen te voegen, is vervolgens de noodzaak om elkaar op te zoeken aangescherpt. Zo kwam het inzicht dat de roosters niet gelijklieden en dat de inhoud van de vakken en het curriculum van elkaar verschilden. Ook toen is er bewust gekozen om de verandering behapbaar te houden en is er gestart met het samen (per bouw) herontwerpen van het vak wereldoriëntatie.

Het teamgevoel op De Twister is groot en is terug te zien in het van en met elkaar leren. De expertise die binnen het team beschikbaar is, wordt gedeeld en de teamleden ondersteunen elkaar. Vanuit de gezamenlijke verantwoordelijkheid van het team om het onderwijs te realiseren, is er geen leerkracht op zichzelf aangewezen.

Dit teamgevoel is ook belangrijk om het onderwijs passend te laten zijn voor elke leerling. De samenwerking binnen het team wordt ook gestimuleerd, doordat er geen deuren in het gebouw zijn. Zo werken leerkrachten de gehele dag samen binnen hun unit en hun bouw.

Gezamenlijk wordt er ook gewerkt aan de eigen professionalisering, de kwaliteit en doorontwikkeling van het onderwijs. Ieder teamlid zit in een actieteam. Elk actieteam heeft de opdracht om zich te verdiepen in een thema, waarna de bevindingen en inzichten teruggekoppeld worden aan het gehele team.

Voor de collega's die moeite hadden met de samenvoeging en wie niet hun draai konden vinden in de nieuwe opzet, waren voldoende mogelijkheden om binnen het bestuur op een andere basisschool onderwijs te verzorgen. Nieuwe collega's worden vanaf de samenvoeging aangenomen als zij beschikken over een passende en inclusieve mind-set. Het team van invallers en specialistische ondersteuning, van bijvoorbeeld leesspecialisten, zijn beschikbaar voor de gehele school. Andere ondersteunend personeel of gespecialiseerde ondersteuning wordt ingezet op basis van actuele behoeften, zoals een zorgmedewerker of gespecialiseerd pedagogisch medewerker.

Schoolgebouw

Bij de aanvang van de samenwerking zijn er in het begin weinig aanpassingen aan de gebouwen gemaakt, maar zijn de scholen organisatorisch veranderd. De bovenbouw van beide scholen kwam in één van de schoolgebouwen en het andere schoolgebouw trokken de onder- en middenbouw in. Sinds januari 2016 is het nieuwe schoolgebouw opgeleverd. Bij de bouw is er bewust gewerkt vanuit het concept van één school en openheid. Dit is terug te zien in de vele openruimtes, zoals de functie van de hal. In de hal komt het team bijeen om de dag na te bespreken en wordt er ook geluncht. Er is geen aparte teamkamer. De opensfeer van het gebouw ondersteunt de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten. Daarnaast zijn de open en grote ruimtes complementair voor unitonderwijs. Tijdens de bouw is er ook rekening gehouden met de wet- en regelgeving (VN-verdrag en de rechten van personen met een handicap), waardoor het gebouw beschikt over een lift en een invalide toilet en is de doorgang zo ingericht dat deze rolstoelvriendelijk is.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De directeuren van de reguliere basisschool en de school voor speciaal basisonderwijs waren in 2007 toe aan een nieuw schoolgebouw. Demografisch was het ook logisch om een samenwerking te verkennen. De scholen stonden op 200 meter van elkaar, maar functioneerden tot dan toe als losse instellingen. Beide directeuren waren ook groot voorstander van inclusief onderwijs. Vanuit dit vertrekpunt is er de weloverwogen keuze gemaakt om gezamenlijk voor een nieuw schoolgebouw te gaan met een twee-scholen-onder-één-dak opzet.

Vanaf 2018 is er vanuit de impuls van 'verbrede toelating' binnen De Twister het onderwijs verder ontwikkeld, om zo ook onderwijs te bieden aan leerlingen uit het cluster 3 onderwijs.

“Actie is wat ons kenmerkt.”

Bekostiging (financiële middelen)

Vanuit de twee BRIN-nummers, maakt het regulier basisonderwijs gebruik van de reguliere basisonderwijs bekostiging en hebben leerlingen voor toegang tot het speciaal basisonderwijs een TLV nodig. Vanuit de verbrede toelating krijgen leerlingen een TLV voor speciaal basisonderwijs in plaats van TLV voor het speciaal onderwijs. Daarnaast biedt het bestuur extra middelen om het (inclusief) onderwijs op De Twister te realiseren.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op De Twister is gerealiseerd doordat:

- Stapsgewijs, dus klein begonnen, de samenwerking is opgepakt.
- De veranderingen omarmt zijn, zonder zich tegen te laten houden door administratie en bekostigingsuitdagingen.
- Het centrale uitgangspunt voor de organisatie van het onderwijs is dat het niet passend moet zijn voor de school, maar dat het moet passen bij de leerling.
- Het bieden van het inclusieve onderwijs een “way of life” is geworden.

Belemmeringen:

- Een HR-visie vanuit een stichting dat voorschrijft dat iedereen binnen de stichting op iedere school moet kunnen werken is, is slechts een papieren werkelijkheid.
- Het blijven afstemmen op de aldoor veranderende leerling populatie is en blijft een uitdaging, ondanks de vele jaren ervaring binnen de school.
- De huidige wet- en regelgeving hindert de ontwikkeling van inclusief onderwijs.

Eventuele wensen:

- Dat er een andere manier van waardering en erkenning komt voor inclusief onderwijs. Het afgerekend worden op de eindresultaten, is niet bevorderlijk voor initiatieven van inclusief onderwijs.

Meer weten?

www.detwister.nu

KINDCENTRUM DE KINDERCIRKEL

GULPEN OKTOBER 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

In het kindcentrum De KinderCirkel in Gulpen wordt het onderwijs geboden door de speciaal basisschool Bernardus en de basisschool De Triangel. De teams van beide scholen werken en ontwikkelen zich intensief samen. De leerlingen van de twee basisscholen zitten in het kindcentrum bij elkaar in dezelfde bouw (of unit), maar ontvangen op basis van de ondersteuningsbehoeftes onderwijs in de eigen groep.

In aanvulling op het onderwijs in de eigen groep wordt er ook onderwijs geboden op de leerpleinen. Op deze leerpleinen krijgen leerlingen in groepjes extra ondersteuning, zoals verlengde instructie, pre-teaching en NT-2-onderwijs. Ook mogen leerlingen in kleine groepjes op de leerpleinen zelfstandig of gezamenlijk werken aan opdrachten.

Binnen De KinderCirkel wordt er al vanaf het begin van de kleuterklas ingezet op samenwerking tussen de kleuters. Zo zijn er gezamenlijke themahoeken en een atelier waarin leerlingen uit groep 1 en 2 gemengd met en naast elkaar bezig zijn.

De samenwerking tussen beide scholen bepaalt hierdoor niet hoe het onderwijs georganiseerd moet worden, maar steekt in op het ondersteunen van elkaar om aan de ondersteuningsvraag van leerlingen op beide scholen te voldoen. Vanuit de samenwerking tussen de scholen wordt er als één team en organisatie gewerkt met één leerlingcommissie, één ouderraad en zijn diensten en ondersteuning vanuit (zorg)professionals gedeeld.

Om de samenwerking tussen de twee scholen te bevorderen en te structureren, wordt er een zogenoemd 'lussen-systeem' gehanteerd voor structurele overlegmomenten op drie niveaus. De overleggen zijn gericht op afstemming en kwaliteitszorg binnen de twee basisscholen, als het versterken van de co- en teamteaching tussen de bouwen. In de kleine lus vindt (bijna) wekelijks overleg plaats binnen kleinere teams die de bouw of unit vertegenwoordigen en ligt de focus op het dagelijks onderwijsproces: didactische afstemming, leerlingbesprekingen en bijzonderheden binnen de groep. Deze frequente afstemming draagt bij aan een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de groep en vormt een belangrijke basis voor co-teaching in de praktijk. De middellange lus bestaat uit vier jaarlijkse teamoverleggen per school, waarin bredere schoolontwikkelingen en inhoudelijke thema's centraal staan, zoals beleid, pedagogisch-didactische ontwikkelingen en actuele onderwerpen. In de lange lus, die tweemaal per jaar plaatsvindt, wordt op een meer overkoepelend niveau gekeken naar de ontwikkeling van groepen en leerlingen.

Mate van inclusie

Op De KinderCirkel ontvangen leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften voornamelijk het onderwijs in de klas. Met behulp van de programma's Kanjertraining en Rots en Water wordt op school- en klasniveau gewerkt aan de sociale ontwikkeling en worden sociale verwachtingen met betrekking tot gedrag geëxpliciteerd. Wanneer het aanpassen van de context, door bijvoorbeeld ander soort instructie te bieden en materialen aan te passen om aan te sluiten bij de interesses en leervoorkeuren van een leerling, onvoldoende is om een leerproblematiek te verhelpen, wordt er ook ondersteuning buiten de klas aangeboden in de vorm van een praktische rekengroep, een speciale

lees/spellinggroep en een RALFI-groep. Afhankelijk van de inhoud, (onderwijs)doelen en context vindt het onderwijs op de leerpleinen en in de bouw naast elkaar (symbiose) en door elkaar (geïntegreerd) plaats.

“Alle leerlingen klimmen op de schoollader, maar hoeven niet allen op dezelfde trede te staan.”

Naast dat er symbiosemomenten zijn voor leerlingen, doordat de bouwen bij elkaar geclusterd zijn, worden de vieringen altijd gezamenlijk (en gemengd) gehouden. Hiervoor hebben sommige leerlingen meer begeleiding van tevoren nodig. Tijdens de vieringen is er altijd een prikkelarme ruimte beschikbaar om even terug te trekken.

De invulling van het onderwijs op De KinderCirkel zorgt ervoor dat elke leerling in staat wordt gesteld om te kunnen leren, doordat er op basis van de mogelijkheden en samenwerking tussen SBO Bernardus en De Triangel laagdrempelig aan de diverse ondersteuningsbehoeftes voldaan kan worden. Plaatsing in regulier onderwijs of speciaal basisonderwijs is eenvoudig te realiseren vanuit de nauwe samenwerking. De samenwerking en het delen van hetzelfde gebouw vereenvoudigen het tijdig of gedeeltelijk aanbieden van specifieke ondersteuning. Hierdoor kunnen leerlingen, waar nodig en wenselijk, vanuit integratie een vak volgen op de andere school, dan waar zij primair onderwijs volgen.

Een ander resultaat is dat leerlingen elkaar zien, ontmoeten en samen leren, waardoor zij elkaar later ook weer makkelijker zullen kunnen vinden.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

De groepsgrootte op SBO Bernardus is gemiddeld 15 leerlingen per groep en bij De Triangel 26. Op basis van opgedane ervaringen is het schooldoorbekend aanbieden van vakken losgelaten. Deze invulling van het onderwijs deed de (prestaties) van de leerlingen geen goed. Daarom heeft iedere school een eigen rooster en curriculum en zijn leerlingen ingedeeld naar leeftijd.

Team processen

Voor het samenbrengen van twee onderwijsteams hebben de directeurs sterk ingezet op het meenemen en informeren van zowel de medewerkers van de onderwijsteams als de ouders van beide scholen. Concrete voorbeelden zijn door elkaar te ontmoeten en elkaar (opnieuw) te leren kennen, voordat de samenwerking binnen één gebouw ging plaatsvinden. De ontmoetingen hadden zowel een informele insteek, in de vorm van kookworkshops, als formele bijeenkomsten waarin er gewerkt werd aan het gezamenlijk opstellen van een missie en visie en daaropvolgende onderwijsinvulling. Om de samenwerking duurzaam te laten verlopen en ontwikkelingsgericht te werken, is er heel bewust gekozen om stapsgewijs de onderwijsontwikkelingen door te voeren en deze met behulp van een jaarlijkse PDCA-cyclus te evalueren en bij te sturen.

In het kader van professionalisering zijn scholingen gevolgd zoals de Kanjertraining, Rots en Water, Good Democracy en formatief handelen. Centraal binnen de professionalisering staat het kunnen differentiëren in de onderwijscontext, zodat er goed onderwijs geboden kan worden. Aanvullend wordt er gewerkt met professionele leergroepen (PLG's) die bestaan uit leden van beide basisscholen. Op basis van analyses op schoolniveau naar de schooldoelen en -normen en eventueel andere signalen wordt een PLG opgezet om nader onderzoek te doen en een interventie te ontwikkelen. De samenstelling van een PLG wordt bepaald door het van belang te vinden welke expertise en specialisaties er nodig zijn en of het noodzakelijk is om beide scholen vertegenwoordigd te hebben. Een PLG is naast het onderzoeken en ontwerpen ook verantwoordelijk voor het implementeren en incorporeren van de

opgedane kennis en inzichten. Vanuit een PLG worden de professionele houding, kennis en (pedagogisch) handelen binnen het team vergroot en geborgd.

“Geïndividualiseerd onderwijs past ons niet, daardoor komt de nadruk te veel op de beperkingen te liggen.”

Schoolgebouw

Het gebouw van De KinderCirkel beschikt over leerpleinen met daar aansluitend de klaslokalen, waar leerlingen naast elkaar en door elkaar onderwijs krijgen. Bij de inrichting van het gebouw is er bewust rekening gehouden dat de bouwen van de twee scholen bij elkaar zitten om informele ontmoetingsmomenten te verhogen. Daarnaast is er geen specifieke ingang per basisschool, maar worden de ingangen door iedereen gebruikt.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

Zowel SBO Bernardus en De Triangel hadden een nieuw gebouw nodig. De directeuren van beide scholen zagen mogelijkheden om deze aanleiding aan te grijpen en de twee scholen samen te voegen tot een twee-scholen-onder-een-dak opzet.

In 2014 is het gebouw opgeleverd en sindsdien wordt het gezamenlijke onderwijs verzorgd.

Bekostiging (financiële middelen)

De gemeente heeft een actieve en faciliterende rol gehad in de realisering van de huisvesting. De samenwerking en professionalisering tussen de scholen worden uitgevoerd zonder aanvullende bekostiging. Leerlingen op SBO Bernardus maken gebruik van TLV's voor het speciaal basisonderwijs.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op De KinderCirkel (SBO Bernardus en De Triangel) is gerealiseerd doordat:

- Het team zich inzet om de context preventief aan te laten sluiten bij de visie en missie op inclusief onderwijs.
- Er sprake is van (hoge) gezamenlijk opgestelde verwachtingen, welke duidelijk uitgesproken worden.
- Het team zich inzet om continu te leren vanuit het gedachtengoed "continuous improvement".
- Er gewerkt wordt met het proces van 'uitvoeren, monitoren, bijstellen en borgen'.

Belemmeringen:

Het team van SBO Bernardus en De Triangel ervaart weinig tot geen belemmeringen in de uitvoering van de door hen gekozen invulling van inclusief onderwijs. Soms is het wel uitdagend om (zorg)professionals buiten het team mee te nemen in de denk- en werkwijze, doordat zij vanuit het medische model ondersteuning willen aanbieden. Met behulp van een uitgebreide dialoog wordt er gestuurd op een benadering vanuit het sociale model.

IKEC DE ZEVENSPRONG

HOORN (VOORHEEN IKEC HOORN) APRIL 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op De Kameleon in 's Gravenzande wordt al vele jaren IKEC de Zevensprong is een integraal kind- en experticeentrum (speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, jeugdhulp en kinderopvang vanaf 2 jaar) dat integraal onderwijs en opvang verzorgt aan kinderen van 2 tot 12 jaar met de een zeer divers palet aan leer-, ontwikkel- en ondersteuningsbehoefte(s).

Daarnaast is er binnen het IKEC de Zevensprong ook specifieke aandacht voor onderwijs aan de reizigers kinderen. Dit zijn kinderen met o.a. trauma's waar voornamelijk zorg en behandeling aan gegeven wordt op locaties voor dagbesteding. Deze kinderen worden bezocht door de reizigersleerkracht op locatie waar de zorg en behandeling plaats vindt. Onderwijs is slechts een klein aspect van de dag bij deze kinderen.

IKEC de Zevensprong valt onder het bestuur van Stichting Trigoon. Deze stichting heeft zich voorgenomen om verder te gaan **inclusiveren** door ook bijvoorbeeld kinderen die onder cluster 2 vallen te voorzien van een onderwijsaanbod, dit is echter nog toekomstmuziek. Bij het IKEC de Zevensprong wordt er gestreefd om kinderen te laten doorstromen (of terug te laten keren) naar het reguliere onderwijs of kinderopvang.

Mate van inclusie

Op IKEC de Zevensprong hebben alle kinderen een specifieke ontwikkel-, leer- en ondersteuningsbehoefte. Dit wordt gerealiseerd door domeingroepen in plaats van traditionele klassen. Deze groepen zijn verdeeld over 4 domeinen welke gelijkenissen hebben met de peuterspeelzaal, onder-, midden- en bovenbouw. Aanvullend op de diverse onderwijsgroepen (bestaande

uit 12 tot 17 kinderen; voor de voorschoolse opvang en peuters zijn maximaal 11 kinderen) zijn er ook kleine onderwijsgroepen (max 9 kinderen) en speciale arrangementen: onderwijs – zorg arrangement, reizigers en symbiosetrajecten met een zorgboerderij.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Het onderwijs binnen IKEC de Zevensprong is anders vormgegeven, om meer tegemoet te komen aan de ontwikkelingsbehoeften van de kinderen. Er wordt doelgericht gewerkt vanuit de leerlijnen met het traditionele één-leerkracht-één-klas model, waarbij het onderwijs aangeboden wordt binnen een praktische en betekenisvolle context gewerkt wordt aan thema's in circuit vorm. Hierbij wordt een dekkend leeraanbod geboden, waarbij diverse methoden en methodieken als input gebruikt worden.

Het onderwijs wordt aangeboden op basis van het doelgroepenmodel (niet te verwarren met gepersonaliseerd leren), diverse leerroutes, een integraal perspectief plan (IPP) in plaats van een ontwikkelingsperspectief (OPP) en er zijn diverse open themapleinen in de school.

Team processen

Om van de verschillende teams (fusie van diverse scholen) en professionals één team te maken, zijn er meerdere werksessies gehouden welke geresulteerd hebben in tien concrete richtlijnen om de visie van de school te realiseren. Op basis van deze gezamenlijke visie is er een "roadmap" opgesteld. Om de transitie naar inclusiever onderwijs behapbaar te houden, wordt er jaarlijks actief gewerkt aan vijf jaardoelen. Deze jaardoelen komen vanuit

de gezamenlijke visie. Ieder jaar wordt er geëvalueerd en geleerd van het afgelopen jaar om te bepalen wat het team nodig heeft om verder te komen.

Voor nieuwe leerkrachten is er een speciaal zij-stroom traject, om zo deze leerkrachten te professionaliseren en in te werken.

Schoolgebouw

Er komt een nieuw schoolgebouw waar de verschillende locaties samen komen (augustus 2025). In de inrichting van het schoolgebouw is er rekening gehouden met de ontwikkel-, leer- en ondersteuningsbehoefte van de kinderen, zoals een prikkel arme en veilige omgeving in de vorm van een huiskamer. Doorgaande lijnen in de materialen binnen de klassen.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

De aanleiding bij de IKEC de Zevensprong komt voort uit de wens van één centrum met één directeur, waarbij de ontwikkeling van het kind vanuit één sterke pedagogische basis wordt geboden en onderwijs, kinderopvang en jeugdhulp gegarandeerd wordt voor een juist aanbod om frustratie en thuiszitten van kinderen te voorkomen. Dit traject is gestart in 2017, toen er in Hoorn en omstreken één school voor ZML en twee speciaal basisonderwijs scholen waren.

Voor de bekostiging van het centrum wordt er gebruik gemaakt van TLV's. De kinderopvang hoort bij één van de partners, waar kinderen in geschreven worden en wordt aanvullend gefinancierd door de gemeente Hoorn en het aanbod van integrale jeugdhulp wordt bekostigd door de zeven gemeentes in West-Friesland.

SUCCESS FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op het IKEC de Zevensprong is gerealiseerd doordat:

- Inclusie wordt gezien als een werkwoord ("wij *inclusiveren*") en kan daardoor ieder jaar verder doorgevoerd worden en aangepast, waar dit nodig blijkt te zijn.
- Er gezorgd is dat er één team is, waarbij pedagogisch medewerkers, jeugdhulp en andere professionals/ondersteuners onderdeel zijn van het schoolteam.
- Er is lef nodig vanuit het schoolteam en de directie om inclusief onderwijs te realiseren.
- Er wordt gewerkt vanuit één visie die gedeeld wordt door het hele team.
- De jeugdhulp op IKEC de Zevensprong werkt preventief, behandeling is geen onderdeel van het aanbod in onderwijs.
- De inspectie van Onderwijs mag komen voor beoordeling, maar wel op voorwaarde van de school/centrum zodat er een compleet beeld gevormd wordt en het complete onderwijsplaatje beoordeeld wordt. Extra tip: Werk met een schoolplan richting de inspectie.

Belemmeringen:

- Financiële belemmering door verschillende wet- en regelgeving van onderwijs, jeugdhulp en kinderopvang.
- De wetgeving rondom jeugdhulp schuurt, zoals aansprakelijkheid.
- Detacheringsproblemen door zorg- en onderwijsregelgeving.

Advies bij bovenstaande belemmeringen: "Werk niet tegen deze wetten, beweeg braaf mee. Dit scheelt energie. De overgebleven en hernieuwde energie kan dan gestoken worden in het oplossen van de belemmeringen."

HET GELE PARK

LICHTENVOORDE APRIL 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op Het Gele Park wordt er inclusiever onderwijs gerealiseerd door zorg, speciaal onderwijs, speciaal basisonderwijs, basisonderwijs en kinderopvang (0-4 jaar en buitenschoolse opvang) te bieden in één gebouw. Dit is gerealiseerd intensieve samenwerking tussen lokale organisaties, welke kinderopvang, (speciaal) basisonderwijs, speciaal onderwijs en zorg bieden. Kinderen die passen binnen de specifieke ondersteuningsmogelijkheden, maar ook nieuw opgedane expertise tussen de organisaties kunnen onderwijs volgen op Het Gele Park.

In het begin van Het Gele Park was er sprake van symbiotisch onderwijs doordat afdelingen en groepen gespreid en gemixt door het gebouw geplaatst zijn. Zo konden kinderen elkaar ontmoeten binnen het gebouw en op het schoolplein. Vanuit dit beginpunt is en wordt er gewerkt naar geïntegreerd onderwijs. Op kleine schaal wordt er verkent welke mogelijkheden er zijn om kinderen met specifieke onderwijsbehoeften onderwijs te laten volgen binnen het reguliere basisonderwijs.

Het resultaat van de geïntegreerde aanpak van (medische) zorg, opvang en onderwijs is een sterke verbinding en groei aan expertise tussen de verschillende organisaties. Het is eenvoudiger geworden om dichtnabij onderwijs te bieden aan kinderen die zonder Het Gele Park anders buiten de eigen buurt onderwijs zouden moeten volgen. Daarnaast is duidelijk te zien dat de kinderen merken dat ze er allemaal toe doen en wordt er een mini samenleving gecreëerd waarin de idealen van "iedereen hoort erbij" daadwerkelijk worden nageleefd en gerealiseerd.

Mate van inclusie

Door deze opzet kan er integratief onderwijs geboden worden en wordt er gewerkt aan normalisatie voor een (toekomstige) maatschappij waarbij iedereen geïnccludeerd wordt en samenwerkt op basis van hun kwaliteiten. Specifiek zet Het Gele Park zich in om onderwijs te bieden aan kinderen uit de buurt zonder specifieke ondersteuningsbehoeften en kinderen met specifieke ondersteuningsbehoeften op gedrag-, leren-, cognitie en (medische)zorg.

In het basisonderwijs wordt gewerkt vanuit stamgroepen binnen een unit of bouw. In iedere unit zitten 3 of 4 stamgroepen met een gemiddelde groepsgroote van 25 kinderen. In het speciaal basisonderwijs wordt gewerkt met vier kleine groepen die, waar mogelijk, aansluiten bij de units van het basisonderwijs. De groepsgroote van deze groepen is afhankelijk van de leerroute van een leerling. Het doelgroepenmodel is gericht op groepen tussen de 10 en 16 kinderen. Binnen het speciaal onderwijs zijn er groepen van 10 tot 12 kinderen. De groepsgroote hangt ook af van de mate van ondersteuning van de kinderen. In deze groepen is ook sprake van extra ondersteuning middels de samenwerking met de zorgpartner (zorg in onderwijs). Deze vorm komt ook voor bij het speciaal basisonderwijs en sporadisch bij het basisonderwijs.

Binnen de verschillende onderwijsgroepen wordt samengewerkt, zodat kinderen waar dit mogelijk is een eigen en unieke route hebben binnen Het Gele Park. Dit wordt gerealiseerd door intensieve samenwerkingen tussen de leerkrachten van het speciaal basisonderwijs en basisonderwijs of speciaal onderwijs en speciaal basisonderwijs. De kinderopvang werkt met aantallen die passen bij wetgeving en zijn conform bezetting.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Binnen Het Gele Park wordt het onderwijs tussen het regulier, speciaal en speciaal basisonderwijs op elkaar afgestemd. Er wordt gewerkt met leerlijnen en het doelgroepenmodel. Waar nodig, zoals binnen het speciaal onderwijs, worden er curriculaire aanpassingen gemaakt. De intern begeleiders en orthopedagoog vormen samen met de teamleiders van het speciaal onderwijs en de directie speciaal basisonderwijs en regulier basisonderwijs welke leerroute een kind geboden kan worden. Dit wordt op casuïstiek niveau besproken. Kenmerkend voor Het Gele Park is dat iedereen, van directie ondersteuner tot conciërge en van ouder/verzorger tot gespecialiseerde medewerkers zich inzetten voor de inclusieve omgeving en invulling van het centrum.

Doordat er binnen Het Gele Park medische zorg geboden kan worden, is het voor een leerling met een sonde mogelijk om het onderwijs in de reguliere klas te volgen.

“Kijk goed rond bij andere initiatieven en haal inspiratie op. Wat hier gebeurt, gebeurt nergens anders en andersom.”

De invulling van inclusief onderwijs in de reguliere klas ziet er als volgt uit: De leerkracht wordt ondersteunt door onderwijsassistenten of een leerkrachtondersteuner en waar nodig is een ZIO-medewerker aanwezig (zorg in onderwijs). De ZIO-medewerker werkt planmatig aan de ondersteuning van specifieke leerlingen in de groep. De leerkracht is eindverantwoordelijk en geeft samen met de ondersteuner het aanbod vorm.

De komende jaren wordt er actiever ingezet op meer gezamenlijke les momenten.

Team processen

Binnen Het Gele Park zijn vijf besturen en zes organisaties werkzaam om zodoende onderwijs te realiseren vanuit de visie "samen waar mogelijk en apart waar nodig". Er is voor deze structuur gekozen, vanwege de wettelijke en inspectie technische verplichtingen en de wens van het bestuur. Door niet één directeur te hebben, maar vanuit elke organisatie een manager wordt zowel de verantwoordelijkheid voor een sector, als de eigen kwaliteitsbewaking gerealiseerd.

Om binnen alle organisaties een teamgevoel te creëren wordt er veel tijd en energie gestoken in uitwisseling tussen de professionals, zijn er gezamenlijke scholingen en trainingen, maar ook gezamenlijke vieringen en activiteiten als een jaarfeest voor het personeel.

Ook is er gewerkt naar een gezamenlijke visie op het onderwijs en wordt dezelfde taal gesproken binnen en tussen de diverse organisaties.

Schoolgebouw

Het schoolgebouw is speciaal gebouwd voor Het Gele Park. Bij het ontwerpen van de school is expliciet aandacht geweest voor de behoeften van de diverse doelgroepen, door te zorgen dat het gebouw rolstoelvriendelijk is, er diverse verschonings- en slaapmogelijkheden zijn, extra visuele ondersteuning, snoezel- en therapieruimtes en ook de indeling van de lokalen.

Daarbij was bij het bouwen van een inclusief schoolgebouw, een belangrijk punt dat na de afronding van de bouw, er ook nog mogelijkheden moesten zijn om aanpassingen te maken op basis van de opgedane ervaringen (denk aan akoestiek).

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

In 2011 moest er een nieuw gebouw komen voor het speciaal basisonderwijs. De toenmalige directeur heeft toen geïnformeerd of De Onderwijsspecialisten (speciaal onderwijs voor zeer moeilijk lerende kinderen) interesse hadden om samen te werken naar een school waar kinderen in regulier- en speciaal onderwijs samen konden leren. Vanuit daar zijn ook partners van instellingen voor (medische)zorg betrokken geraakt en in de ontwikkelingen van de tijd van een kind centra, is ook de kinderopvang aangesloten.

Bekostiging (financiële middelen)

De volgende constructen worden gevolgd om de extra ondersteuningsbehoeften van de leerlingen te bekostigen in Het Gele Park. De zorgmedewerkers (ZIO) binnen het regulier en speciaal basisonderwijs worden bekostigd door cofinanciering vanuit de gemeente Lichtenvoorde. De zorgmedewerkers, werkzaam binnen het speciaal onderwijs, zijn volledig gefinancierd door de gemeente.

De gemeente financiert ook de schoolarts. De maatschappelijk deskundige, onderdeel van het ondersteuningsteam, wordt gefinancierd door het samenwerkingsverband Oost Achterhoek. De overige professionals, zoals fysiotherapeut, logopedist en verpleegkundige worden extern gefinancierd als zelfstandigen. Wel is er een structurele samenwerking met het ondersteuningsteam vanuit de gemeente Oost Gerle.

SUCCESS FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op Het Gele Park is gerealiseerd doordat:

- De diverse organisaties het aandurfden om de kans aan te pakken en een inclusieve school te realiseren onder één dak.
- De zoektocht naar de invulling (zowel letterlijk, als figuurlijk) van het onderwijs door iedereen gezamenlijk gevoeld werd.
- De mini samenleving van Het Gele Park haalt ook de samenleving daarbuiten naar binnen, doordat de school ook een rol in de buurt vervuld. Diverse vrijwilligers uit de buurt het natuurlijke speelterrein onderhouden en de bibliotheek bijgestaan wordt door grootouders en ouders uit de buurt.

Belemmeringen:

- De financiële verzuiling vanuit de wet- en regelgeving (zowel op rijksniveau als gemeentes) maakt het onnodig ingewikkeld om goed en passend onderwijs te bieden.

KANDINSKY COLLEGE

AFDELING DE MONNIKSKAP

NUMEGEN MEI 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Het Kandinsky College is een regulier voortgezet onderwijs voor mavo, havo en vwo, waarbij de afdeling de Monnikskap specifiek is ingericht voor leerlingen die langdurig ziek zijn of een lichamelijke beperkingen hebben, waardoor er rekening gehouden moet worden met (medische) zorg en de belastbaarheid van de leerlingen. Momenteel wordt er aan 70 leerlingen onderwijs geboden vanuit de afdeling de Monnikskap. Wat opvalt is hoe centraal de stem van de leerling staat en het appél op de leerlingen dat iedereen mee moet (kunnen) participeren. Wanneer een leerling voor een uitdaging staat en niet mee kan doen, dienen zij zelf in actie te komen. Het team van het Kandinsky College zet in op actieve ondersteuning om het maatwerk te realiseren dat nodig is voor de participatie en inclusie van alle leerlingen. Door deze actieve insteek op participatie, heerst er een sterk gevoel van erbij horen (sense of beloning), doordat alle leerlingen zich erkent en herkend voelen.

Mate van inclusie

De mate en type van inclusie bij het Kandinsky College en de afdeling de Monnikskap, werd treffend omschreven als *“een veilige variant van volledige inclusie”*. Voor de leerlingen met specifieke ondersteuningsbehoeften is er een vleugel in het gebouw waar specifieke ruimtes zijn, maar ook waar de algehele rust bewaakt wordt.

Door het onderwijscurriculum en invulling volledig op elkaar af te stemmen en daadwerkelijk als één school te fungeren, is het voor de leerlingen mogelijk om ook in de reguliere klassen aan te sluiten en waar nodig volgen de leerlingen onderwijs in kleinere groepen, verdeeld op onder- en bovenbouw. Daarnaast is het voor leerlingen die

gedurende hun onderwijsperiode te kampen krijgen met chronische ziekte mogelijk om onderwijs te volgen binnen de Monnikskap. Zo is er minder uitstroom en wordt het leerproces minder verstoord, doordat de leerlijn hetzelfde blijft. De faciliteiten van de rust en ontspanningsruimtes zijn toegankelijk voor alle leerlingen.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

In de aanloop van de samensmelting van de Monnikskap (voor 2024 onderdeel van het Dominicus College) en het Kandinsky College is er gewerkt aan het realiseren van de randvoorwaarden van het onderwijs. Dit betekende dat de roosters, het curriculum, lesmethodes en toets momenten hetzelfde moesten zijn.

Voor de leerlingen met specifieke ondersteuningsbehoeften doordat zij langdurig ziek zijn of fysieke beperkingen hebben zijn er flexibelere regelingen om rekening te houden met hun belastbaarheid en fysieke mogelijkheden. Dit houdt in dat er jaargroepen zijn binnen de afdeling de Monnikskap met een groepsgrote van 6 tot 14 leerlingen. Afhankelijk van de mogelijkheden, leerdoelen en wensen van de leerling, kunnen zij onderwijs volgen met hun leeftijdsgenoten in de reguliere groepen.

Binnen het college wordt er bewust gewerkt met de methode Positive Behaviour Support (PBS) en wordt er actief gefaciliteerd dat de leerlingen met elkaar kunnen mengen en interacteren in de gangen, schoolplein, pauzes en de schoolactiviteiten.

Team processen

- Hoe is het team gevormd?
- Wat wordt er gedaan om alle neuzen van alle betrokkenen dezelfde kant op te laten staan?
- Welke vormen van professionalisering zijn er gevolgd?

Het kernteam van de Monnikskap, dat voornamelijk het onderwijs verzorgt, bestaat uit ongeveer 20 docenten en ondersteuners. Daarnaast zijn er docenten in de flexibele schil van het Kandinsky College, die lesgeven op de Monnikskap en in een ander afdelingsteam zitten. De lessenverdeling gebeurt in afstemming met de vakgroepen. Vanuit het MT wordt erop aangestuurd dat er een zekere mate van consistentie is, door maximaal 2 verschillende docenten per vak te laten onderwijzen bij de Monnikskap. Voor de docenten van het Kandinsky College is het geen optie om leerlingen van de Monnikskap te weigeren of niet toe te laten in de lessen

Door de uitwisseling van docenten en de opgedane ervaring met de specifieke doelgroep geven de docenten aan dat zij gegroeid zijn in hun professionele rol en dat zij instaat zijn om ook beter onderwijs te bieden aan leerlingen met en zonder specifieke ondersteuningsbehoeften. De opgedane ervaringen zijn in te zetten in alle klassen, want inclusief onderwijs is gewoon heel goed onderwijs. Er wordt veel geïnvesteerd in de didactische vaardigheden van de docenten van het Kandinsky College (en de Monnikskap), door scholing en het didactisch coachen van docenten en docententeams. Verder zijn er diverse intervisie momenten, waarop het personeel van elkaar leert en zijn er ook ondersteuners die docenten coachen in de klas.

Door de ervaringen met de specifieke doelgroep, geven de docenten aan dat zij gegroeid zijn in hun professionele rol en dat zij instaat zijn om ook beter onderwijs te bieden aan de leerlingen zonder specifieke ondersteuningsbehoeften.

Schoolgebouw

De vleugel van de Monnikskap is in 2024 opgeleverd en bij het ontwerpen en inrichten van deze vleugel, zijn de ervaringen en wensen van de leerlingen en docenten vanuit het Dominus College meegenomen. Zo zijn de gangen breed genoeg gemaakt voor roelstoelgebruikers, zijn er aangepaste toiletten, ruimere liften (ook in het reguliere gebouw) en is er meubilair dat makkelijk verrijdbaar en aanpasbaar is naar behoefte en gebruik.

De leerlingen hebben meegedacht over de kleuren en indelingen van ook de “vrije” ruimtes, zodat er leer- en ontspanningsplekken zijn waar zij zich prettig bij voelen.

Er is bij de bouw ook een eigen ingang en “kiss & ride” parkeerplek gemaakt, welke groot genoeg is om filevorming te voorkomen.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De afdeling de Monnikskap is ontstaan vanuit de Maartenskliniek en Maartensschool. Op de Maartenskliniek stond voornamelijk de zorg centraal en kregen leerlingen onderwijs van de docenten van de Maartensschool. In 2009 is de Monnikskap bij het Dominicus College ingetrokken met de nadruk van integratief onderwijs, vanuit de opzet van “een school in een school”. Per augustus 2024 is het Dominicus College opgeheven (bestuurlijk besluit), maar kreeg de Monnikskap een doorstart bij het Kandinsky College.

Om actief de participatie en inclusie van de leerlingen van de afdeling de Monnikskap te faciliteren, is het project “Samensmelting” gestart. In dit project werkten leerlingen van de Monnikskap en het Kandinsky College samen om te leren dat ze verschillend zijn, maar dat er ook heel veel dezelfde behoeften zijn als van leeftijdsgenoten. Door het project zijn leerlingen gezamenlijk betrokken geweest bij het realiseren van de inrichting en ontwerp van de nieuwe vleugel. Maar zijn ook de eerste stappen gezet voor de realisatie van sociale inclusie.

Bekostiging (financiële middelen)

Het Kandinsky College is geen school voor speciaal onderwijs, waardoor de bekostiging van het onderwijs aan de leerlingen met specifieke ondersteuningsbehoeften bekostigd wordt vanuit een maatwerkarrangement van het samenwerkingsverband waar de leerling onder valt vanuit de woonplaats. Dit zijn meer dan 15 verschillende samenwerkingsverbanden, omdat de leerlingen uit een groot deel van het land komen.

De verpleegkundigen die dagelijks aanwezig zijn bij de afdeling de Monnikskap worden door de ouders zelf bekostigd.

“Wij faciliteren actief spontaniteit om inclusie te realiseren.”

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op het Kandinsky College is gerealiseerd doordat:

- De stem van de leerling overal centraal staat. Deze wordt niet alleen gehoord, er wordt ook op geacteerd en naar gehandeld.
- Er een duidelijke opdracht vanuit de school is met betrekking tot de “waartoe” van inclusief onderwijs. Onderwijs volgen op een inclusieve school draagt bij aan socialisatie en bereid alle leerlingen voor op de deelname in de maatschappij.
- Er de tijd is nomen om het samengaan van het Kandinsky College en de Monnikskap tot realiseren en zo het samen één school te realiseren. Dit is expliciet gerealiseerd met de leerlingen en medewerkers van de scholen.

Belemmeringen:

Soms voelt het onderwijs op afdeling de Monnikskap zo veilig, dat leerlingen zonder actieve ondersteuning minder participeren in het reguliere voortgezet onderwijs.

Eventuele wensen:

Meer scholen inspireren en ondersteunen om samen met andere scholen samen één school te zijn en meer inclusief te werken. Dit wordt gerealiseerd door het aanbieden van een professionaliseringstraject onder de naam “ontwikkelkracht expertisescholen”.

JACOBUS FRUYTIER SCHOLENGEMEEN- SCHAP (JFSG)

APELDOORN MEI 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

De Jacobus Fruytier Scholengemeenschap (JFSG) biedt zowel voortgezet, als voortgezet speciaal onderwijs aan alle niveaus. In Apeldoorn is de grootste vestiging, maar daarnaast heeft de scholengemeenschap ook scholen in Rijssen en IJdel. In Apeldoorn is het voortgezet speciaal onderwijs gehuisvest in hetzelfde gebouw als het reguliere voortgezet onderwijs. De scholengemeenschap heeft een Christelijk reformatorische identiteit en biedt inclusief voortgezet onderwijs op basis van een heldere en sterk gedragen visie: niet de diagnose, maar de ondersteuningsbehoefte van de leerling staat centraal. Leerlingen in het reguliere onderwijs worden waar nodig ondersteund met behulp van arrangementen zoals de schakelklas, ambulante begeleiding of rebound. Deze arrangementen zijn geïntegreerd in het schoolmodel. Het doel van de JFSG met de arrangementen is dat leerlingen in het regulier onderwijs blijven en dat VSO-leerlingen, waar mogelijk en haalbaar, middels doorstroomklassen worden voorbereid op het terugstromen naar het regulier onderwijs.

Door de huisvesting in hetzelfde schoolgebouw, zijn er volop mogelijkheden voor ontmoeting. Zo kunnen van de leerlingen van de diverse scholen samen pauzeren en via de gezamenlijke hoofdingang naar binnen gaan.

Mate van inclusie

Binnen de scholengemeenschap wordt er ingezet op symbiose en integratief onderwijs. Het doel van de schakelklassen is te voorkomen dat leerlingen die dreigen uit te vallen in het regulier onderwijs een doorverwijzing krijgen naar het VSO in verband met gedragsproblematiek. In deze klas ontvangen leerlingen kortdurende en specifieke begeleiding, veelal van een ambulant begeleider, om toe te werken naar goed gedrag in de klas. Voor havo/vwo-leerlingen met internaliserende problematieken is er een specifieke schakelklas. Ook de arrangementen zoals rebound, ambulante begeleiding en het talentenlab voor hoogbegaafde leerlingen dragen bij aan de mate van inclusief onderwijs.

De doorstroomklassen zijn specifiek opgezet ter bevordering van de doorstroom van VSO-leerlingen naar het regulier voortgezet onderwijs. Het doel van de doorstroomklassen, die starten vanaf het tweede leerjaar, is dat deze klassen aan het einde van het schooljaar geen leerlingen meer heeft en dat alle VSO-leerlingen succesvol zijn doorgestroomd naar het regulier voortgezet onderwijs.

Het resultaat van de diverse arrangementen en de samenwerking binnen de scholengemeenschap is dat elke leerling, met of zonder diagnose, goed onderwijs kan volgen met ondersteuning op maat, zodat zij een plek kunnen toe eigenen in de maatschappij.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Binnen het VSO zijn er ongeveer 130 leerlingen verdeeld over 11 klassen met gemiddeld 11 leerlingen per klas. In de klassen wordt er expliciet gewerkt vanuit een veilige en voorspelbare structuur. Per klas zitten verschillende niveaus en leerjaren in één klas. De leerlingen volgen een individuele leerroute, met als doel 100% van de lesstof te behalen. Als hun persoonlijke ontwikkeling het toelaat kunnen leerlingen vanaf het 2e leerjaar ook lessen volgen binnen het reguliere voortgezet onderwijs middels symbiose lessen. De praktijkvakken worden zoveel mogelijk in samenwerking tussen het VSO en voortgezet onderwijs gegeven.

**“Een gedragen visie en ook
gezamenlijke verantwoordelijk-
heid voor alle leerlingen binnen
school draagt bij aan inclusiever
onderwijs.”**

Het curriculum van het regulier en de VSO is gelijk, wat betekent dat leerlingen uit de doorstroomklas zoveel mogelijk lessen binnen het reguliere onderwijs kunnen volgen. Elke leerling, ook de leerlingen binnen het VSO, nemen deel aan de landelijke examens en behalen zo op de JFSG een regulier diploma. Voor leerlingen binnen het VSO zijn er mogelijkheden voor aanpassingen, zoals het verspreiden over tijd afleggen van de examens. Vanuit de vso-klas en de doorstroomklas wordt er een veilige basis aangeboden met een vaste mentor om op terug kunnen vallen. Tijdens de tussenuren gaan leerlingen vaak naar de doorstroomklas en wordt extra ondersteuning geboden bij het plannen van huiswerk.

Team processen

Binnen JFSG werken aparte teams voor regulier onderwijs en VSO, maar met één gezamenlijke opdracht waarbij de ondersteuningsbehoefte van de leerling centraal staat.

Docenten krijgen ondersteuning van ambulant begeleiders en zorgmentoren. Er is sprake van gedeeld eigenaarschap voor iedere leerling, ongeacht diens onderwijsroute. Teamvorming gebeurt deels op basis van onderwijsniveau en deels door gezamenlijke uitwisseling. Nieuwe initiatieven zoals de doorstroomklas vroegen aanvankelijk gewenning maar leidden al snel tot meer openheid, gedeelde betrokkenheid en gedeelde eigenaarschap in het realiseren van inclusief onderwijs.

Schoolgebouw

De VSO is gehuisvest in een aparte vleugel van het gebouw, met zowel in de gang als de klas geluiddempende vloerbedekking. In de klas heeft iedere leerling een eigen, rustige werkplek, omgeven door schotten. Er is de mogelijkheid om gebruik te maken van de aparte ingang naar de VSO-vleugel.

Voor de VSO, schakel- en doorstroomklassen zijn er eigen lokalen. De lokalen bieden een rustige leerplek en de mogelijkheid om zich terug te trekken en te ontspannen.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De start van de Wet Passend Onderwijs, in augustus 2014, en de ervaring met rugzakleerlingen vormden de aanzet tot de ontwikkeling van een geïntegreerd ondersteuningsmodel binnen JFSG. De ervaring dat leerlingen vanuit het VSO nauwelijks terugkeerden naar regulier onderwijs leidde tot het opzetten van schakel- en doorstroomklassen. De centrale gedachte bij het opzetten van deze specifieke klassen was: *‘Hoe zorgen we dat de leerling niet uit het systeem valt, maar dat het systeem zich aanpast aan de leerling?’*.

Bekostiging (financiële middelen)

JFSG werkt volgens het schoolmodel, waarbij middelen uit het samenwerkingsverband breed inzetbaar zijn. Er wordt geen apart arrangement aangevraagd per leerling, maar ondersteuning wordt binnen de school georganiseerd en toegekend. Het VSO wordt op de normale wijze bekostigd middels de TLV. Een deel van de middelen vanuit het budget passend onderwijs wordt ingezet om de voorzieningen zoals Schakelklassen, ambulante begeleiding en Rebound te financieren. Hier zien we dat leerlingen met minder ondersteuning, maar wel met passende aandacht en maatwerk - indien nodig - het goed redden binnen het reguliere onderwijs.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op het JFSG is gerealiseerd doordat:

- Er een sterk gedragen visie op inclusie en gedeelde verantwoordelijkheid is.
- Er cyclisch handelen en contextgerichte ondersteuning plaatsvindt.
- Er een flexibel aanbod is voor leerlingen met specifieke ondersteuningsbehoeften: symbiose, schakelklas, doorstroomklas, rebound.
- Er een intern zorgloket en goede samenwerking tussen regulier en VSO is.
- Er expertise van ambulant begeleiders en gedragspecialisten binnen het team gedeeld wordt.

Belemmeringen:

- De stigmatiserende vooroordelen rondom leerlingen met specifieke ondersteuningsbehoefte.
- Inspectie van Onderwijs soms nog traditioneel te veel op eindopbrengsten toetst.
- Leerlingen met de zwaarste problematieken blijven in het VSO met als gevolg dat deze leerlingen steeds minder rolmodellen hebben in hun klas van 'gewenst' gedrag.
- De sterke afhankelijkheid van individueel teamdraagvlak voor verdere innovatie.

MATRIX-LYCEUM

DRACHTEN FEBRUARI 2026

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Op het Matrix Lyceum wordt specifiek havo en vwo-onderwijs aangeboden voor leerlingen met internaliserende gedragsproblematiek, voornamelijk leerlingen met autisme en hoogbegaafdheid kenmerken. Het lyceum bestaat uit een samenwerking tussen de Openbare Scholengemeenschap Singelland, Het Drachtster Lyceum en Stichting RENN4, locatie VSO De Zwaai en is gehuisvest in een (aparte) vleugel van Het Drachtster Lyceum. Het doel van het Matrix Lyceum is om leerlingen een regulier havo/vwo traject te bieden binnen een veilige setting, waarbij terugkeer naar het regulier onderwijs het streven is. Door de nauwe samenwerking tussen het Matrix Lyceum en het Drachtster Lyceum, is er binnen het Drachtster Lyceum een grote mate van expertise om inclusief onderwijs te bieden, zoals gereflecteerd is in de structuurklassen.

Onderscheidend van het reguliere voortgezet onderwijs is dat op Matrix Lyceum de leerlingen niet van lokaal wisselen, maar de vakdocenten. Met de uitzondering van een lokaal dat specifieke eisen stelt, zoals Schei- en Natuurkunde. Het resultaat is dat er voor de leerlingen een veilige en overzichtelijke structuur wordt aangeboden, waarin de doelgroep goed kan floreren en leren. Momenteel (schooljaar 2024/2025) wordt er aan 70 leerlingen, in heterogene groepen (havo en vwo zijn gemengd) onderwijs geboden.

Het resultaat van de vorm en invulling van inclusief onderwijs op het Matrix Lyceum is dat er een eenvoudigere en succesvolle doorstroom naar het regulier voortgezet onderwijs plaats vindt. Ook zijn er sinds de start van het Matrix, al 24 leerlingen die succesvol hun diploma hebben gehaald of tussentijds zijn doorgestroomd naar een andere vorm van regulier onderwijs.

Mate van inclusie

De mate en type van inclusie bij het Matrix Lyceum kan het beste beschreven worden als een combinatie van symbiose (met het Drachtster Lyceum, onderdeel van OSG Singelland) en als goed en passend onderwijs voor de doelgroep. Binnen het Matrix Lyceum is er een onderwijs context gecreëerd dat voor leerlingen met autisme overzichtelijk is. In de vleugel waar het Matrix zit, valt het op hoe veel rust er is. Dit wordt bewust gerealiseerd, doordat rust, overzichtelijkheid en voorspelbaarheid bijdraagt aan het welbevinden van de leerling populatie.

Leerling van het Matrix Lyceum kunnen waar wenselijk en mogelijk "schakelen" door vakken te volgen op het Drachtster Lyceum. Wanneer een leerling gaat schakelen, gebeurt dit in overleg en afstemming met de ouder(s)/ verzorgers en de leerling en wordt er gestart met 1 vak, bij voorkeur bij een docent die ook lesgeeft op het Matrix Lyceum.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

In de klassen, van 12 tot 15 leerlingen, is er altijd 1 mentor en een vakdocent aanwezig. De mentor en vakdocent werken in de klas samen als een vorm van complementaire co-teaching. Daarnaast wordt er (ortho)pedagogische ondersteuning en begeleiding op maat verzorgd vanuit RENN4 en OSG Singelland.

Het curriculum op de Matrix is hetzelfde als die binnen het OSG Singelland, net als het programma van toetsing en afsluiting, zoals de centrale examens. Door het curriculum en het toetsingsprogramma gelijk te hebben aan het OSG Singelland, maakt het haalbaar om leerlingen te laten doorstromen naar het regulier onderwijs.

**“Gewoon waar het kan,
speciaal waar het moet”**

Aanvullend op het curriculum aanbod, worden de principes van “Geef mij de vijf” ingezet en wordt er actief ingezet op burgerschap en loopbaanoriëntatie- en begeleiding. Dit gebeurt niet alleen binnen de klas, maar ook daarbuiten.

Team processen

Binnen het team van het Matrix Lyceum speelt coaching en co-teaching een centrale rol. Deze wordt verzorgd door mentoren. De mentoren coachen zowel leerlingen, als vakdocenten en beschikken over ervaring met het lesgeven en begeleiding binnen cluster 4 onderwijs.

De vakdocent en mentor verzorgen gezamenlijk en hebben gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het pedagogisch klimaat. In deze co-teaching opzet is de vakdocent verantwoordelijk voor de inhoudelijke kant van het vak. Aanvullend is er een klassenouder. Dit is een ouder die geïnformeerd wordt over de bestuurszaken en deze ouder, brengt en haalt informatie bij de ouders van de leerlingen binnen één klas.

Een vakdocent op het Matrix Lyceum, kan ook lesgeven in de onderbouw van OSG Singelland. Door deze opzet kunnen leerlingen die schakelen, veelal gekoppeld worden aan een docent die zij al kennen. Daarnaast kunnen de vakdocenten hun opgedane expertise ook inzetten binnen hun reguliere onderwijs, om zo in die setting ook in te spelen op onderwijsbehoeften rond om leren en gedrag. Vakdocenten en mentoren kunnen zich professionaliseren via het aanbod van OSG Singelland en RENN4. Voor de mentoren geldt dat zij al expertise en ervaring hebben opgedaan binnen het cluster 4 onderwijs.

Schoolgebouw

Het Matrix Lyceum is inpandig gevestigd bij de VO-school Drachtster Lyceum. In het gebouw van de Matrix zijn aparte zithoekjes gecreëerd en is er een chill lokaal waar leerlingen zich terug kunnen trekken of plek is voor een mentorgesprek. Er hangen regels in de gang en er is expliciet aandacht voor genderdiversiteit bij de toiletten (geen onderscheid in geslacht). Verder zijn er weinig opvallend heden voor het schoolgebouw of de huisvesting van de Matrix en oogt deze als elke andere school.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De aanleiding van het ontstaan van het Matrix Lyceum ligt bij een ouder met een leerling met ASS en een cognitief profiel voor havo/vwo, maar op het reguliere onderwijs niet mee kon komen. Dit was in 2014 en in 2017 startte er een pilot vanuit OSG Singelland en RENN4 met 6 leerlingen.

Bekostiging (financiële middelen)

Het onderwijs op het Matrix Lyceum wordt bekostigd via de TLV's van de leerlingen. Het streven is om naar groepsfinanciering te gaan vanuit het samenwerkingsverband.

SUCCESS FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op De Twister is gerealiseerd doordat:

- Er expliciete kennisdeling is tussen het VO, VSO en betrokken partners.
- De docenten, die het onderwijs op het Matrix verzorgen, openstaan en gemotiveerd zijn om onderwijs te geven aan leerlingen met autisme.
- De opzet van het curriculum is ingestoken op flexibilisering en maatwerk, waardoor het mogelijk is om te schakelen tussen havo-vwo (en andersom) en leerlingen ook de mogelijkheid hebben voor versnelde examinering van vakken.
- Er gestart is met een bevlogen en gedreven team onder leiding van een eveneens enthousiaste en gedreven directeur.

Belemmeringen:

- Het wordt opgemerkt dat de veilige omgeving van het Matrix Lyceum, niet altijd geboden kan worden binnen het HBO en WO. Dit zorgt ervoor dat leerlingen die succesvol hun diploma hebben gehaald, afstromen of stoppen met de vervolgopleiding van hun keuze.
- Vanuit de huidige samenwerking met RENNA4, Het Drachtster Lyceum en OSG Singelland is de huidige insteek van bekostiging via TLV's mogelijk.
- Vanuit het regulier onderwijs neemt het aantal aanmelding toe, dit terwijl het Matrix Lyceum niet meer kan groeien. Het gevolg is dat er veel leerlingen niet toegelaten kunnen worden met de verklaring dat de school "vol" is.

Eventuele wensen:

- De leerling populatie groeit sterk en het Matrix Lyceum wil/moet hierdoor groeien. Dit leidt tot de vraag hoe het veilige pedagogische klimaat kan behouden worden in een grotere opzet?
- In het kader van inclusief onderwijs: Een laagdrempelige instapgroep opzetten voor thuiszitters.

Maak kennis met
het Matrix Lyceum

KENTALIS COLLEGE EN LEERPARK ARNHEM

ARNHEM MAART 2026

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Het Leerpark Arnhem en Kentalis bieden gezamenlijk VMBO aan in Arnhem. Op het Kentalis College Arnhem wordt op vmbo-niveau voortgezet speciaal onderwijs geboden aan leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis. Om de ontwikkelmogelijkheden en onderwijskansen van de onderbouwleerlingen te vergroten, volgen leerlingen onderwijs op het Leerpark Arnhem (voortgezet onderwijs, vmbo-niveau). De meeste lessen worden door Kentalis docenten verzorgd. Een aantal lessen en activiteiten wordt geïntegreerd aangeboden, zoals het keuzeprogramma 'Do-it' waarin groep doorbroken sportieve en culturele activiteiten worden aangeboden.

Vanaf klas 3 zitten de Kentalis leerlingen in het regulier VMBO bij een passend beroepsprofiel. Het motto "samen zijn we vmbo" wordt door Leerpark en Kentalis gezamenlijk vertaald. Leerlingen ervaren niet dat er sprake is van twee onderwijsinstellingen die samen onderwijs verzorgen. Er is vanaf de bovenbouw duidelijk sprake van één school. Onderbouwleerlingen van het Kentalis College Arnhem zijn doorgestroomd naar het regulier voortgezet onderwijs of naar het Leerpark of naar de school thuisnabij. Het VMBO-onderwijs wordt verzorgd vanuit 'de rode toren' en de docententeams van beide onderwijsinstellingen vormen één team.

Het onderwijs in 'de rode toren' verschilt van traditioneel regulier onderwijs, doordat de expertise vanuit Kentalis expliciet geïntegreerd is in de uitvoering van het onderwijs. Onderwijsprofessionals in de rode toren werken aan hun professionele ontwikkeling op het gebied van taal en

communicatie, zodat taaldidactiek een centrale plek heeft en behoudt binnen het curriculum.

De specifieke focus op taal, communicatie en sociale vaardigheden is gunstig voor alle leerlingen. Elke leerling profiteert van een taalrijke omgeving, waarin de communicatie en (sociale) gedragsnormen duidelijk gecommuniceerd en besproken worden.

Mate van inclusie

Vanuit de opzet van een 'school-in-schoolconstructie' wordt er via symbiose gewerkt aan een inclusieve leeromgeving in de bovenbouw. Leerlingen ontmoeten elkaar op de gang, in de kantine en er wordt gezamenlijk geleerd en gewerkt tijdens diverse vakken en activiteiten. Vanaf de bovenbouw is er sprake van inclusie. Wel krijgen de leerlingen van het Kentalis College Arnhem aanvullend op het reguliere vmbo-onderwijs een beperkt aantal uur onderwijs gericht op communicatieve vaardigheden, taalexpressie en psycho-educatie. Tegelijkertijd wordt in de klas ondersteuning geboden om zowel aan de behoeften van leerlingen als docenten te voldoen.

Het resultaat van de invulling van inclusief onderwijs op het Kentalis College Arnhem en het Leerpark Arnhem is dat de leerlingen kennis met elkaar maken en leren samen te werken. Dit levert de leerlingen "de wereld op", omdat zij kunnen oefenen en ervaringen op doen in een veilige setting. Een belangrijke les voor de leerlingen is dat samenwerken investeringen vraagt. Andere resultaten zijn de uitstroom en uitval. In vergelijking met negen jaar geleden (2016) zijn er minder cluster 2 leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs en minder cluster 2 leerlingen die na het behalen van een vmbo-diploma uitvallen in het middelbaar beroepsonderwijs.

Voor de medewerkers van het Kentalis College Arnhem en het Leerpark Arnhem brengen de intensieve samenwerking en samenvoeging van de teams niet alleen het team groter in aantal (gratis leuke collega's), maar ook meer expertise, denkkraft en kapitaal.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Om de doorstroom van speciaal naar regulier onderwijs te realiseren, zijn de lestijden, lesroosters, vakanties en het curriculum op elkaar afgestemd. Er wordt gewerkt met hetzelfde curriculum. Het curriculum is verder aangepast door taaldidactiek in het gehele curriculum te verwerken en door er binnen het onderwijs meer aandacht te zijn voor visuele ondersteuning, taal, woordenschat en communicatie. Om dit te realiseren en om in te spelen op vragen rondom taal, is het gehele onderwijsteam geprofessionaliseerd en is er ondersteuning beschikbaar door logopedie. Ook wordt er, indien noodzakelijk, ondersteuning in de klas geboden. De rol die de onderwijsondersteuner vervult is zeer divers en is bedoeld voor zowel de leerlingen als de docenten.

Het vak TACO (taal en communicatie) is te volgen voor elke leerling. TACO vormt een extra onderwijsaanbod voor de Kentalis leerlingen. Daarnaast is er een extra mentoruur gericht op taal, sociale- en communicatievaardigheden. Een andere aanpassing is dat een mentorklas in de bovenbouw beschikt over twee mentoren. Dit mentorenduo bestaat altijd uit één mentor uit het docententeam van het Kentalis College Arnhem en één mentor uit het docententeam van het Leerpark Arnhem.

Team processen

Om een onderwijsteam te krijgen, zoals dat nu op het Kentalis College Arnhem en het Leerpark Arnhem het onderwijs verzorgt, zijn tijd en vertrouwen nodig. Vanuit het bestuur en de directie moet er gefaciliteerd worden om tijd vrij te maken en elkaar te leren kennen, zodat collega's uit de verschillende teams zich niet te gast voelen, maar weten en ervaren dat het onderwijs gezamenlijk gerealiseerd wordt. Een randvoorwaarde om te kunnen

werken in zo'n hecht teamverband vraagt het volgende competentieprofiel: zich zien als onderwijsprofessional die makkelijk benaderbaar is, een netwerker en een teamspeler. Een andere competentie die behulpzaam is, is een ondernemende lerende houding. Er worden nieuwe vaardigheden gevraagd op het gebied van coaching, begeleiding en training. Voor nieuwe medewerkers geldt dat ze open moeten staan voor inclusief onderwijs, in teamverband willen werken en bereid zijn om zich te verdiepen in taalrijk onderwijs bieden.

“De samenwerking biedt niet alleen vele mogelijkheden voor onze leerlingen, ook wij als onderwijsprofessionals en mens zijn enorm gegroeid.”

Het samenvoegen van de teams is een kans voor het (door)ontwikkelen van de professionele cultuur en biedt mogelijkheden die aangegrepen moeten worden om de doorontwikkeling van vakken, leerlijnen en curriculum (her)ontwikkeling gezamenlijk uit te voeren. Helpend in het vormen van het nieuwe en grote team, was de teamgerichte aanpak met de intentie om samen als team, dan wel niet in vakgroep of sectie, door te ontwikkelen. Deze teamgerichte aanpak maakte duidelijk dat er een vangnet is om te doen wat 'spannend' voelt.

Om het proces van samenwerken en het uitwisselen van expertise te bevorderen, zijn er in de oriëntatiefase diverse kenniscafés gehouden waarin de medewerkers elkaar en het onderwijs op beide scholen konden ervaren. Daar werden de gezamenlijke raakvlakken 'zorgen en/of uitdagingen in verband met de taalvaardigheden van de leerlingen' en 'de onderwijsbehoefte van de leerling staat centraal' duidelijk. Het identificeren van deze raakvlakken zorgde voor draagvlak om samen te werken en het onderwijs anders te organiseren.

Aanvullend op de kenniscafés zijn er voor de professionalisering van het team diverse intervisiemomenten, worden er inhoudelijke bijeenkomsten over taal-

ontwikkelingsstoornissen geboden, maar ook over 'Wat is de vmbo-leerling?' en 'Wat zie je in een vmbo-school?'. Door deze inhoudelijke uitwisseling worden op beide scholen in het onderwijs aanpassingen gemaakt.

Schoolgebouw

De inzet van taaldidactiek, visuele ondersteuning en begeleiding vanuit logopedisten is belangrijker geweest voor het realiseren van inclusief onderwijs dan aanpassingen aan het gebouw.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De aanleiding voor de samenwerking was de realisatie dat het Kentalis onderwijs, kenmerkend door de aanpassingen op het gebied van taal en communicatie, kleinschaligheid en bescherming, voor de leerlingen op de langere termijn niet gunstig was. De uitstroom naar regulier voortgezet onderwijs was laag en er was sprake van veel uitval op het middelbaar beroepsonderwijs van voormalige Kentalis leerlingen.

Ook werd er ingezien dat de doelgroepen van Leerpark en Kentalis veel taalraakvlakken hadden. Vanuit de gezamenlijke visie dat meer aandacht voor taal en communicatie het onderwijs aan alle leerlingen versterkt, was een (intensieve) samenwerking vanzelfsprekend.

Bekostiging (financiële middelen)

Het onderwijs voor de leerlingen van het Kentalis College Arnhem wordt gefinancierd via arrangementen. Beide schoolbesturen hebben hierover onderling afspraken overgemaakt.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op het Kentalis College Arnhem en het Leerpark Arnhem is gerealiseerd doordat:

- Leerlingen zich prettig, competent en autonoom voelen
- De teamleden trots zijn om ambassadeur te zijn voor inclusief onderwijs.
- Door de teamgerichte aanpak iedereen zich gesteund voelt om de ondernemende houding van lef en moed ook te vervullen.
- Het werken aan relaties een centrale kernwaarde is van het team, waardoor men makkelijk benaderbaar is.
- Er de bereidheid is en de visie dat het onderwijs anders georganiseerd moet worden om inclusief onderwijs te kunnen bieden. Hiervoor is er onder andere gekeken naar invullingen vanuit het Montessori onderwijs.

Belemmeringen:

- Er is altijd een gebrek aan tijd. Het vormen van een team, het door ontwikkelen van het onderwijs, de intervisie en professionaliseringsmomenten zijn alleen mogelijk als er tijd vrijgespeeld wordt.

Eventuele wensen:

- Erken de vmbo-leerling voor wat ze waard zijn.

EDUWIEK: HVE

HOOGVEEEN APRIL 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Eduwiek is geen school, bestuur of samenwerkingsverband, maar een samenwerkingsconcept tussen het Roelof van Echten College (praktijkonderwijs tot en met gymnasium), RENN4 (De Atlas, cluster 4 en De Windroos, cluster 3) en diverse externe partners op het gebied van onderwijs en jeugdzorg. In 2017 zijn deze partners gaan samenwerken om steeds inclusiever onderwijs te realiseren in de regio Hoogeveen. Binnen het samenwerkingsconcept worden verschillende vormen van integratief, symbiose en inclusief onderwijs gerealiseerd, zodat leerlingen met verschillende ondersteuningsbehoeften en vaardigheden op hun eigen niveau een diploma kunnen behalen. Om dit te faciliteren wordt het onderwijs zo centraal mogelijk (twee gebouwen) verzorgd.

Een van de invullingen op het aanbod van inclusiever onderwijs is de hvE-klas¹ bij het Roelof van Echten College. Dit is een kleine brugklas met een vaste dagstructuur en specifiek bedoeld voor leerlingen die niet optimaal tot hun recht komen binnen het reguliere havo-vwo onderwijs. Het onderwijsaanbod binnen de hvE-klas wordt aangepast zodat deze op het ontwikkelingsniveau, de ondersteuningsbehoeften en het leerpotentieel van de leerlingen aansluit. Het doel van de hvE-klas is dat de leerlingen doorstromen naar het reguliere onderwijs.

Mate van inclusie

Vanuit Eduwiek wordt er met zowel geïntegreerd, als symbiose onderwijs vormgegeven aan inclusief onderwijs. Het samenwerkingsconcept vervult hier een brugfunctie tussen het speciaal- en regulier onderwijs. Leerlingen uit

het speciaal onderwijs (RENN4) kunnen deelnemen aan het regulier (praktijk)onderwijs bij het Roelof van Echten College.

“Als we zeggen: “het kan niet”, dan passen we het aan naar “het kan nog niet” en nemen we het mee als opdracht voor onszelf om het wel te kunnen gaan doen.”

Met de hvE-klas wordt er geïntegreerd een passend onderwijsaanbod geboden op havo/vwo niveau voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. Door het aanpassen van de context en het bieden van diverse mogelijkheden, zoals de optie om te schakelen tussen niveaus (welke richting dan ook), het volgen van vakken op interesse en aangepaste overgangsnormen voor onder andere de hvE-leerlingen, resulteert dit in passend en toekomstgericht onderwijs. Hier houden de resultaten van deze invulling van het onderwijs niet op. Ook zijn er minder thuiszitters, thuisnabij onderwijs op elk niveau in het voortgezet onderwijs, sociale inclusie en acceptatie tussen leerlingen, maar ook binnen het onderwijsteam. Docenten geven aan dat ze nieuwsgierig zijn naar de mogelijkheden en de houding van ‘reguliere’ docenten tegenover het bieden van onderwijs aan leerlingen met complexe ondersteuningsbehoeften veranderen in positieve zin. De docenten zien en ervaren dat het hoe zij de lessen opzetten en instructie geven binnen de hvE-klas ook

toegepast kan worden in de ‘reguliere klassen’ en dat daar ook leerlingen zijn die profiteren van de duidelijke structuur en expliciete instructie.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Om de doorstroom- en integratiemomenten van het onderwijs te realiseren, wordt er gewerkt met vloeiende leerlijnen, waarbij samenwerking tussen vakgroepen en docenten centraal staat. In het rooster is dit terug te zien dat iedereen hetzelfde lesprogramma heeft met kleine aanpassingen. Zo hebben de hvE-leerlingen extra mentoruren.

Leerlingen werken op eigen niveau aan kernvakken en waar nodig ontvangen studenten aanvullende begeleiding van de mentor. Er wordt specifieke aandacht besteed aan executieve functies en de sociaal-emotionele ontwikkeling.

De hvE-klas is specifiek gericht op havo/vwo-leerlingen die behoefte hebben aan een voorspelbare leeromgeving met vaste begeleiding. Een hvE-klas bestaat uit maximaal 16 leerlingen en er is een vaste mentor die de hele dag aanwezig is. De mentor is in dienst bij RENN4. In de hvE-klas wordt gewerkt met hetzelfde lesprogramma als in de andere brugklassen, waardoor schakelen en doorstromen naar het reguliere onderwijs eenvoudig te realiseren zijn. Vakdocenten komen naar het lokaal toe en geven les, terwijl de mentor van de groep ook aanwezig is. Er zijn hierdoor altijd twee onderwijsprofessionals in de klas aanwezig.

Naast de vaste mentor wordt er in de hvE-klas gewerkt met een vaste dagstructuur. Onderdeel van de hvE-klas is dat de leerlingen hun huiswerk op school maken, onder begeleiding van de mentor, en kunnen indien nodig gebruikmaken van aangepaste toetsvormen. Naast het reguliere curriculumaanbod, wordt er extra aandacht besteed aan de ontwikkeling van zelfstandigheid, stabiliteit en persoonlijke groei, met als doel dat de leerlingen doorstromen naar het regulier onderwijs.

Team processen

De teamvorming binnen het samenwerkingsconcept verloopt deels op een informele manier, met wel een duidelijke gezamenlijke visie als basis. Vanuit het team en de programmadirecteur Inclusiever Onderwijs wordt er geluisterd naar iedereen. Zo ook docenten die weerstand ervaren tegen de aanpassingen van het onderwijs. Docenten met ervaringen van de hvE-klas bieden ondersteuning aan de collega's voor wie deze opzet nieuw is en er is veel ruimte voor het onderling uitwisselen van ervaringen. Deze collegiale samenwerking versterkt het teamgevoel en geeft docenten het vertrouwen dat zij er niet alleen voor staan. Vakdocenten worden bewust geselecteerd op betrokkenheid en affiniteit met de doelgroep van de hvE-klas.

Hoewel er geen formele professionalisering plaatsvond, leren de teamleden veel van elkaar via samenwerking en overleg. Zo is er veel ruimte voor intervisie momenten en worden er extra team overleggen gehouden met de collega's van RENN4 en de orthopedagoog. Meer formele professionaliseringsmogelijkheden komen eraan, in bijvoorbeeld de ABC training vanuit RENN4.

Het succes van de hvE-klas en de andere invullingen van het inclusief onderwijs binnen Eduwiek zit in de gedrevenheid van het team en de nauwe samenwerking met het expertisecentrum. Mentoren zijn voortdurend aanwezig en vormen het aanspreekpunt voor leerlingen en ouders.

Schoolgebouw

Voor de hvE-klas is er een eigen, rustige ruimte binnen het hoofdgebouw. Leerlingen wisselen niet van lokaal, waardoor rust en voorspelbaarheid gewaarborgd zijn. Het gebouw is toegankelijk en ingericht op een veilige, prikkelarme leeromgeving. De leerlingen kunnen ervoor kiezen om de pauze in de centrale kantine te houden, wat zorgt voor ontmoetmomenten met leerlingen uit het regulier onderwijs.

¹ hvE staat voor havo-vwo Eduwiek

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De hvE-klas is opgezet in 2023-2024 vanuit een samenwerking tussen het Roelof van Echten College en RENNA, doordat het opviel dat er in de regio Hoogeveen geen passende ondersteuning of onderwijsaanbod was op havo/vwo niveau voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. Veel van deze leerlingen zouden anders moeten uitwijken naar andere niveaus of waren genoodzaakt om ver te reizen.

Bekostiging (financiële middelen)

Initieel kwam de bekostiging van de hvE-klas vanuit reguliere financiële voorzieningen. Dit maakt de financiering van de hvE-klas kwetsbaar. Om de hvE-klas te behouden, wordt de bekostiging gerealiseerd via individuele tlv's. Het streven was om een bekostiging op te zetten via groepsarrangementen, maar dit is vooralsnog niet gerealiseerd.

SUCCES FACTOREN EN BELEMNINGEN

De hvE-klas is gerealiseerd doordat:

- Er een sterke visie en motivatie is vanuit de betrokken teamleden bij ieder van de onderwijsvormen.
- Het onderwijs op maat wordt aangeboden met rust en structuur als uitgangspunten.
- De betrokken mentoren en leraren zorgen voor een persoonlijke benadering en extra nabijheid.

Belemmingen:

- Er is geen financiële bijdrage vanuit het samenwerkingsverband.
- De afhankelijkheid van een vaste mentor maakt de opzet van de hvE-klas kwetsbaar. Bij ziekte van de mentor kan de hvE-klas niet doorgaan.
- Leerlingaantallen en plaatsingen zijn lastig te voorspellen, met als gevolg dat er niet goed vooruit gepland kan worden voor de personele bezetting.
- Tlv-aanvragen zijn niet gewenst, omdat de hvE-klas als regulier onderwijs wordt gepositioneerd.

HET DIEZE COLLEGE EN DE BOSSCHE VAKSCHOOL

DEN BOSCH FEBRUARI 2026

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Het Dieze College is een vso-school voor leerlingen met vmbo-niveau met gedrags- en/of psychiatrische problemen. De Bossche Vakschool biedt voortgezet onderwijs aan voor het vmbo op basis en kaderniveau. Gezamenlijk wordt er door de scholen ingezet op het realiseren van een doorstroom van het speciaal onderwijs naar het regulier voortgezet onderwijs en het behalen van een regulier diploma. Deze vorm van inclusief onderwijs wordt vormgegeven vanuit een school-in-school concept.

Leerlingen van het Dieze College starten in het derde jaar, direct bij de aanvang na de zomervakantie, met een symbiose traject waarbij het doel is dat elke leerling doorstroomt naar de Bossche Vakschool en een regulier diploma haalt. In dit symbiose traject starten leerlingen van het Dieze College met het volgen van de praktijkvakken samen met een klas van de Bossche Vakschool. Ook de pauzes zijn onderdeel van het symbiose traject en worden gezamenlijk doorgebracht. Wanneer het voor een leerling niet mogelijk is om volledig door te stromen naar de Bossche Vakschool, wordt de leerling ondersteund om op het Dieze College staatsexamens af te ronden.

Mate van inclusie

Voor elke vmbo-basis- of kaderleerling in het derde jaar van het Dieze College geldt dat zij in het symbiose-traject starten. Leerlingen starten leerjaar drie met het volgen van de praktijk samen met de leerlingen van de Bossche Vakschool. Ze leren hierdoor functioneren in een reguliere groep. Wanneer een leerling van het Dieze College eraan toe is, gaat deze ook theorielessen volgen samen met een Bossche Vakschool klas.

Het derde jaar waarin het symbiose traject loopt is erop ingericht dat niet alleen elke leerling succesvol de doorstroom maakt naar het vierde jaar van het regulier voortgezet onderwijs om een regulier diploma te halen. Maar ook om de leerlingen voor te bereiden op het deelnemen aan het mbo-onderwijs en de maatschappij.

Het resultaat van dit symbiose traject is dat het voortgezet speciaal onderwijs op het Dieze College een tussenvoorziening is. Er wordt op dit moment verkend of er naast het symbiose traject voor leerjaar drie ook nog andere mogelijkheden zijn voor schakeltrajecten van leerlingen in leerjaar één en twee.

“Samen op eigen kracht”

Ook resulteert dit initiatief niet alleen in meer leerlingen die succesvol een regulier diploma behalen, maar ook in het feit dat leerlingen (met een VSO-verleden) daadwerkelijk voorbereid worden op het leven na de middelbare school. Een praktisch voorbeeld hiervan is het zelfstandig gebruikmaken van het openbaar vervoer. Veel van de leerlingen van het Dieze College komen met groepsvervoer naar de school, maar als de leerlingen doorgestroomd zijn, houdt deze optie van vervoer op. Doordat er in het derde jaar geen vaste begin- en eindtijden zijn in het rooster, oefenen leerlingen alvast om zelfstandig het openbaar vervoer te gebruiken om op school te komen. Een vaardigheid die noodzakelijk is voor de praktijkstages. Naast deze inclusieve route richting een regulier vmbo diploma via de Bossche Vakschool, bestaat ook de mogelijkheid voor leerlingen om op het Dieze College een vmbo t diploma te behalen via het staatsexamen.

Dit aanbod is gebaseerd op de samenwerking tussen de Bossche Vakschool en het Dieze College en bouwt voort op de visie dat dat alle leerlingen ongeacht hun route een zo inclusief en samenhangend mogelijk onderwijsaanbod aangeboden krijgen en kunnen volgen.

“Bouwen aan een inclusieve toekomst”

Er is de ambitie om de samenwerking tussen beide scholen nog verder te versterken. Een concreet voorbeeld hiervan is het verkennen van de mogelijkheid om te komen tot een gezamenlijke maatwerkklas. Waar beide scholen nu nog afzonderlijke maatwerkclasses hebben, met vergelijkbare opzet vanwege overeenkomstige ondersteuningsbehoeften en doelen, wordt verkend hoe er vanuit het school in school principe toe gewerkt kan worden naar één gezamenlijke voorziening. Dit zou in de toekomst kunnen bijdragen aan een efficiëntere inzet van personeel en ruimte, terwijl leerlingen dezelfde structuur en ondersteuning behouden die nodig zijn om weer succesvol deel te nemen aan het onderwijs.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

De roosters worden zoveel mogelijk op elkaar afgestemd om het symbiose traject zoveel mogelijk te realiseren. Echter is het vervoer waar veel van de leerlingen van het Dieze College gebruik van maken een obstakel. In de planning van het vervoer is weinig flexibiliteit, waardoor het kan voorkomen dat een leerling al aanwezig is terwijl er nog geen les voor hem of haar beschikbaar is.

Ook zijn er duidelijke afspraken over hoe er omgegaan wordt met leerlingen die overprikkeld zijn. In eerste instantie wordt er ingezet om de leerling binnen de klas te laten ontprykkelen, door een zgn. time-in plek. Wanneer dit niet het gewenste effect heeft of de leerling te overprikkeld is zijn er kleinere afgezonderde ruimtes waar de leerling maximaal 20 minuten de tijd krijgt om zelfstandig tot

rust te komen en terug te keren naar de klas. Wanneer het zelfstandig oplossen niet lukt, dan is er een grote rustruimte beschikbaar waar de leerling naar toe kan gaan. In deze rustruimte is een ondersteuner aanwezig die aan de hand van de principes van de interventie Positive Behavior Support. De afspraak is dat de leerling binnen 20 minuten terug kan keren naar de klas of naar de volgende les kan gaan.

Teamprocessen

Een belangrijk element in het teamproces is dat het team aan de voorkant van de ideeën en ontwikkelingen rondom het inclusief onderwijs worden meegenomen. Ook niet onbelangrijk is dat er bewust is gekozen voor een symbiose samenwerking met het regulier voortgezet onderwijs in de opzet van een school-in-school principe. Daarnaast is er een professionaliseringsaanbod, bestaande uit interne trainingen voor de Positive Behavior Support interventie en wordt binnenkort de training ‘Geef mij de 5’ gevolgd.

Schoolgebouw

Vanuit het school-in-schoolconcept zijn enkele voorzieningen die binnen het Dieze College een vast principe zijn, denk aan rustruimtes en ontprykkel mogelijkheden, doorgevoerd. Deze voorzieningen zijn beschikbaar voor alle leerlingen. Hierbij gaat het specifiek over het beschikbaar stellen en inrichten van rustruimtes. Deze rustruimtes hebben bijvoorbeeld behang met wolkenpatronen en een specifiek lichtplan gericht op het realiseren van een gevoel van sereniteit en kalmte.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

De aanleiding voor de samenwerking tussen het Dieze College en de Bossche Vakschool komt voort uit de realisatie dat veel van de leerlingen van het Dieze College geen regulier diploma konden behalen, terwijl de Bossche Vakschool wel het doorstroomprofiel ‘vervolgonderwijs’ heeft.

Ondersteunend in de realisatie van het symbiose-traject is de overtuiging dat ook de leerlingen van het Dieze College in staat zijn om een regulier diploma te behalen en dat deze leerlingen door het stage-traject dat kenmerkend is voor de Bossche Vakschool beter voorbereid zijn op de opzet van een mbo-opleiding.

Bekostiging (financiële middelen)

Door de opzet van het symbiose-traject beschikken de leerlingen van het Dieze College in het derde jaar nog over een TLV. Wanneer een leerling succesvol is doorgestroomd, vervalt de bekostiging die gekoppeld is aan de TLV. De Bossche Vakschool ontvangt in leerjaar 4 echter nog een overstapsarrangement vanuit het samenwerkingsverband dat zij inzetten voor extra ondersteuning vanuit onze coaches en voor maatwerk.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het symbiose traject en de andere vormen van inclusief onderwijs zijn gerealiseerd doordat:

- Het geloof, binnen de teams van de twee scholen, dat inclusief onderwijs mogelijk is.
- De ondernemende en gezamenlijke houding van de onderwijsteams om het lef te hebben het symbiose-traject (en niet te vergeten toekomstige vormen van inclusie) uit te voeren.
- De steun vanuit de gemeente en het samenwerkingsverband om te faciliteren in expertise, mee te denken over mogelijkheden en actief bij te dragen aan noodzakelijke oplossingen, zoals de opzet van het groepsvervoer.

Belemmeringen:

- Financiële constructie rondom wet- en regelgeving.

ODBS EUROPA

ENSCHEDÉ JUNI 2025

DEFINITIE EN INVULLING VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

De openbare dalton basisschool (ODBS) Europa is een klein integraal kind centrum (120 leerlingen over 6 groepen) met een zeer groot en uitgebreid schoolplein, in een multiculturele wijk van Enschede. De school heeft een Dalton grondslag en uitstraling, in de gangen zijn de waarden als "samen verantwoordelijk" zichtbaar op de kapstokken. Ondanks de Dalton insteek, wordt er vanuit de visie van de school ook veel belang gehecht aan de basisvaardigheden. Vanuit de visie van de school wordt er veel belang gehecht aan de basisvaardigheden. Ondanks de Daltoninsteek wordt dit gerealiseerd door veel klassikaal verlengde instructie te geven.

Enschede heeft als plaats een sterke geschiedenis met verwijzingen naar het speciaal (basis)onderwijs. ODBS Europa wil dit patroon doorbreken door leerlingen met voldoende ondersteuning en extra handen in de klas het onderwijs te bieden dat zij nodig hebben op de school die dicht nabij, in de eigen wijk staat en waar ook broertjes, zusjes en buurtgenoten naar toe gaan. De boodschap is dat dat iedere leerling welkom is, ongeacht of zij ondersteuning nodig hebben voor taal, rekenen, gedrag, autisme of dat de leerling langdurige of chronisch ziek is en fysieke verzorging en bewegingstherapie nodig heeft. De leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben, worden "maatwerklerlingen" genoemd. Er wordt opgelet de maatwerklerlingen zo niet benoemd worden, om eventuele stigmatisering te voorkomen.

Het valt op dat in de klassen en tijdens de lessen, het op het eerste oog niet zichtbaar is wie de maatwerklerlingen zijn. In de klassen zijn meerdere "handen" in de klas aanwezig in de vorm van een leerkracht en een onderwijsassistent, stagiaire/LIO, hulp ouders of de maatwerklerkracht.

Mate van inclusie

Leerlingen met specifieke of aanvullende ondersteuningsbehoeften krijgen voornamelijk in de eigen klas aanvullende ondersteuning, door de maatwerklerkracht. Ook biedt de maatwerklerkracht ondersteuning en coaching aan de groepslerkracht en verzorgt momenten dat leerlingen, buiten de klas en in samengestelde groepen, aanvullende ondersteuningsmomenten hebben rondom basisvaardigheden zoals taal- en rekenen. Deze ondersteuning wordt niet alleen aan maatwerklerlingen geboden, wanneer er leerlingen zijn die net als de maatwerklerling baadt hebben bij extra oefening worden zij ook meegenomen deze ondersteuningsmomenten. De grondhouding dat de medewerkers en de leerlingen samen de verantwoordelijkheid hebben en nemen is duidelijk zichtbaar. De maatwerklerkracht helpt niet alleen de maatwerklerlingen, ook de andere medewerkers en klasgenoten helpen de maatwerklerlingen en elkaar. Hierdoor hebben andere leerlingen ook profijt van de ondersteuning van de maatwerklerkracht.

Niet alle benodigde ondersteuning kan geboden worden door de maatwerklerkracht, daarbij moet gedacht worden aan de verzorging en bewegingstherapie voor enkele leerlingen. Deze ondersteuning en noodzakelijke verzorging wordt binnen de school gerealiseerd door verpleegkundige en fysiotherapeuten.

Het resultaat van de inzet van de maatwerklerkracht en overige inzet om de passende ondersteuning te bieden op ODBS Europa, is dat er minder doorverwijzingen naar het speciaal (basis)onderwijs zijn. Er worden zelfs leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften aangemeld, waarvan de ouders de voorkeur hebben dat het kind op een reguliere school en in de buurt onderwijs volgt.

PROCES

Aanpassingen klas en curriculum aanbod

Door de opzet en aard van ODBS Europa, als "dorpsschool", zijn er kleine klassen met gemiddeld 21 leerlingen per (combinatie)groep. Er is veel persoonlijke aandacht voor de leerlingen, ouders en medewerkers van het kind centrum, zo staat er altijd iemand buiten op het plein en wordt iedereen welkom geheten. Ook wordt er expliciet gewerkt aan een veilig schoolklimaat, vanuit positieve behavior support, door duidelijke verwachtingen te hebben en deze uit te spreken en uit te dragen.

“Het aanbod van ons inclusief onderwijs, gaat niet ten koste van andere leerlingen, doordat er extra handen in de klas gerealiseerd worden.”

De maatwerklerkracht biedt zoals de titel zegt "maatwerk", waardoor de invulling van de extra ondersteuning per leerling aangepast wordt. Voor de ene leerling kan de invulling van het maatwerk gerealiseerd worden door momenten dat de maatwerklerkracht naast/achter de leerling zit en ondersteund bij het reguleren van gedrag en impulsen of geeft de maatwerklerkracht extra verbale uitleg en ondertiteling tijdens een klassikale taal instructie. Ook kan de maatwerklerkracht extra ondersteuning buiten de groep faciliteren, zoals verlengde instructie. Hierbij wordt de maatwerklerling zoveel mogelijk geclusterd met medeleerlingen die dezelfde begeleiding nodig hebben. De focus ligt op de begeleiding waar mogelijk samen en binnen de groep plaats te laten vinden.

Team processen

Bij de start van inclusief onderwijs op ODBS Europa is er samengewerkt met het gehele team en is er regelmatig gevraagd of men achter de visie en het beleid stond. Wanneer dit niet zo was, werd er de vraag gesteld wat die persoon nodig had. In deze aanpak worden de daltonkernwaarden weerspiegelt. Het is duidelijk te zien en te voelen dat het gehele team vanuit de daltonkernwaarde "samenwerking" een duidelijke grondwaarde heeft. Met als resultaat dat het team op ODBS Europa hecht is en nieuwe collega's opgenomen worden in het team. Het team pakt samen de mogelijkheden en uitdagingen aan vanuit de moto dat ze het samen gaan realiseren. Hierdoor staat geen enkele leerkracht of andere medewerker er alleen voor of terughoudend tegenover inclusief onderwijs. Wel is er voor nieuwe medewerkers het aannamebeleid dat zij de normen en waarden van de school en de visie van inclusie(ver) onderwijs (dienen te) omarmen.

Vanuit de expertise en ervaring van het team, was er al een basis aan kennis beschikbaar om inclusief onderwijs voor leerlingen met uitdagend gedrag of autisme en NT2. Door samenwerkingen aan te gaan het speciaal onderwijs en speciaal basisonderwijs binnen de regio en samenwerkingsverband, is het team verder geprofessionaliseerd en wordt kennis waar gevraagd of nodig uitgewisseld.

Schoolgebouw

Er zijn geen specifieke aanpassingen gemaakt in het schoolgebouw van ODBS Europa. Het schoolgebouw biedt automatisch mogelijkheden, doordat het een gelijkvloerse school is en er een invalide toilet en een ruime natte ruimte aanwezig zijn. Hierdoor kan voorzien worden in de benodigde toegankelijkheid en ruimte voor handelingen met betrekking tot verzorging.

INPUT EN AANLEIDING TOT INITIATIEF NAAR INCLUSIEVER ONDERWIJS

Aanleiding

Rond de invoering van de wet Passend Onderwijs, zijn er binnen het team gesprekken geweest om de gezamenlijke visie te bepalen rondom inclusief onderwijs. De invoering van de wet was niet de enige impuls om als team een visie en beleidsstuk op inclusie op te stellen. Er werd opgemerkt dat enkele leerlingen (of de ouders) nadelen ervoeren, doordat een broer(tje) of zus(je) naar een gespecialiseerde school buiten de wijk gebracht moest worden. Het team van ODBS Europa was ervan overtuigd dat zij als "dorpsschool" naast de signalering van deze druk op gezinnen, ook iets zouden kunnen bieden in de vorm van inclusief onderwijs.

Bekostiging (financiële middelen)

De maatwerklerkracht wordt bekostigd door het construct van "mini TLV's". Wanneer een leerling in aanmerking komt als maatwerklerling, gaat een verkleinde commissie van arrangementen (bestaande uit trajectbegeleider passend onderwijs, de eigen orthopedagoog en een onafhankelijk orthopedagoog of die van de doorverwijzende school) de aanvraag beoordelen. Bij een positieve beoordeling, moet de manager van onderwijs en kwaliteit van Consent nog akkoord geven.

Vanuit de gemaakte afspraken met het samenwerkingsverband is het mogelijk om deze bekostigingsconstructie te gebruiken, waarbij het geld van de TLV niet naar het speciaal (basis)onderwijs gaat maar naar ODBS Europa.

SUCCES FACTOREN EN BELEMMERINGEN

Het onderwijs op ODBS Europa is gerealiseerd doordat:

- Er sprake is van een hecht team dat gezamenlijk de verantwoordelijkheid draagt en neemt om het benodigde maatwerk voor inclusief onderwijs te realiseren.
- De visie en het bijbehorende beleid gemaakt is met en door het team. Hierdoor is het beleid ook gedragen door het gehele team.
- Er bij de start van de realisatie van inclusief onderwijs gezegd is dat ze het gewoon gaan doen.
- Er expertise vanuit het speciaal onderwijs naar binnen is gehaald; de eerste en ook de huidige maatwerklerkracht hebben een achtergrond en ervaring in het speciaal basisonderwijs.
- Er nauwe samenwerking en afstemming is tussen het lokale speciaal onderwijs, speciaal basisonderwijs en het samenwerkingsverband.
- Aanvullend op de inzet van een maatwerklerkracht, wordt er binnen de school veel aandacht gegeven en ingezet op aanvullende ondersteuning of het laagdrempelig maken van ondersteuning die ook gericht zijn op de ouders van de leerlingen. Denk hierbij aan inloop middagen vanuit jeugd- en gemeentelijke ondersteuning.
- De extra financiële ondersteuning, waar de school aanspraak op kan doen gezien de wijk en populatie op de school, wordt ingezet voor het belang en welzijn van alle kinderen.

Belemmeringen:

- De bekostiging van de maatwerklerkracht hangt samen met het aantal maatwerklerlingen. De vraag is hoe de kennis, ervaring en positie duurzaam opgezet kan worden, zodat wanneer er een schooljaar is met te weinig maatwerklerlingen de maatwerklerkracht wel kan blijven bestaan.

Eventuele wensen:

- De wens als IKC is dat er ook maatwerk aangeboden kan worden bij de vroegschoolse opvang, zodat kinderen van start tot eind groep 8 onderwijs kunnen volgen op ODBS Europa.

SAMENWERKINGS- VERBANDEN

PO & VO NOORD- KENNEMERLAND

MAART 2025

De samenwerkingsverbanden primair en voortgezet onderwijs Noord-Kennemerland staan voor het realiseren en stimuleren van “de kracht van het primair onderwijs en voortgezet onderwijs”, waarbij ze gaan staan voor het pedagogische klimaat en kwaliteit van en voor inclusief onderwijs. Het is duidelijk dat de samenwerkingsverbanden denken in mogelijkheden en oplossingen, maar dat ze van de scholen ook verwachten dat zij zelf innovatief zijn om inclusief onderwijs te realiseren voor leerlingen.

Een succesfactor die benoemd wordt is dat de samenwerkingsverbanden de dialoog aangaan en werken aan verwachtingsmanagement voor onder andere begrip en mogelijkheden van de snelheid om veranderingen te realiseren. Daarbij hebben de samenwerkingsverbanden een duidelijke boodschap voor hun partners: *“Wacht niet op een ander of de financiering. Maar wat ga jij zelf doen? Wanneer ga je starten?”*

De samenwerkingsverbanden richten zich ook op het inzicht dat onderwijsprofessionals met de realisatie van inclusief onderwijs voor iedere leerling, te maken (gaan) krijgen voor vragen en uitdagingen waar de onderwijsprofessional niet voor opgeleid is. Het doel van de samenwerkingsverbanden in Noord-Kennemerland is om daarop in te spelen en te ondersteunen.

Deze insteek van de samenwerkingsverbanden levert de samenwerkingsverbanden, maar ook de scholen, jeugdzorg en gemeente op dat er duidelijke routes en aanspreekpunten zijn. Hierdoor weten professionals elkaar sneller te vinden en kan er sneller geschakeld worden, om inclusiever onderwijs te bieden voor (alle) leerlingen.

SAMENWERKINGS- VERBAND V(S)O DUIN EN BOLLENSTREEK

MEI 2026

Het faciliteren en realiseren van gelijke onderwijskansen voor alle leerlingen in de regio Duin en Bollenstreek is waar het samenwerkingsverband V(S)O Duin en Bollenstreek voor staat. Het Samenwerkingsverband werkt aan een dekkend, betaalbaar en afgestemd aanbod van onderwijsvoorzieningen in het regulier voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs. De missie is dan ook om meer passend en inclusief onderwijs te bieden, door de organisatie van het onderwijs binnen de regio te veranderen. Binnen de regio Duin en Bollenstreek zijn al meerdere succesvolle initiatieven gerealiseerd vanuit het voortgezet speciaal en regulier voortgezet onderwijs. Van deze succesvolle initiatieven wordt er geleerd en doorontwikkeld om alle leerlingen gelijke onderwijskansen te bieden.

VO+ KLASSEN

Binnen het samenwerkingsverband V(S) Duin en Bollenstreek zijn er meerdere VO-scholen die nauw met elkaar samenwerken om inclusief onderwijs te bieden. Dit wordt gedaan in de vorm van specifieke klassen waarin gewerkt wordt vanuit de missie om de doorstroom en het behoud van leerlingen in het regulier voortgezet onderwijs te realiseren. Deze VO+ klassen zijn gevestigd op de VO-scholen en worden aangeboden op alle niveaus: basis, kader en havo/vwo. In het VMBO zijn ook VO+ klassen aanwezig in de bovenbouw.

- **VO+ klas onderbouw.** Er zijn leerlingen waarvoor de overstap van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs te groot is. Met als gevolg dat zij starten of doorverwezen worden naar het speciaal voortgezet onderwijs. Om dit te voorkomen zijn er specifieke

VO+ klassen in de onderbouw. In de plus klas wordt er gewerkt vanuit de visie van rust, voorspelbaarheid, structuur en extra begeleiding om in twee jaar toe te werken naar doorstroom in het reguliere VO-onderwijs.

- **VO+ klassen bovenbouw.** Voor de bovenbouw leerlingen uit het voortgezet onderwijs die door diverse redenen dreigen uit te stromen naar het voortgezet speciaal onderwijs zijn er ook VO+ klassen. De plaatsing van een leerling in een VO+ bovenbouw klas is tijdelijk van aard.

Naast het faciliteren van initiatieven zoals de VO+ klassen zet het samenwerkingsverband V(S)O Duin en Bollenstreek zich ook in op kennisdeling van expertise met behulp van **werkbezoeken, financiële, juridische en inhoudelijke ondersteuning.**

DALING AANTAL LEERLINGEN IN VOORTGEZET SPECIAAL ONDERWIJS

Het resultaat van de VO+ klassen gaat voorbij een daling in doorverwijzingen en instroom naar het voortgezet speciaal onderwijs met als oorzakelijk gevolg meer leerlingen die een regulier diploma behalen. Deze invulling van inclusief onderwijs resulteert ook in veel positieve reacties en ervaringen van leerlingen en ouders. Ook blijkt het een verrijking van de werkzaamheden te zijn. Dit is terug te zien in het verzoek van docenten om specifiek onderwijs te verzorgen op de scholen met VO+ klassen. Docenten(teams) geven aan bij het samenwerkingsverband dat zij merken dat ze zich professioneel kunnen doorontwikkelen en dat de kwaliteit van hun onderwijs toeneemt.

BOODSCHAP AAN ANDERE SAMENWERKINGS- VERBANDEN, SCHOOLBESTUREN EN SCHOOLLEIDERS

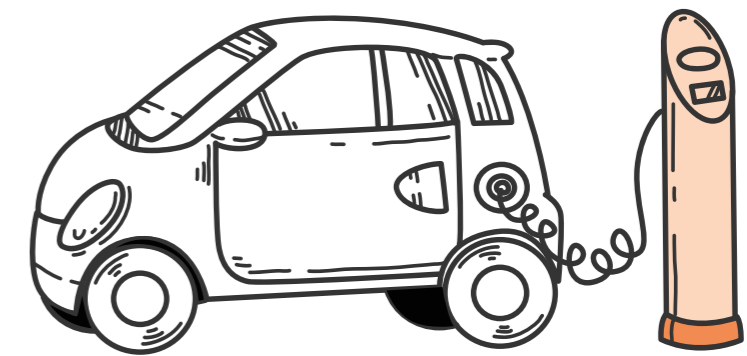
Binnen het samenwerkingsverband Duin- en Bollenstreek is het kenmerkend dat de initiatieven vanuit de scholen komen en dat er niet opgedragen wordt wat er in de regio moet gebeuren om gelijke onderwijskansen voor alle leerlingen te realiseren.

Naast intrinsieke motivatie vanuit de scholen is het helpend om als Samenwerkingsverband de scholen goed mee te nemen in de kansen die er liggen wanneer het aantal leerlingen in het VSO daalt. Bij een lager deelnamepercentage in het VSO kan een groter deel van het ondersteuningsbudget naar de reguliere scholen en kan een potentieel grotere groep leerlingen gebruikmaken van extra ondersteuning.

SAMENWERKINGS- VERBAND V(S)O AMSTERDAM-DIEMEN

DECEMBER 2025

Alle leerlingen verdienen gelijke kansen op een succesvolle onderwijsloopbaan. Daarom hebben schoolbesturen in het Amsterdams voortgezet onderwijs in 2023 een heldere ambitie geformuleerd: leerlingen die een diploma willen halen, moeten dat zoveel mogelijk kunnen doen in het reguliere onderwijs.

SPECIAAL PROGRAMMATEAM SAMENWERKING VSO-VO

Het Samenwerkingsverband voortgezet onderwijs Amsterdam-Diemen (met ruim 47.000 leerlingen een van de grootste van ons land) startte daarop met het programmteam Samenwerking vso-vo. Dit team, bestaande uit experts met uiteenlopende achtergronden, zet zich in voor gelijke perspectieven voor alle leerlingen in de stad, ongeacht hun behoefte aan extra zorg of ondersteuning.

Het programmteam richt zich op meer samenwerking tussen het voortgezet speciaal en regulier onderwijs. Ook wil het team zoveel mogelijk barrières weghalen die een kansrijke overstap van vso naar vo in de weg staan. Dit is er inmiddels gerealiseerd of in gang gezet:

- **Vso-leerlingen worden gekoppeld aan een reguliere school.** Een grote barrière was het vinden van een geschikte school tijdens het overstapproces. Daarom worden alle leerlingen die vanaf schooljaar 2025-206 op het diplomagerichte voortgezet speciaal onderwijs starten, meteen gekoppeld aan een reguliere school. Deze school houdt een plekje vrij, zodat de leerling kan overstappen als dat lukt.
- **In 2026 hebben alle reguliere scholen een trajectvoorziening.** Dit is essentieel voor een goede ondersteuning van leerlingen. Met een trajectvoorziening kunnen scholen uitval voorkomen, re-integratie van thuiszitters bevorderen en leerlingen die overstappen van speciaal naar regulier onderwijs ondersteunen.
- **Een helder overstapbeleid** met praktische handvaten en duidelijke richtlijnen, en twee vaste overstapmomenten in het jaar: na de zomer en na de kerst. Het beleid wordt ondersteund met materialen voor scholen, ouders en leerlingen.
- **Financiële en juridische ondersteuning**, bijvoorbeeld in de vorm van een doorplaatsingsarrangement van € 10.000 om een overstappende leerling direct vanaf de start goed te kunnen begeleiden op de reguliere school, of een symbiosecontract dat scholen kunnen aanpassen voor hun eigen specifieke context.

- **Inhoudelijke ondersteuning** door de experts van het programmteam op verschillende terreinen. Denk bijvoorbeeld aan vragen over inclusieve huisvesting en aanpassingen in gebouwen, complexe vraagstukken en beleidsvorming en vragen over contracten en financiën bij een overstap.
- **Bijeenkomsten** voor medewerkers van trajectvoorzieningen en ondersteuningscoördinatoren. Hierin draait het om kennisuitwisseling en het bespreken van casuïstiek. Deze bijeenkomsten dragen bij aan professionalisering en het versterken van inclusie.
- **Samenwerking met de hogescholen** om te helpen inclusief onderwijs een belangrijke plaats in het curriculum te geven.

DALING AANTAL LEERLINGEN IN VOORTGEZET SPECIAAL ONDERWIJS

De inzet van het programmteam leidt tot positieve resultaten. Zo is er een duidelijke daling van het aantal leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs in Amsterdam: van 3,1% in 2018 naar 2,5% in 2024. Dit is extra opvallend omdat de landelijke cijfers juist stijgen. De leerlingen die de overstap maken zijn positief over de

kansen en sociale contacten die zij op doen binnen het regulier onderwijs.

BOODSCHAP AAN ANDERE SAMENWERKINGSVERBANDEN, SCHOOLBESTUREN EN SCHOOLLEIDERS:

Maak inclusief onderwijs belangrijk. Zorg voor een heldere visie en investeer strategisch in adequate middelen, betrokken mensen en doordacht beleid. Breng bestuurders van speciaal en voortgezet onderwijs samen en voer de dialoog om de toekomst van het onderwijs vorm te geven.

Meer weten?

Neem contact op met Ellen Bouter, programmamanager van het team Samenwerking vso-vo.

GOED VOORBEREID OP REIS

Niet iedereen die op reis gaat heeft behoefte aan een paklijst. Maar bij een 'grootse reis', zoals de reis naar inclusief onderwijs, kan een dergelijke voorbereiding houvast bieden. In Nederland startte deze reis al bij de invoering van de wet 'Weer Samen naar School' in 1995. De reis is sindsdien in volle gang. Voor iedereen die verder wil gaan met de reis naar meer inclusief onderwijs, bieden de tot nu toe opgedane ervaringen waardevolle input voor een paklijst.

Dit is zeker niet de eerste paklijst. In de literatuur worden regelmatig 'paklijsten' gepresenteerd. Zo biedt de Index voor Inclusie^[11] een uitgebreide weergave van alle aspecten voor inclusief onderwijs. Door de uitgebreidheid ervan kan het echter moeilijk zijn om te bepalen waar te starten.

De paklijst die hier gepresenteerd wordt, is compacter dan de Index voor Inclusie^[11] en gebaseerd op de gemene delers die geobserveerd zijn of expliciet werden benoemd tijdens de SPOTlight werkbezoeken. Op basis van de losse profielen lijken de scholen en het integraal onderwijscentrum, maar ook de samenwerkingsverbanden, best verschillend te zijn. Wanneer de profielen echter naast elkaar gelegd worden, valt op dat er expliciete aandacht is besteed aan de volgende onderdelen: visie, teamgevoel, professionalisering, lef, klein beginnen, monitoring en bijsturen en bekostiging van inclusieve initiatieven. Deze zeven onderdelen worden hieronder verder toegelicht en onderbouwd met bronnen vanuit zowel de Nederlandse als de internationale context.

- Visie
- Teamgevoel
- Professionalisering
- Lef
- Klein beginnen
- Monitoring en bijsturen
- De bekostiging van inclusieve initiatieven

VISIE

Bij alle scholen en integrale onderwijscentra van de SPOTlight werkbezoeken, is een duidelijke 'visie' aanwezig op hoe zij inclusief onderwijs kunnen realiseren. Daarbij is het van belang dat deze visie expliciet en constant wordt uitgesproken en uitgedragen tijdens overleggen, studiedagen of de werkagenda door de gehele organisatie.^[24-26] Alleen dan is het mogelijk dat de visie gedragen wordt op alle lagen van de school, van directie tot ondersteuning. Ook het naleven van de visie is een belangrijk aspect. Hierbij helpt het om de visie en inclusieve normen en waarden zichtbaar te maken, bijvoorbeeld op posters die duidelijk zichtbaar in het gebouw hangen en waarop deze zijn afgebeeld en/of uitgeschreven. Als er van de visie wordt afgeweken door bestuurders, ouders, leerlingen of directe collega's, dan wordt die persoon hierop aangesproken.

Bij de scholen en integrale onderwijscentra die tijdens de werkbezoeken zijn bezocht, was het veelal een logische consequentie dat collega's die zich niet konden vinden in de visie of moeite hadden met de realisatie van inclusief onderwijs, afscheid namen en binnen hetzelfde bestuur op een andere locatie onderwijs verzorgden. Een andere logische consequentie is dat bij het aannemen van nieuw personeel er gekeken wordt of zij de gemeenschappelijke visie omarmen en deze, waar nodig met ondersteuning en ontwikkeling, kunnen uitdragen.^[27] Vanuit de European Agency is er een profiel van de inclusieve leerkracht opgesteld. Dit profiel kan een handvat bieden bij het aannamebeleid of zelfs voor het opstellen van de profielbeschrijving van een vacature.^[28]

Op de scholen en integrale onderwijscentra van de werkbezoeken is daarnaast helder voor welke doelgroep(en) goed onderwijs kan worden geboden. En ook voor welke doelgroep(en) dit (nog) niet gerealiseerd wordt. Kenmerkend is ook dat benoemd wordt dat daar waar geconcludeerd wordt dat een doelgroep(en) nog niet geïncludeerd kan worden, het team de verantwoordelijkheid op zich neemt om te verkennen en te identificeren hoe inclusie (in de toekomst) wel gerealiseerd kan worden. Onderwijsteams komen tot de volgende conclusie: 'Meer **inclusief onderwijs moet niet verschillen van 'goed' onderwijs.**' Daarnaast gaan de onderwijsteams uit van wat er mogelijk is op de school en of dat wat zij kunnen

bieden een geschikt en passend onderwijsaanbod is voor de leerlingen binnen de context van het onderwijs en het schoolgebouw. Daarbij zijn de volgende vragen leidend bij de beslissing of zij een kind/leerling toelaten: "Wat kunnen wij als school deze leerling bieden qua ontwikkeling- en ondersteuningsmogelijkheden? En wat moeten wij doen om dit (wel) mogelijk te maken?". Dit komt doordat de onderwijsteams zich bewust zijn dat zij, op dit moment of in de nabije toekomst, niet geschikt en passend onderwijs kunnen bieden voor de leerling die toegelaten wil worden. Zij kunnen ook niet staan voor het bieden van 'goed' onderwijs.

Door een duidelijke visie te hebben, wordt helder voor welke leerlingen er (goed) thuisnabij onderwijs geboden kan worden en waar de ondersteuning verbreed kan ofzaf worden voor een nieuwe (leerling)doelgroep. Daarnaast is het belangrijk dat deze visie ook expliciet wordt en dat de professionals elkaar hierop aanspreken. Op die manier wordt de realisatie van meer inclusief onderwijs binnen de school of het integraal onderwijscentrum een gedeelde verantwoordelijkheid.^[4] Zo ontstaat een gemeenschappelijk streven naar inclusief onderwijs. Het belang van die gemeenschappelijkheid komt ook naar voren bij het volgende onderdeel van de paklijst.

TEAMGEVOEL

Teamgevoel, ofwel een gevoel van 'alle neuzen dezelfde kant op', uit zich bij de meeste scholen en integrale onderwijscentra in de houding dat het gehele team voor inclusief onderwijs staat. Dit onderdeel van de paklijst wordt ook frequent als een randvoorwaarde of kenmerk van succesvolle factoren genoemd in de (wetenschappelijke) literatuur.^[4,11] Vanuit dit teamgevoel wordt duidelijk dat een individuele leraar of onderwijsprofessional niet alleen verantwoordelijk is voor het realiseren van goed en inclusief onderwijs, maar dat het de inspanning en expertise van het gehele onderwijsteam vraagt. Binnen het team is er geen sprake van 'ik', maar van 'wij' en 'ons'.^[20] In de literatuur wordt 'teamgevoel' veelal onderzocht vanuit het concept 'collective-teacher efficacy'.^[29-31] Collective-teacher efficacy is het makkelijkst te beschrijven als een sociaal systeem binnen een onderwijssetting. Binnen het team is er de overtuiging dat een gezamenlijke inzet een grotere en positieve invloed kan hebben op de persoonlijke

ontwikkeling van leerlingen en het kunnen bieden van goed onderwijs en betere leerlingprestaties, dan wat een individuele leraar kan bereiken.^[32,33]

Er zijn duidelijk positieve effecten gevonden wanneer er sprake is van een hoge 'collective-teacher efficacy'.^[34] Zo blijkt dat leraren, in een team met een sterk teamgevoel, een hogere individuele self-efficacy ervaren en scoren zij hoog op geluksgevoel en baantevredenheid.^[20,30,35,36] Ook wordt aangegeven dat ze meer vertrouwen hebben om eventuele uitdagingen aan te gaan.^[4] Dit kan verklaard worden doordat bij dergelijke uitdagingen collega's steun en expertise bij elkaar kunnen vinden.^[20,34] Ook blijkt dat een hoog teamgevoel positief bijdraagt aan het gevoel en de overtuiging dat een leraar en het team in staat zijn om succesvol inclusief onderwijs te bieden, vanuit het gezamenlijke verantwoordelijkheidsgevoel en dat men van en met elkaar leert.^[34,37]

'Teamgevoel' betekent overigens niet dat ieder teamlid al vanaf het begin achter de richting van inclusief onderwijs stond of moest staan. Van belang is dat gezamenlijk het vertrouwen in het (eigen) handelen en beschikken over de nodige competenties, kennis en vaardigheden ontwikkeld mag worden. De voorwaarde is dat de wil en ambitie voor goed en inclusief onderwijs er wel is.

Bij het ontwikkelen van een visie zijn juist mensen met weerstand of een terughoudende houding van grote waarde, omdat zij in de fase van visievorming kunnen wijzen op mogelijke blinde vlekken. Ook kunnen deze personen mogelijk aangeven en verwoorden wat er nodig is om iedereen aan boord te krijgen. Een belangrijke voorwaarde is dat er een gevoel van veiligheid heerst en ruimte is om zowel handelingsverlegenheid als kritische

noten te uiten, waarbij ondersteunende vragen worden gesteld, zoals: 'Wat heb jij nodig, of zou je nodig hebben, om inclusief onderwijs te kunnen bieden in jouw klas?'

Tijdens de werkbezoeken van de SPOTlight scholen en integrale onderwijscentra was dit teamgevoel en de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het succesvol realiseren van inclusief onderwijs sterk aanwezig. Dit is niet altijd zo geweest vanaf de start en binnen sommige teams is dit gevoel dan ook gaandeweg gegroeid. Wat opvalt, is dat niemand binnen de onderwijsteams de verantwoordelijkheid alleen droeg. Het is op deze scholen gebruikelijk om binnen het team hulp te vragen wanneer dat nodig is, zonder dat dit als een teken van tekortschietende competentie wordt gezien. Vanuit dit teamgevoel bleek het ook makkelijker te zijn om te leren van en met elkaar. Het verspreiden van expertise binnen een school of het leren van en met elkaar kan expliciet gefaciliteerd worden tijdens intervisiemomenten, zoals collegiale consultatie en co-teaching, of in een professionele leergemeenschap.^[30]

PROFESSIONALISERING

Op de paklijst staat ook het bieden van diverse mogelijkheden van professionalisering aan het onderwijsteam. Op sommige SPOTlight locaties verliep de professionalisering informeel door uitwisseling van kennis en ervaringen, en doordat medewerkers van het regulier en speciaal onderwijs elkaars lessen bezochten. Deze invulling van professionalisering is waarschijnlijk het gevolg van het sterke teamgevoel, waardoor het leren van en met elkaar laagdrempelig gerealiseerd kan worden en er sprake is van een veilige en lerende cultuur binnen de school.^[4,20,34]

Op het overgrote gedeelte van de SPOTlight locaties is de invulling van de professionalisering meer gestructureerd opgezet en werd er een grote variatie van trainingen en workshops geboden. Het professionaliseringsaanbod bestond uit voorlichtingen die inhoudelijke kennis versterkten, trainingen voor het bevorderen van een gezamenlijke schoolcultuur en scholing in methodes zoals 'Geef mij de vijf' en 'Leespraat'.

Centraal bij het samenstellen van het aanbod staat dat de professionalisering is gericht op het versterken van de kennis, houding en pedagogische en didactische vaardigheden van het onderwijsteam, zodat de visie op inclusief onderwijs in de praktijk kan worden gebracht.^[38-40] Vergelijkingsstudies tonen aan dat individuele en teamgerichte professionalisering resulteert in een positievere houding ten aanzien van inclusief onderwijs,^[39] toename van de self-efficacy en vaardigheden.^[38] Uit deze studies blijkt ook dat professionaliseringsactiviteiten weinig tot geen meetbaar effect hebben op het gedrag en kennisontwikkeling van leerlingen.^[38,39] Dat de effectiviteit van professionalisering niet significant is, hoeft niet geïnterpreteerd te worden dat dit onderdeel van de paklijst minder belangrijk is of een luxe upgrade. Het wetenschappelijke bewijs is onder andere niet sterk doordat veel onderzoeken naar professionalisering op kleinschalige projecten zijn uitgevoerd, verschillende soorten informatie en meetinstrumenten zijn gebruikt en dat de definitie en invulling van inclusief onderwijs enorm varieert.^[38,39] De praktijk en wetenschappelijke onderzoeken tonen wel aan dat professionalisering een randvoorwaarde is voor het realiseren van inclusief onderwijs.^[12,41,42]

Voor de invulling van het professionaliseringsaanbod hoeft niet alleen gezocht te worden bij trainingsbureaus.

De benodigde kennis en expertise zijn vaak dichterbij huis al beschikbaar, namelijk bij de 'reisbureaus' (samenwerkingsverbanden), de SPOTlight scholen en integrale onderwijscentra en andere pionierende samenwerkingen tussen speciaal en regulier onderwijs, zoals onderwijscollega's en samenwerkingspartners met een specifieke expertise.

Frequent werd benoemd dat het starten van de reis niet alleen moet afhangen van de inhoudelijke expertise binnen het onderwijsteam. Het is waardevol om de reis te laten starten met de personen die van het organiseren van de reis energie krijgen, en wie duidelijk de visie en belang van inclusief onderwijs voelen. Samenwerkingsverbanden kunnen vanuit hun rol als 'reisbureau' bijdragen door startende reizigers te verbinden aan onderwijsteams met expertise en ervaringen. Zie voor inspirerende voorbeelden van hoe een samenwerkingsverband de rol als 'reisbureau' vervult op pagina 72 t/m 77.

Ook hier is het weer van belang dat het gehele onderwijsteam elkaar ondersteunt en meeneemt in het 'doen' en 'ervaren' om meer inclusief onderwijs te bieden. Daarnaast is het opdoen van vertrouwen en ervaring met meer inclusief onderwijs een belangrijk onderdeel om de opgedane kennis uit de professionalisering te verrijken en te verankeren.^[43] Wel vraagt dit van het team, de leidinggevende(n) en schoolbesturen om een zekere mate van (zelf)vertrouwen, moed en ...lef.

LEF

Er zijn internationaal^[4,23] en nationaal^[1] inspirerende en pionierende voorbeelden van hoe het onderwijs anders georganiseerd kan worden om inclusief onderwijs te realiseren. Uit deze voorbeelden blijkt ook dat inclusief onderwijs pas gerealiseerd kan worden, als de kaders van het traditionele onderwijs worden losgelaten.^[44] Er werd bij elk SPOTlight werkbezoek benadrukt dat naast het zoeken naar inspirerende voorbeelden het daadwerkelijk anders organiseren van onderwijs vraagt om lef.

Daarom staat 'lef' specifiek op deze paklijst. Het gaat om het lef om überhaupt te starten met het anders vormgeven van onderwijs, ook wanneer nog niet het gehele teamw het gevoel heeft te beschikken over de benodigde kennis en vaardigheden om succesvol inclusief onderwijs te bieden.^[43] Een start voor het anders organiseren van het onderwijs is het doorbreken van het traditionele 'één-leraar-één-klas model'^[45] of te verkennen welke invullingen van doorstroom, symbiose, ondersteuning of invulling van een specifieke veilige en aangepaste leeromgeving passend is binnen de school.

Lef is geen concreet of tastbaar item in de bagage en ook niet expliciet onderzocht vanuit de wetenschap (hoeveel lef heeft een bestuur nodig?), waardoor het lastig is om concrete invulling te geven aan dit onderdeel uit de paklijst. De volgende bemoedigende quotes van directeuren, leraren en onderwijspecialisten van de SPOTlight werkbezoeken kunnen wel als inspiratie en motivatie dienen: **'Durf tegen de stroom in te gaan,' 'Voor het realiseren van inclusief onderwijs moet je buiten de gebaande paden treden en een nieuw pad creëren,' 'Wacht niet tot alle randvoorwaarden klaar zijn, begin gewoon!' en 'We kunnen niet blijven praten voordat we starten. We kunnen starten én blijven praten'.**

KLEIN BEGINNEN

Op basis van het voorgaande kan het beeld ontstaan dat lef nodig is om in het diepe te springen en alles anders te gaan doen. Voor een duurzame aanpak is het echter van belang juist klein te beginnen met het realiseren van inclusief onderwijs. Denk hierbij aan een gefaseerde opbouw, waarbij enkele leerlingen een halve week of voor enkele vakken onderwijs volgen binnen het regulier onderwijs. Ook kan er gestart worden met één groep of klas, zoals een kleutergroep of een eerste klas in het voortgezet onderwijs, of ervoor te kiezen om leerlingen niet meer te verwijzen, maar binnen de school te houden door met één gespecialiseerde (kleinschalige) klas die groepen doorbreekt. SPOTlight voorbeelden waarbij er klein gestart is, zijn de SNS-klas van De Kameleon, de DSO-klas van het Dalton College en het scholencollectief van De Esdoorn en Lichtenbeek. Ook bij de Twister en het scholencollectief van het Kadinsky College en de afdeling De Monnikskap werd tijdens de werkbezoeken het belang van klein beginnen benadrukt. Bij deze SPOTlight voorbeelden was het samengaan in één gebouw de aanleiding en werden vooraf aan de fysieke fusering (wat een grote stap is) kleinere samenwerkingen aangegaan, zoals het samen ontwikkelen van het vak wereldoriëntatie of het participatief ontwerpen van het nieuwe gebouw. Zo werd de noodzaak gecreëerd om elkaar al nodig te hebben en met elkaar samen te werken voordat iedereen in één gebouw zat. Ook buiten de SPOTlight voorbeelden zijn er good practices te vinden van scholen die een extra klas voor leerlingen met specifieke behoeften hebben opgezet.^[46]

Een belangrijk voordeel van klein beginnen is dat nog niet het gehele team aan boord hoeft te zijn of zich bekwaam genoeg moet voelen om inclusief onderwijs te bieden aan de leerlingen. Door positieve ervaringen op te doen en

zelfvertrouwen op te bouwen bij onderwijspersoneel,^[12,43] ouders en leerlingen, kan de invulling zich als een olievlek verspreiden en opgeschaald worden naar meerdere groepen en klassen, of een aanbod van inclusief onderwijs in elke groep, bouw of klas.

Een ander voordeel van klein beginnen is dat er eenvoudiger gestart kan worden met kleine en experimentele financiële voorzieningen. Ook wordt het gemakkelijker om het proces te monitoren en te evalueren, zodat er gerichtere aanpassingen gedaan kunnen worden.

Het 'klein beginnen' in plaats van in één klap volledig inclusief onderwijs aan te bieden, is zeker niet een te kleine stap maar een realistische en behaaltbare stap op de route naar de realisatie van inclusief onderwijs.

MONITORING EN BIJSTUREN

Bijna iedereen die op reis gaat, legt deze vast met foto's, aantekeningen of een dagboek vol indrukken. Ook de reis naar inclusief onderwijs vraagt om zulke momenten van vastleggen en reflectie. Op de paklijst voor het onderdeel 'monitoring en bijsturen' staan niet alleen het meenemen van een camera en notitieboek, maar manieren om de ontwikkeling en het verloop te monitoren, evalueren en waar nodig de tussentijdse aanpassingen vast te leggen.

Eigenlijk werden alle betrokkenen die een school vormen genoemd, niet alleen de direct betrokkenen zoals de leerling(en), ouders/verzorgers, leraren, onderwijsprofessionals en leidinggevenden, maar ook besturen, het samenwerkingsverband, partners en buurtbewoners.^[47,48] Inclusief onderwijs is niet enkel een reis gemaakt binnen de schoolmuren, maar een gezamenlijke reis van iedereen en ieders perspectief dient meegenomen te worden in de monitoring en bijsturing. Door elke 'reiziger' mee te nemen in de monitoring en het bijsturen, worden zij ook geïncorporeerd in het ontwikkel- en implementatieproces. Uit onderzoek komt naar voren dat het includeren van zowel bestuurders, ouders als buurtbewoners een cruciaal element is in het succes of falen van de realisatie van inclusief onderwijs.^[49]

Door regelmatig te evalueren met de directe betrokkenen, kan er tussentijds bijgestuurd worden, in plaats van pas te evalueren bij tegenslag, zoals een negatief oordeel vanuit de Inspectie van het Onderwijs of de beëindiging van financiële ondersteuning. Veelal is het dan te laat om bij te sturen en aanpassingen te doen en wordt het gehele initiatief overboord gegooid. Om deze situatie te voorkomen, is dit onderdeel van 'monitoring en bijsturen' onmisbaar op de paklijst. Als de monitoring van het initiatief vanaf de start wordt meegenomen, is het eenvoudiger om te laten zien welke (tussentijdse) opbrengsten het meer inclusieve onderwijs heeft opgeleverd voor het welzijn van leerlingen, de onderwijsresultaten, de in-, uit- en doorstroom van leerlingen, de financiële kosten en baten en ook het welbevinden van het (onderwijs)personeel.ⁱⁱ

Van belang is dat bij het onderdeel 'monitoren en bijsturen' de bewustwording is dat inclusief onderwijs ontwerpen en realiseren een complexe onderneming is en met name tijd vraagt.^[49] Het is dan ook niet realistisch om de verwachting te hebben dat na één jaar de beslissing genomen kan worden of het initiatief voor inclusief onderwijs succesvol of een mislukking is. Door het monitoren van diverse uitkomstmaten (zoals in de paragraaf hierboven opgesomd) wordt inzichtelijk gemaakt waar bijsturing nodig is en de route iets moet worden aangepast om bij de eigen context te passen. Dit regelmatig monitoren, evalueren en bijsturen werd bij de SPOTlight initiatieven ook frequent benoemd. In de praktijk resulteert dit in het stellen van specifieke doelen voor drie tot vijf jaar en enige flexibiliteit in het uitvoeren en doorontwikkelen van het initiatief. Juist omdat gaandeweg, onvoorziene uitdagingen zich aandienen of bleek dat er iets afgeweken moest worden van een vooraf uitgestippelde route.

ii Als er op een school sprake is van team-teaching, dan resulteert dit o.a. in meer werkplezier, minder burn-out en minder professionals die het onderwijs verlaten.^[20,30,45]

Breinkraker 3

Tlv's voor lesplaatsen in het gespecialiseerd onderwijs

Het gespecialiseerd onderwijs is er nu voor leerlingen die specialistische of intensieve begeleiding nodig hebben. Reguliere scholen zullen eerst moeten kijken of zij zelf (met extra ondersteuning) kunnen voldoen aan de behoeften van een kind. Pas als dat niet haalbaar is, vraagt de school een tlv aan bij het samenwerkingsverband om het kind naar het speciaal onderwijs te kunnen verwijzen. In de tlv-aanvraag moet de school onderbouwen welke ondersteuningsbehoefte de leerling heeft en waarom het regulier onderwijs hier niet in (al dan niet in arrangementsvorm) kan voorzien.

De kinderen moeten toestemming krijgen om speciaal onderwijs te volgen. Deze toestemming voor een lesplaats in het gespecialiseerd onderwijs wordt toelaatbaarheidsverklaring genoemd. De criteria voor het uitgeven van een tlv 'laag', 'midden' of 'hoog' kunnen per samenwerkingsverband verschillen, want binnen het samenwerkingsverband bestaat er een zekere mate van vrijheid voor de invulling van tlv-indicaties. Op basis van deze ondersteuningsbehoefte wordt de tlv categorie afgegeven.

DE BEKOSTIGING VAN INCLUSIEVE INITIATIEVEN

Als laatste onderdeel op de paklijst staat 'de bekostiging'. Dit onderdeel is niet het minst belangrijke, maar mogelijk wel het lastigste. Dat blijkt niet alleen uit de altijd aanwezige vraag tijdens een werkbezoek 'hoe bekostigen jullie dit initiatief?', maar ook uit diverse evaluatierapporten rondom inclusief onderwijs in Nederland.^[1,12,50] In deze rapporten wordt benoemd dat de complexiteit van het financieringsstelsel, dat gebaseerd is op het financieringsstelsel van de Wet Passend Onderwijs,^[51] en de tijdelijke opzet van de bekostiging van een initiatief^[12,50] veelal een obstakel zijn. Daarnaast zijn ook de aangekondigde bezuinigingen vanuit het kabinet (voorjaar 2025)^[52] ongunstig voor de realisatie van een duurzame en eenduidige bekostiging van inclusief onderwijs. Toch zijn er (tussen)oplossingen die hieronder gepresenteerd en uiteengezet worden.

De bekostiging van Passend Onderwijs

De bekostiging van Passend Onderwijs loopt via de samenwerkingsverbanden passend onderwijs. Zij ontvangen een budget van de overheid. Uit dit budget moeten zij in de eerste plaats geld afdragen aan de scholen voor gespecialiseerd onderwijs voor de leerlingen die daar, via een toelaatbaarheidsverklaring (tlv), door het samenwerkingsverband naar toe zijn verwezen. Tlv's (zie Breinkraker 3) zijn er in verschillende categorieën: s(b) o, pro en (v)so laag, midden en hoog. Elk type tlv heeft een eigen 'prijskaartje'. De overheid stelt deze bedragen jaarlijks vast en hanteert landelijke gemiddelden voor het aantal leerlingen dat naar verwachting ondersteuning nodig heeft. Het bedrag is dan ook gebaseerd op het aantal leerlingen in een samenwerkingsverband. Wat daarna resteert kunnen de samenwerkingsverbanden vrijelijk besteden. Samenwerkingsverbanden hebben dus eigenlijk een bruto en een netto tot hun beschikking. Bruto is het bedrag vóór de verplichte afdrachten aan het gespecialiseerd onderwijs. Netto is wat daarna resteert. Hoe minder tlv's er zijn afgegeven, des te groter de netto financiële ruimte van het samenwerkingsverband is. Meer over deze systematiek is te lezen in de 'Handreiking bedrijfsvoering en financieel management' van het Steunpunt passend onderwijs.^[53]

Het netto budget van het samenwerkingsverband

De mate waarin samenwerkingsverbanden beschikken over een netto te besteden budget verschilt sterk. Dit heeft te maken met de omvang van de deelname aan het gespecialiseerd onderwijs in de betreffende regio. Hoe hoger deze deelname, hoe lager het netto budget. Niet op de korte termijn (er wordt maar eens per jaar geteld), maar wel op de langere termijn kunnen samenwerkingsverbanden hun netto budget beïnvloeden.

Het netto budget staat ter vrije besteding van het samenwerkingsverband. Vanuit een samenwerkingsverband kan ervoor gekozen worden scholen budgetten te verstrekken om extra ondersteuning, arrangementen en dergelijke naar eigen inzicht vorm te geven. Een andere optie is om centraal vanuit het samenwerkingsverband arrangementen te laten aanvragen en toe te kennen. Ook zou er gekozen kunnen worden om bovenschoolse voorzieningen in het leven te roepen. Of, zoals in veel gevallen, wordt er gekozen voor een combinatie van deze diverse vormen. Het stelsel Passend Onderwijs biedt in dit kader veel vrijheid. De regio zelf bepaalt hoe men de bekostiging zelf wil en kan inrichten. Op weg naar inclusief onderwijs biedt deze bekostigingsvrijheid niet alleen obstakels, maar ook zeker mogelijkheden.

Pionieren in een bestaand stelsel

Het huidige bekostigingsstelsel Passend Onderwijs is in belangrijke mate gebaseerd op het financiële punt om de gang van een leerling naar het gespecialiseerd onderwijs te faciliteren. Voor de bekostiging van inclusief onderwijs is het van belang dat de overheid de komende jaren aan de slag gaat met het ontwerpen van een bekostigingsstelsel dat inclusie als uitgangspunt gaat hanteren. Tot die tijd blijft het de uitdaging om in een verouderd stelsel nieuwe initiatieven financieel vorm te geven. Zoals de praktijkvoorbeelden in deze reisgids laten zien, zijn de mogelijkheden er wel degelijk. Details over hoe elk initiatief gefinancierd is, zijn te vinden per profiel onder het kopje 'bekostiging'.

Wanneer de tijd aangekomen is om voor een eigen initiatief de bekostiging op papier te zetten, is het verstandig om daarbij de volgende drie adviezen in acht te nemen.

Advies 1: Business case

In de eerste plaats luidt het advies om een business case op te stellen voor het initiatief dat van start gaat. Als het inhoudelijke plan gereed is, wordt dit vervolgens cijfermatig vertaald in een business case: welke kosten worden verwacht en hoe worden deze gedekt. Deze dekking zal in het algemeen uit het budget van het samenwerkingsverband komen, wellicht aangevuld met een bijdrage vanuit de school of het schoolbestuur of subsidies.

Advies 2: Meerjarige afspraken maken

Ten tweede adviseren we (voortschrijdende) meerjarige afspraken te maken. Scholen en schoolbesturen zijn gebaat bij financiële zekerheid op de langere termijn. Alleen als die er is, kan er met een gerust hart op duurzame wijze een inclusief initiatief gestart worden. Het is daarom van belang dat initiatieven financiële garanties kunnen krijgen voor perioden van 5 à 10 jaar, gebaseerd op voortschrijdende toezeggingen. Een samenwerkingsverband kan dergelijke garanties afgeven, met de schoolbesturen als back-up op de achtergrond. Dergelijke financiële garanties staan los van de inhoudelijke evaluatie van de initiatieven.

Als een initiatief niet oplevert wat wordt beoogd, dan moet het natuurlijk gestaakt kunnen worden. Op basis van goede vooraf gemaakte afspraken over een nette afbouw.

Een aanvullend advies op het maken van meerjarige afspraken is dat, als er veel partijen bij het initiatief betrokken zijn (zoals jeugdzorg, gemeenten en andere diensten), het wenselijk kan zijn de afspraken in de vorm van een convenant op te stellen.

Advies 3: Includeer technische aspecten

In de derde plaats adviseren we in de financiële afspraken ook aandacht te besteden aan meer technische aspecten, zoals betaaltermijnen, indexatie en eventuele bijstellingen bij groei of krimp. Duidelijke afspraken over dergelijke detailkwesties helpen verwachtingen af te stemmen en voorkomen financiële verrassingen onderweg. Zo ontstaat er ruimte om de aandacht en energie te richten op wat echt toe doet, namelijk een duurzame realisatie van een initiatief voor inclusief onderwijs.

Geld volgt inhoud

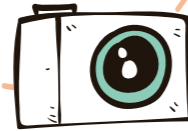
Hoewel dit onderdeel van de paklijst draait om geld, kan geld gezien worden als bijzaak. Het is noodzakelijk en onmisbaar; geen enkele reis kan gemaakt worden zonder financiële middelen. Maar toch blijft geld een bijzaak. De hoofdzaak is het inhoudelijke plan. Nadenken over 'hoe' te financieren kan pas nadat er is nagedacht over 'wat' te financieren. Hiervoor is een concreet plan nodig, waarin onder meer onderwerpen als doelgroep, aanpassingen aan de onderwijsomgeving, activiteiten, actoren, werkwijzen, beoogd resultaat en dergelijke beschreven worden. Daarbij kunnen beoogde resultaten betrokken worden bij het initiatief zelf, bijvoorbeeld betere continuïteit van ondersteuning in de klas of aantoonbare opbrengsten van arrangementen. Maar ook op de verschillende 'neveneffecten' die spelen bij de financiering. Voorbeelden van neveneffecten, zowel positief als negatief, die niet over het hoofd gezien moeten worden zijn:

- voorkomt dat er een 'traditionele' tlv procedure wordt opgestart, waardoor er tijd en inzet van alle betrokkenen wordt bespaard en eventuele negatieve ervaringen voor leerlingen en ouders bespaard blijven;
- behoud van een leerling op een reguliere school vraagt veelal een kleiner budget, dan welke aangevraagd wordt voor een tlv budget op het s(b)o of vo;
- een budget voor een reguliere school kan breder ingezet worden dan voor één leerling en daarmee een hele groep bekostigen (zie bijvoorbeeld de route van groepsarrangementen);
- er komt een financiële (externe) prikkel voor het regulier onderwijs om aanpassingen te realiseren;
- een kleinere stroom van doorverwijzingen richting het gespecialiseerd onderwijs;
- kortere wachttijden voor een passende en juiste leeromgeving voor specifieke kinderen;
- minder kosten voor het leerlingvervoer;
- een leerling kan onderwijs volgen in de eigen wijk.

De vraag moet beantwoord worden waarom het zinvol en kansrijk is juist aan deze reis (dit initiatief) geld te besteden. Dat vraagt inhoudelijk denkwerk en doelmatigheid, waarbij bovenstaande neveneffecten mee in overweging genomen kunnen worden.

Het monitoren en evalueren van het initiatief is een onderdeel van de paklijst op zichzelf, maar het is ook van belang om niet alleen transparant te monitoren en bij te sturen als doelen niet behaald worden, maar ook om de bekostiging te monitoren en evalueren. Dit begint met het opstellen van een begroting en vervolgens scherp volgen en bijhouden waar het geld heen gaat. Zo worden verrassingen en eventuele negatieve budgetten voorkomen. Het advies is dan ook om ook de bekostiging en inzet van financiële middelen te verankeren in de (transparante) monitoring, een vast of terugkerend item te laten zijn op de agenda bij evaluatiemomenten en heldere aanpassingen te maken in de begroting, om bij te sturen als doelen niet worden behaald of als er veranderingen zijn in de beschikbare financiële middelen. Volg het geld, maar laat de inhoud - de passende invulling van inclusief onderwijs in de eigen schoolcontext - leidend zijn. Illustratief voor deze insteek is dat bij bijna elk SPOTlight werkbezoeken benoemd werd dat wanneer de insteek inclusief onderwijs is en 'iedereen welkom is op de school', dit ook betekent dat er extra ingezet moet worden om de juiste (contextuele) ondersteuning te kunnen bieden en dat daar een prijskaartje aan zit. Hoe die prijs exact betaald wordt, kan het beste benaderd worden als "dat is een zorg voor later, want het gaat nu eerst om de realisatie van een goed onderwijsaanbod". Deze insteek is precies wat wordt bedoeld in het hierboven beschreven onderdeel 'geld volgt inhoud'. Vanuit het perspectief van de duurzaamheid van het initiatief moeten de adviezen uit het onderdeel 'pionieren in een bestaand stelsel' niet overgeslagen worden en dient er al actief samenwerking gezocht te worden met een partner, zoals een bestuur, een andere school of het samenwerkingsverband.

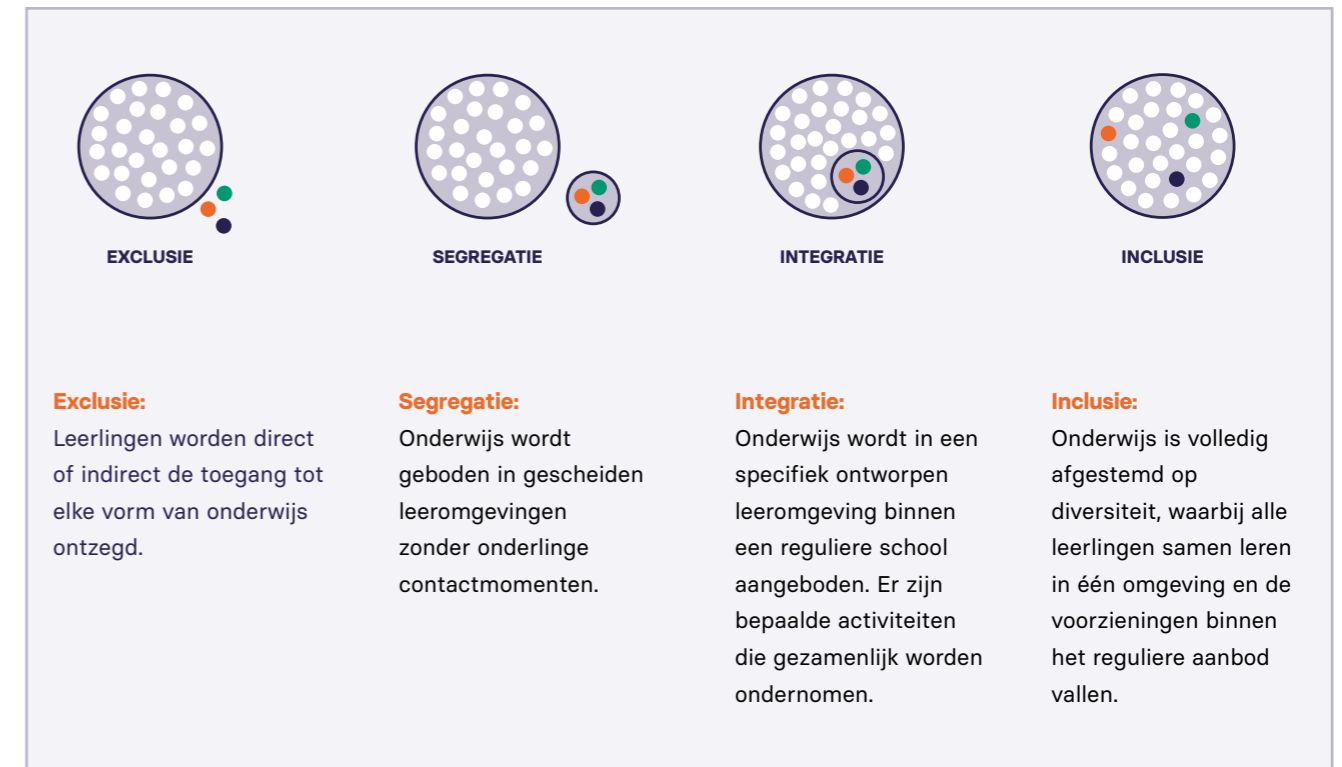
HET SAMENKOMEN VAN THEORIE EN PRAKTIJK

In dit onderdeel van de reisgids worden nog een keer theorie en praktijk samengebracht, zodat er naast de onderdelen van de paklijst een aanvullend oriëntatiepunt geboden wordt op de route naar inclusief onderwijs.

De beweging richting inclusief onderwijs is gedreven door morele en maatschappelijke waarden, zoals het recht op onderwijs in de eigen buurt, en wordt verder ingekleurd vanuit persoonlijke motivaties en ervaringen. Daarnaast wordt de beweging richting inclusief onderwijs ook gestimuleerd door onder andere internationale statuten, zoals het VN-kinderrechtenverdrag,^[54] het VN-mensenrechtenverdrag Handicap^[55] en de Salamanca verklaring.^[47]

Wanneer je een groep mensen bij elkaar zet en hen vraagt na te denken en te praten over inclusief onderwijs, kan het gebeuren dat er pas na uren lange gesprekken het inzicht ontstaat dat de gesprekspartners vanuit heel verschillende perspectieven denken. Denk aan verschillende doelgroepen, zoals leerlingen met internaliserende gedragingen of leerlingen met een vluchtelingen achtergrond. Het is dus van belang om eerst helder te krijgen wat inclusie

of inclusief onderwijs precies is of zou moeten zijn. Ter ondersteuning en verduidelijking heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en wetenschap een beleidskader opgesteld met een definitie beschrijving van inclusief onderwijs (zie ook breinkraker 1).^[7] Daarnaast bestaan er diverse modellen, die veelal gebruikt worden. Het inclusiemodel is mogelijk wel het bekendste model, als het gaat om inclusief onderwijs.^[55] Op basis van observaties binnen het SPOTlight project wordt dit model aangevuld. Zo komen theorie en praktijk samen.

Figuur 1: Visuele representatie van het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap General Comment nr. 4

Dit figuur is afgeleid van de visuele representatie van het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap General Comment nr. 4, zie <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/GC/RighttoEducation/CRPD-C-GC-4.doc>

INCLUSIEMODEL

Het inclusiemodel uit figuur 1 is een typisch voorbeeld van hoe iets er in theorie uit kan zien, maar in de praktijk moeilijk te realiseren is.

Ook tijdens andere SPOTlight werkbezoeken werd verwezen naar de afbeelding in figuur 1. Er werd dan wel benadrukt dat de invulling van inclusie of inclusief onderwijs niet leek aan te sluiten op de weergaves en beschrijvingen van 'integratie' of 'inclusie'.

Onder andere doordat leerlingen (tijdelijk) gebruikmaken van een aangepast onderwijsaanbod, veelal in een specifiek daarvoor ingericht klaslokaal. Het gevolg is dat, ondanks de inspirerende initiatieven, er een gevoel heerst van het niet kunnen voldoen aan de standaard van inclusie die geschetst wordt in het inclusiemodel. Waarschijnlijk komt dit door de weergave van 'inclusion'. Want als de tekstuele toelichting meegenomen wordt, voldoen de initiatieven van de SPOTlight scholen wel degelijk aan 'inclusie'.

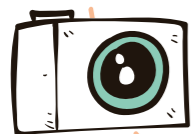

Figuur 2: Belonging op basis van het SPOTlightproject

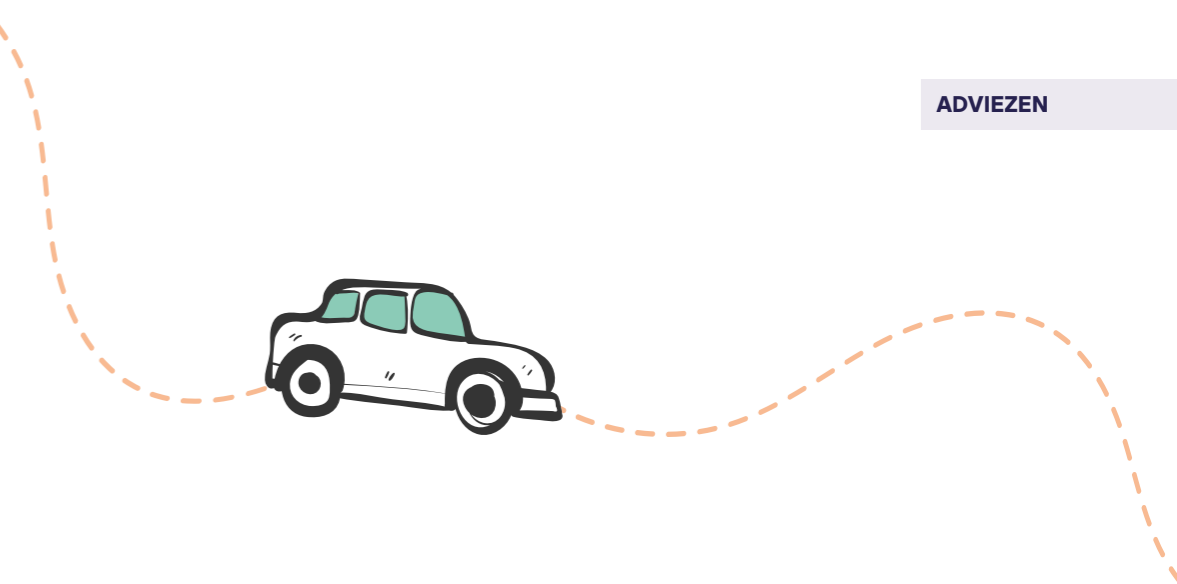
Op het Kandinsky College en de Monnikskap afdeling werd een eigen uitgebreidere variant op het inclusiemodel uitgetekend, genaamd 'Samen School Zijn'. De uitgebreidere beschrijving die gegeven werd is: "Om samen een school te zijn, is het van belang om elkaar te ontmoeten tijdens de les, in en om de school en bij activiteiten. Door leerlingen met elkaar de verbinding te vinden en samen te zoeken naar hoe dit invulling gegeven kan worden, is het mogelijk om samen op reis te gaan en de wereld te ontdekken." Om aan te geven dat er verbinding en uitwisseling plaatsvindt tussen de leerlingen, is de kleine cirkel in het inclusiemodel niet volledig gesloten en zijn er pijlen toegevoegd die van binnen en naar buiten gaan.

Op basis van het SPOTlight project wordt de suggestie gegeven om het model in figuur 1 uit te breiden met de toevoeging van 'belonging' binnen het inclusiemodel, zodat het beter aansluit op de praktijk. Met deze nuancering van inclusie is het mogelijk dat initiatieven voor inclusief onderwijs niet ontmoedigd worden en biedt dit een extra oriëntatiepunt op de weg naar inclusief onderwijs (zie figuur 2).

Dit oriëntatiepunt heet in de Engelse bewoording 'belonging', of in het Nederlands 'erbij horen'. 'Erbij horen' betekent dat alle leerlingen welkom zijn en ervaren dat zij in de school en in de buurt erbij horen, doordat er bewust en actief aanpassingen worden gemaakt, zodat zij volwaardig deel kunnen nemen aan het onderwijs.^[6] Door het expliciet aanbieden van ondersteuning die (nog) niet geboden kan worden in een regulier klaslokaal, maar wel in de directe nabijheid van andere leerlingen, ontstaat er het daadwerkelijke gevoel van erbij horen. Doordat de ondersteuning niet exclusief is voor specifieke leerlingen, maar andere leerlingen ook gebruik kunnen maken van de aanvullende ondersteuning, zal daadwerkelijk elke leerling zich welkom, veilig en gezien voelen.^[1]

ADVIEZEN VOOR ONDERWEG

Aanbevelingen vanuit het SPOTlight project

Als de reisgids van voor naar achter is doorlopen, kan op basis van de paklijst en routekaart nu de rugtas worden ingepakt. De reis naar inclusief onderwijs kan van start gaan, waarbij eenieder zijn eigen route kan kiezen. Om de beste ervaringen op te doen tijdens de reis, volgen hier nog een aantal laatste aanbevelingen.

MEERWAARDE VAN INCLUSIEF ONDERWIJS

Er zijn vele redenen aan te dragen waarom inclusief onderwijs van belang is en een meerwaarde heeft. De meest genoemde reden is dat ieder kind en jongere recht heeft op goed en passend onderwijs dat dicht nabij thuis geboden wordt. Als meerwaarde wordt daarbij aangehaald dat inclusief onderwijs niet alleen waardevol is voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften, maar ook voor alle leerlingen.

De werkbezoeken en profielbeschrijvingen in deze reisgids laten zien dat de meerwaarde nog breder is. Alle leerlingen én leraren profiteren van inclusief onderwijs. Op de vraag "Wat heeft jullie inclusief onderwijs initiatief opgeleverd?" werd veelal benoemd dat de onderlinge acceptatie en sociale contacten tussen leerlingen toenamen, maar ook dat het handelingsrepertoire van leraren toenam en dat de kennis en vaardigheden die zij toepasten in de 'inclusieve klas' of voor specifieke leerlingen, ook zeer bruikbaar zijn binnen het 'reguliere onderwijs'. Dit laatste sluit aan bij de principes van 'Universal Design for Learning' (UDL).^{III} Het uitgangspunt van UDL is dat er altijd verschillen tussen leerlingen zullen zijn en dat het onderwijs daarop ingericht en afgestemd kan en dient te worden. De afstemmingen en aanpassingen worden bij UDL zo ontworpen dat er een

leeromgeving ontstaat waar niet alleen die ene leerling of specifieke doelgroep gebruik van kan maken, maar dat de aanpassingen beschikbaar zijn voor iedereen.

REISBUREAU – ROL VAN DE SAMENWERKINGSVERBANDEN

Samenwerkingsverbanden vervullen een centrale rol in de reis naar inclusief onderwijs, vandaar ook de beeldspraak van een reisbureau. Een belangrijke taak van het reisbureau is het creëren van een transparant overzicht in het ondersteuningsaanbod voor scholen en leerlingen, dat geboden en bekostigd kan worden vanuit het samenwerkingsverband. Zo wordt het makkelijker om zoveel mogelijk leerlingen onderwijs te bieden op een school in de eigen omgeving.

Vanuit de regie- en adviesrol kunnen samenwerkingsverbanden een faciliterende rol op zich nemen vanuit de gezamenlijke opdracht in de regio om te bekostigen, ondersteuning te bieden, de verbindende rol op zich te nemen en in kaart te brengen wat de situatie is in de regio. Binnen (en ook tussen) samenwerkingsverbanden kunnen de succesvolle voorbeelden gepromoot worden. Dit kan bijvoorbeeld door periodiek een overzicht te publiceren

met welke arrangementen gefaciliteerd worden en hoe deze te bekostigen, waardoor het mogelijk wordt om initiatieven vanuit een duidelijke visie aan de voorkant de bekostiging te regelen. Daarnaast kan geëtaleerd worden welke voorzieningen er vanuit het samenwerkingsverband geleverd kunnen worden, zoals speciale loketten en informatiebijeenkomsten. Deze overzichten dienen als een praktische reisgids voor scholen en bestuurders, maar dragen ook bij aan het inzichtelijk maken van wat mogelijk is en het vergroten van de kennisdeling binnen het samenwerkingsverband.

BEKOSTIGINGSMOGELIJKHEDEN – FINANCIËLE (HER)ORGANISATIE

De huidige manieren om de initiatieven van inclusief onderwijs te financieren, kunnen onrust veroorzaken binnen een samenwerkingsverband of de school en een bestuur. De bekostiging is gebouwd op tijdelijke subsidies of financieringen, wat het lastig maakt een stabiel, duurzaam en robuust initiatief op te zetten.^[56] Toelaatbaarheidsverklaringen (tlv) worden veelvuldig ingezet als bekostigingsconstruct voor de inclusieve onderwijsinitiatieven. Een tlv is bedoeld als een formele toekenningsverklaring voor een leerling met als eindpunt speciaal onderwijs. Als tlv's gebruikt worden om de staat van inclusief onderwijs vast te stellen of te toetsen, kan er een vertekend beeld ontstaan. Doordat de bekostiging vanuit tlv's niet gelijk is aan het aantal leerlingen in het speciaal onderwijs. Aan de andere kant zal het in stand houden van de bekostiging van de initiatieven vanuit tlv's ook een vertekend beeld geven van de kosten voor inclusief onderwijs.

Als het eenvoudiger wordt om arrangementen te bekostigen, wordt er onder andere voorkomen dat tlv's ingezet worden om deze arrangementen te financieren en leerlingen onnodig een formele toelating te geven tot speciaal onderwijs. Deze herverdeling van bestaande budgetten zal niet direct leiden tot de noodzaak van aanvullende financiering, doordat er minder tlv's aangevraagd worden en de niet aangewende middelen vanuit deze tlv's preventief ingezet worden.

Om eventuele vertekeningen rondom de bekostiging van inclusief onderwijs tegen te gaan en te werken richting een laagdrempelige en eenvoudige financiering van de initiatieven rondom inclusief onderwijs, is een herziening van de financiering op het niveau van de samenwerkingsverbanden én op beleidsmatig niveau hard nodig.^[12,56] Daarnaast is het ook mogelijk om bij de gemeente te verkennen wat eventuele bekostigingsmogelijkheden zijn. Hiervoor is een goede samenwerking met de gemeente, maar ook met andere partners (bestuur, een andere school, zorgaanbieder en/of samenwerkingsverband) van belang. Gezamenlijk kan de financiële puzzel gelegd worden om realistische en haalbare afspraken over de bekostiging van de reis te organiseren.

Er zijn veel initiatieven vanuit regulier en speciaal (basis) onderwijs, ook buiten de voorbeelden uit het SPOTlight project, waarbij het inclusieve onderwijs ingericht is op groeps- of individueel arrangement. Deze arrangementen veranderen de onderwijslocatie niet voor de leerling, maar voegen specifieke ondersteuning toe met als uitgangspunt dat deze ondersteuning de behoeftes en ontwikkeling van de leerling volgt.

III Voor meer informatie over UDL zie de website: <https://udlguidelines.cast.org>

ACCOMMODATIE – HET GEBOUW, LOKALEN, ROOSTERING EN CURRICULUM

In de profielen in deze SPOTlight reisgids is terug te zien dat er ook aanpassingen zijn gedaan aan de accommodatie voor inclusief onderwijs. De meeste aanpassingen dragen bij aan het creëren van een veilige ruimte en een veilig leerklimaat.

Gebouw en lokalen

Veelal worden er subtielere aanpassingen gemaakt, zoals het prikkelarm maken van het gebouw of het inrichten van een specifieke ruimte waar leerlingen zich kunnen terugtrekken als ze behoefte hebben aan een rustige omgeving. Andere mogelijkheden om een prikkelarme leeromgeving te creëren, zijn het verkleinen van de groepsgrootte en het aanpassen van de schooldagindeling. Denk hierbij aan een rustige opstart, bijvoorbeeld door leerlingen de mogelijkheid te bieden om vóór of ná de reguliere aanvangstijd te starten in een mentorklas.

Andere praktische voorbeelden betreffen het toegankelijk maken van het gebouw, denk hierbij aan hellingplaatsen, een ruime lift en brede deuren en gangen. Maar ook een (natte) ruimte voor verzorging en verschooning, een toiletruimte met beugels en/of tillift en voldoende parkeerruimtes voor voertuigen waarin rolstoelgebruikers verplaatst worden.

Roostering en curriculum

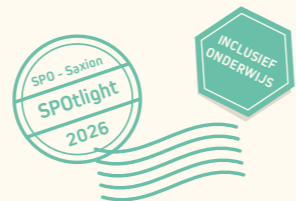
Het is ook van belang om te zorgen dat roosters van het regulier en speciaal onderwijs, en bij groepsarrangementen, zoals bij de hvE-klas en DSO-klas, op elkaar afgestemd worden. Net als de aansluiting op de inhoud van het curriculum. Door het meenemen van deze aanpassingen wordt het eenvoudiger om leerlingen op eigen behoefte en naar eigen ontwikkeling door te laten stromen, te laten schakelen of tijdelijk gebruik te laten maken van aanpassingen (bijvoorbeeld bij langdurige ziekte).

Nieuwbouw

Nieuwbouwprojecten bieden een strategische kans om met andere scholen en partners te kiezen voor de route 'twee-scholen-onder-één-dak' of een integraal onderwijscentrum. Daarnaast biedt nieuwbouw de mogelijkheid om in het ontwerp expliciet rekening te houden met de toegankelijkheid van het gebouw en voorzieningen te integreren, zoals een natte ruimte. Ook hier geldt dat inspiratie opgedaan kan worden bij anderen, zoals Het Gele Park of het Kandinsky College en afdeling De Monnikskap. Het ontwerpen kan in samenspraak gebeuren met leerlingen en ouders. Zo krijgt het nieuwbouwproject een rijkere invulling van inclusie.

Niet vergeten!

De routes op de routekaart zijn een selectie van de mogelijkheden om een vorm van inclusief onderwijs te starten. De uitnodiging om ook van de gepresenteerde routes af te wijken en deze met pen of potlood aan te duiden en te delen met anderen blijft staan! Het allerbelangrijkste is dat de reis aangepast wordt aan wat er vanuit de context en doelgroep of leerling(en) noodzakelijk is. Heb plezier in het uitstippelen en uitzoeken hoe de onderdelen van de paklijst er voor jullie uitzien, vergeet niet de reis vast te leggen (monitoren), verlies het doel van inclusief onderwijs niet uit het oog en besef dat deze reis een groepsreis is, geen solo-expeditie.

Een goede en plezierige reis toegewenst!

Steunpunt Passend Onderwijs, _____
Vivian Velthuis en Renske de Leeuw _____

1. Inspectie van het Onderwijs. (2025). *Samenwerking regulier en speciaal onderwijs. Inclusiever onderwijs in de praktijk* (p. 13). Inspectie van het Onderwijs. <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/rapporten/2025/05/26/samenwerking-regulier-en-speciaal-onderwijs.-inclusiever-onderwijs-in-de-praktijk>
2. Schuman, H. (2021). *Een route naar inclusief onderwijs*. Steunpunt Onderwijs.
3. Ministerie van Onderwijs. (2023). *Werkagenda route naar inclusief onderwijs 2035*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
4. Ainscow, M. (2024). *Developing inclusive schools: Pathways to success*. Taylor & Francis.
5. UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report. Inclusion and Education: All means all*. UNESCO.
6. Slee, R. (2019). Belonging in an age of exclusion. *International Journal of Inclusive Education*, 23(9), 909-922. <https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1602366>
7. Ministerie van Onderwijs. (2024). *Beleidskader Met elkaar voor alle kinderen en jongeren*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
8. Pawson, R., & Tilley, N. (2004, februari 27). *Realist evaluation*. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=e092393652456869d7ccf6fa57b5a5a4d2d9e10a>
9. Tilley, N. (2000, september). *Realistic Evaluation: An Overview*. Founding Conference of the Danish Evaluation Society. <https://healthimpactassessment.pbworks.com/f/Realistic+evaluation+an+overview+-+UoNT+England+-+2000.pdf>
10. Loreman, T., Forlin, C., Chambers, D., Sharma, U., & Deppeler, J. M. (2014). Conceptualising and measuring inclusive education. In *Measuring Inclusive Education* (pp. 3-17). Emerald Group Publishing Limited.
11. Booth, T., & Ainscow, M. (2002). Index for inclusion: Developing learning and participation in schools (p. 106). Centre for Studies on Inclusive Education. <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>

12. de Boer, A., & Tenback, C. (2024). *Op naar geïntegreerde onderwijsvoorzieningen: Eindrapportage over het beleids- en praktijkgerichte onderzoek – tranche 2018*. Rijksuniversiteit Groningen.
13. Kennisrotonde. (2023). *Welke kenmerken van de basisondersteuning verlagen het verwijzingspercentage naar het speciaal basisonderwijs?* (No. KR.1795). NRO.
14. Mezzanotte, C., & Calvel, C. (2023). *Indicators of inclusion in education: A framework for analysis* (OECD Education Working Papers No. 300; OECD Education Working Papers, Vol. 300). <https://doi.org/10.1787/d94f3bd8-en>
15. Sardes. (2022). *Inclusieladder*. Sardes.
16. Smeets, E., de Boer, A. A., van Loon-Dijkers, A. L. C., Rossen, L., & Ledoux, G. (2017). *Passend onderwijs op school en in de klas. Eerste meting in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs. [Befitting Education at school and in the classroom. First evaluation in primary and secondary education]*. (Nummer 21). KBA Nijmegen.
17. van den Berg, D. (2020). *De toekomst van ons onderwijsstelsel*. Gompel&Svacina.
18. van Dijk, A., Touw, H., & Sergeant, S. (2023, december 18). *Dialogokaarten inclusief onderwijs: Ruimte voor het vertraagde gesprek*. Gompel&Svacina.
19. van Veen, D., & van der Steenhoven, P. (2021). *Werken aan inclusiever basisonderwijs. Verkennend onderzoek onder basisscholen in Nederland*. NCOJ.
20. Draaisma, A., Woldman, N., Runhaar, P., Den Brok, P., Van Woerkom, M., Claessens, L., & Lucas, F. (2021). *Anders organiseren in primair onderwijsteams: Een zoektocht naar minder werkdruk en meer werkgeluk*. Wageningen University & Research. <https://doi.org/10.18174/544885>
21. Fluijt, D., Struyf, E., & Bakker, C. (2020). *Samen lesgeven: Co-teaching in de praktijk*. Pelckmans Pro.
22. Imants, J., Berendse, M., & van Sijl, I. (2020). *Leren anders organiseren: De praktijk van scholen die het jaarklassensysteem loslaten*. Bazalt Educatieve Uitgaven.

23. de Boer, A., & Kuijper, S. (2025). *Ondersteuning aan leerlingen in een inclusieve onderwijssetting: Een systematische reviewstudie* (p. 11). Rijksuniversiteit Groningen.
24. Galenkamp, H., & Schut, J. (2024). *Handboek professionele schoolcultuur: Focus op koers en gedrag* (6^e herziene en aangevulde druk). Pica.
25. Derksen. (2021). *Goed teamwerk*. Koninklijke Boom uitgevers.
26. Weghorst, M. (2023, februari). Uitspreken, afspreken, aanspreken. *Movisie*, 1.
27. European Agency for Special. (2014). *Vijf kernboodschappen voor inclusief onderwijs. Van theorie naar praktijk*. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. https://www.european-agency.org/sites/default/files/Five_Key_Messages_for_Inclusive_Education_NL.pdf
28. European Agency for Development. (2012). *Profile of inclusive teachers*. European Agency for Development in Special Needs Education. <https://www.european-agency.org/sites/default/files/Profile-of-Inclusive-Teachers.pdf>
29. Dijk, M., van der Baan, A.-L., Kerkvliet, M., & Nijenkamp, R. (2022). *Van "Ik en de klas" naar "Wij en de school": Hoe anders organiseren een bijdrage kan leveren aan het lerarentekort in het primair onderwijs*. Hanzehogeschool Groningen.
30. Meirsschaut, M., & Ruys, I. (2017). *Team teaching: Wat, waarom, hoe en met welke resultaten? Een verkenning van de literatuur* (No. SONO/2017.OL2.2/2). Steunpunt Onderwijsonderzoek.
31. Fluijt, D. (2018). *Passend onderwijzen met co-teaching: Studie naar de gemeenschappelijke betekenisverlening van co-teaching teams*. Global Academic Press.
32. Charif, S. (2024). *Een verborgen dynamiek binnen de school: Over de invloed van teacher self-efficacy en collective... teacher efficacy op de kwaliteit van ons onderwijs*. SC Consultancy.
33. Goddard, R. (2002). A Theoretical and Empirical Analysis of the Measurement of Collective Efficacy: The Development of a Short Form. *Educational and Psychological Measurement*, 62(1), 97-110. <https://doi.org/10.1177/0013164402062001007>
34. Mudhar, G., Ertesvåg, S. K., & Pakarinen, E. (2024). Patterns of teachers' self-efficacy and attitudes toward inclusive education associated with teacher emotional support, collective teacher efficacy, and collegial collaboration. *European Journal of Special Needs Education*, 39(3), 446-462. <https://doi.org/10.1080/08856257.2023.2233297>
35. Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2019). Teacher Self-Efficacy and Collective Teacher Efficacy: Relations with Perceived Job Resources and Job Demands, Feeling of Belonging, and Teacher Engagement. *Creative Education*, 10(07), 1400-1424. <https://doi.org/10.4236/ce.2019.107104>
36. Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2021). Collective teacher culture: Exploring an elusive construct and its relations with teacher autonomy, belonging, and job satisfaction. *Social Psychology of Education*, 24(6), 1389-1406. <https://doi.org/10.1007/s11218-021-09673-4>
37. Donohoo, J. (2018). Collective teacher efficacy research: Productive patterns of behaviour and other positive consequences. *Journal of Educational Change*, 19(3), 323-345. <https://doi.org/10.1007/s10833-018-9319-2>
38. Donath, J. L., Lüke, T., Graf, E., Tran, U. S., & Götz, T. (2023). Does Professional Development Effectively Support the Implementation of Inclusive Education? A Meta-Analysis. *Educational Psychology Review*, 35(1), 30. <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09752-2>
39. Holmqvist, M., & Lelling, B. (2021). Teachers' collaborative professional development for inclusive education. *European Journal of Special Needs Education*, 36(5), 819-833. <https://doi.org/10.1080/08856257.2020.1842974>
40. European Agency for Special Needs and Inclusive. (2020). *Teacher Professional Learning for Inclusion: Methodology Report*. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. https://www.european-agency.org/sites/default/files/TPL4I_Methodology_Report.pdf
41. De Leeuw, R. R., De Boer, A. A., Bijstra, J., & Minnaert, A. E. M. G. (2018). Teacher strategies to support the social participation of students with SEBD in the regular classroom. *European Journal of Special Needs Education*, 33(3), 412-426. <https://doi.org/10.1080/08856257.2017.1334433>
42. De Leeuw, R. R., De Boer, A., & Minnaert, A. (2020). What do Dutch general education teachers do to facilitate the social participation of students with SEBD? *International Journal of Inclusive Education*, 24(11), 1194-1217. <https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1514081>
43. Vyrastekova, J. (2025, juli 5). *Wetenschap over inclusief onderwijs—Inclusief lesgeven: Eerst overtuigd zijn of zelfvertrouwen hebben?* [Steunpunt passend onderwijs-povo.nl]. <https://www.steunpuntpassendonderwijs-povo.nl/document/wetenschap-over-inclusief-onderwijs-inclusief-lesgeven-eerst-overtuigd-zijn-of-zelfvertrouwen-hebben/>
44. Barshay, J. (2025). Top scholar says evidence for special education inclusion is 'fundamentally flawed'. *Nomanis*, 19, 4. https://www.nomanis.com.au/hubfs/Nomanis%20Issue%2019/NOMANIS%2019_SEPT25_Barshay.pdf
45. Klaver, L., & Van Der Zee, S. (2023). 'The Next Education Workforce': Inspiratie uit Arizona. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 44(4), 45-62. <https://doi.org/10.63379/6t484s67>
46. De Ronde-Davidse, N. A., Visser, A., & Van der Vliet, M. (2017). *Good practices van passend onderwijs*. Driestart educatief. <https://www.driestart-educatief.nl/getmedia/4a9391b6-64aa-48e3-b450-3e5d2a4d0f0e/Good-practices.pdf>
47. UNESCO. (1994). *The Salamanca statement and framework for action on special needs education*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427?posInSet=1&queryId=bfb441f3-496e-486b-85da-74e8e05f16e9>
48. UNESCO. (2015). Incheon Declaration and SDG4—*Education 2030 Framework for Action*. UNESCO.
49. Minnaert, A. E. M. G., & Meijer, W. (2018). Van 'ieder voor zich', via samenwerken, op weg naar coöperatief werken in de onderwijssketen. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 57(3/6), 136-142. https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/78478462/63343183_4513749_Minnaert_Meijer_Themanummer_50_jaar_ortho.pdf
50. Ledoux, G., Waslander, S., & m.m.v. Eimers, T. (2020). Evaluatie passend onderwijs: *Eindrapport mei 2020* (No. 74; Evaluatie Passend Onderwijs (2014-2020)). Kohnstamm Instituut/TIAS School for Business and Society/KBA Nijmegen. <https://evaluatiepassendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2020/05/Eindrapport-evaluatie-passend-onderwijs-2020.pdf>
51. Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. (2014). *Wet Passend Onderwijs*.
52. Voorjaarsnota van het kabinet Schoof (2025).
53. Steunpunt Passend Onderwijs. (2023). *Handreiking bedrijfsvoering & financieel management samenwerkingsverbanden*. Steunpunt Passend Onderwijs. <https://www.steunpuntpassendonderwijs-povo.nl/document/handreiking-bedrijfsvoering-en-financieel-management-swv/>
54. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. UNICEF. <https://www.unicef.org/child-rights-convention>
55. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
56. de Boer, A., & Rademaker, F. (2025). *Op naar geïntegreerde onderwijsvoorzieningen: Tussenrapportage beleidsonderzoek van de tweede meting, tranche 2021*. Rijksuniversiteit Groningen\NRO Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek.

BIJLAGE 1

VEREENVOUDIGDE WEERGAVE OPBOUW TOOL INCLUSIEF ONDERWIJS IN DE SPOTLIGHT

OUTPUT

Inclusief onderwijs op de school

- Wat is inclusief onderwijs op deze school?
- Welke leerlingen krijgen nu nabij onderwijs?
- Voor welke extra ondersteuningsbehoeften kan inclusief onderwijs gerealiseerd worden op deze school?

PROCES

Wat is er veranderd om een inclusieve leeromgeving te realiseren?

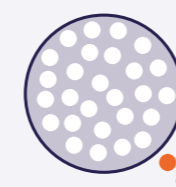
- Met wie zijn er samenwerkingen aangegaan? Denk hierbij aan regulier, speciaal onderwijs, (jeugd)zorg of een specifieke partner.
- Welke aanpassingen zijn er gedaan om de bestaande situatie te realiseren? Denk hierbij aan de opties 1) in de klas, 2) het curriculum, 3) de leerling ondersteuning, 4) de professional en 5) de school (als gebouw).
- Wat is de groepsgrootte in de klas/groep?
- Welke scholingen en trainingen heeft het personeel gevolgd?
- Hoe is er gezorgd voor een gezamenlijk teamgevoel en gedeelde visie?
- Welke ondersteuning is er gezocht bij samenwerkingsverbanden, partners en instanties?

INPUT

- Welke financiële steun, fondsen en budgetten zijn aangetrokken en/of ingezet bij de realisatie van het inclusieve onderwijs?
- Hoe is het team meegenomen in de transitie naar inclusief onderwijs?
- Is er naast de Wet Passend Onderwijs en het beleidskader Inclusief Onderwijs van OCW een impuls geweest om inclusief onderwijs te realiseren? (Denk aan een leerling in een rolstoel willen behouden of nabij onderwijs realiseren voor een broertje of zusje van een van de leerlingen)
- Welke missie, visie en/of pedagogische benadering heeft de school die bezocht wordt om inclusief onderwijs te realiseren?

BIJLAGE 2

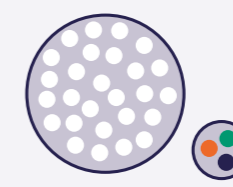
AANGEVULDE BEGRIPPEN MODEL EXCLUSIE, SEGREGATIE, INTEGRATIE, ERBIJ HOREN, INCLUSIE

EXCLUSIE

Exclusie:

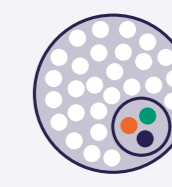
Leerlingen worden direct of indirect de toegang tot elke vorm van onderwijs ontzegd.

SEGREGATIE

Segregatie:

Onderwijs wordt geboden in gescheiden leeromgevingen zonder onderlinge contactmomenten.

INTEGRATIE

Integratie:

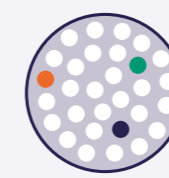
Onderwijs wordt in een specifiek ontworpen leeromgeving binnen een reguliere school aangeboden. Er zijn bepaalde activiteiten die gezamenlijk worden ondernomen.

ERBIJ HOREN

Erbij horen:

Leerlingen ervaren dat zij welkom zijn, met ruimte voor aanvullende en passende ondersteuning die eventueel buiten de reguliere klas geboden wordt.

INCLUSIE

Inclusie:

Onderwijs is volledig afgestemd op diversiteit, waarbij alle leerlingen samen leren in één omgeving en de voorzieningen binnen het reguliere aanbod vallen.

In de SPOTlight: 'Een reisgids naar inclusief onderwijs - Inzichten uit het SPOTlight project' is een uitgave van Steunpunt Passend Onderwijs en is het resultaat van de samenwerking van Steunpunt Passend Onderwijs en het lectoraat Vernieuwend Onderwijs van hogeschool Saxion.

Auteurs: Renske de Leeuw en Vivian Velthuis

Vormgeving en illustrator: Daisy van Tol

DOI: 10.5281/zenodo.20509670

Referentie: De Leeuw, R. R. & Velthuis, V. J. P. (2026).

Een reisgids naar inclusief onderwijs. Inzichten uit het SPOTlight project. Steunpunt Passend Onderwijs.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20509670>

Copyright uitgave

Dit werk is uitgegeven onder CC-BY-NC-SA 4.0 met uitzondering van de afbeeldingen. Volg deze link voor de online beschrijving <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Copyright afbeeldingen

De afbeeldingen in het magazine zijn stockfoto's van Magnific en is verstrekt onder CC BY-NC-ND 4.0. Volg deze link voor de online beschrijving <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Juni 2026

